

התנ"ך המבואר

עם פירוש
הרב עדין אבן-ישראל (שטיינזלץ)

שפע
למד את עמי

הוצאת קורן ירושלים

תוכן העניינים

הקדמה קצרה למהדורת 'התנ"ך המבואר'	7
טיבו של החיבור	9
שבעת ימי בראשית	15
תיאור הבריאה השני	33
קורות משפחת אדם וחווה	55
ספר תולדות אדם	69
האנושות מכזיבה	75
לקראת המבול	79
המבול	87
סוף המבול והיציאה מן התיבה	91
בעקבות המבול: חידוש הקשר בין אלוקים לנפשות אשר בארץ	97
משפחת נח לאחר המבול	105
צאצאי נח והתפתחות האומות	107
דור הפלגה	119
שושלת שם	123
מסע אברם לכנען בצו ה' ובברכתו	127
אברם במצרים	131
אברם ולוט בכנען	135
אברם ומלחמת המלכים	141
המחזה וכריתת ברית בין הבתרים	153
הריון הגר ולידת ישמעאל	161
ברית מילה	167
התגלות ה' וביקור המלאכים אצל אברהם	177
הפיכת סדום והצלת לוט ומשפחתו	189
אברהם ושרה בגרר	201
יצחק מלידה עד גמילה	207
גירוש הגר וישמעאל	209
אברהם ואבימלך כורתים ברית	215
עקדת יצחק	219
צאצאי נחור והולדת רבקה	227
מות שרה וקבורתה	229
אשה ליצחק	235
שאר צאצאי אברהם, מות אברהם וישמעאל	253

יעקב, עשו והבכורה	259
יצחק והארץ	265
יעקב, עשו והברכות	275
יעקב בבית אל - חלומו ונדרו	291
נישואי יעקב בחרן	297
הולדת אחד עשר בני יעקב ובתו	305
פרדת יעקב מלבן	313
מחניים	333
הכנותיו של יעקב למפגש עם עשו	335
המאבק הלילי	341
המפגש בין יעקב ועשו	347
מעשה דינה	353
קיום הנדר	361
לידת בנימין ופטירת רחל	365
סיכומים הקשורים למשפחת יעקב	367
תולדות עשו	371
מכירת יוסף	379
מעשה יהודה ותמר	393
יוסף - מבית פוטיפר לבית האסורים	403
יוסף פותר חלומות	409
יוסף עולה לגדולה במצרים	415
ירידתם הראשונה של אחי יוסף למצרים	431
בין הירידה הראשונה למצרים לירידה השנייה	439
אחי יוסף יורדים שנית לשבור בר	447
יוסף מחריף את התנכרותו ולבסוף מתוודע לאחיו	453
האחים שבים אל יעקב	469
ירידת יעקב ומשפחתו למצרים	471
מפגש יעקב ויוסף והתיישבות המשפחה בארץ גושן	477
יוסף מנהל את כלכלת מצרים	483
פרדת יעקב ממשפחתו ופטירתו	489
בעקבות הסתלקותו של יעקב	515
מות יוסף	521
הפטרות	523
מקורות והערות	633

פרשת תרומה

הציוויים ועליו הקמתו וכליו והדמשת הבהנים

פרק כב - פרק לא מכי יא

דבר ה' המתחילים בפרשה זו וכוללים גם את כל הפרשה הבאה, פרשת צנועה, עוסקים בעיבוד הציוויים בארבעים חוקים המבנים המבנה וכלי המקדש והתורה. הם נאמרו בתורה כשיש ארבעים חוקים וארבעים הלכות שבהם היה בדין שיהיה כמי שישאמר במסות חזרות את משה מסיים, וכמה כמיניו יוצא ויפנה במבנים אשר יבנה עמך ביתי.

המבנה הוא מבנה התבונה של אלוהים, הוא נבנה במבנה כבוד של אדם, להבין הבית המסרי והלבוז המסיים - מימה, היסא, שולחן המנחה - קיימת סמבילית בכלי המבנה - הארון מלגס את המיטה ואת המיטה, השולחן הוא בשולחן האוכל, שכן מונח עליו לחם משני, והמנחה משפשת לתאורה, כמנורת ביתי.

קריאת לתרומה

רשימת החומרים המיועדים לשבחן מביאה מנון מפורט - הקדים וזילים, מתוכם כל אחד מתבקש לתרום כמו פרצו ויבולחו. אי על פי שחלש, מהצוות המבנה נלקחו מכל ישראל בשוה בתור פם, כל זה היה את החלק המרכזי, עיקרו של המבנה בנוי על פרצו סוב ורודו יריבה.

פרק כב א וידבר ה' אל משה לאמר, כן, במלים הללו ב דבר אל בני ישראל, צוה ליהם, ויקחו לי, בעבורי, לשימי תרומה, מאת כל איש אשר ידבנו לבו תקדשו. כיוון שזוהי תרומה ולא מס, היא תלויה בגדירות הלב.

וואת התרומה אשר תקחו מאתם, רשימת החומרים מוסתתת על תכנית הבניה של המבנה, ולכן זוהי רשימה סגורה:

והב ויקח ונתשת, אלה הן שלוש המתכות המשמשות במשכן ובמקדש. מתכות אחרות שהיו מצויות בידי ישראל במדבר⁸ אינן ברשימה.

מן המתכות אל חושי הארמים: וחקבלת, צמר הצבוע בצבע שחוקם מדם חילון באחד מניי החבול, כנראה עמוק וכהה יותר מן החבול.

כה

שמות

תרומה יח ודבר ידוד אל משה לאמר: דבר אל בני ישראל ב כה ויקחורלי תרומה מאת כל איש אשר ידבנו לבו תקדשו את תרומותי: וואת התרומה אשר תקחו מאתם ודב וקח ונתשת: וחקבלת וארגמן ותולעת

- 1 ודב וקח ונתשת: וי - לטמי
- 2 ויקחורלי תרומה ימישו לו עמנוסם תרומה הקשה ימישו לו עמנוסם נקבה ידבנו לבו. לאון נקבה ויקחו לאון דון טוב פיעטש נעטש תקחו את תרומתי. חטרו כרונען. שלם תרומות תמורת כחן חתת תרומת פקע לנגלת עננשו מהם חתונם כעו עשפסם קחלי מקורי' וכלקו פל כו וואת תרומת המנחה פקע לנגלת לפות לנות מן כרונות צביר; וחת תרומת המשכן כרית של חדד וחדד חתונשו. שלם עשרה דקלים המעורים כעו שלם חטרוס לילקבת המשכן חן לבני הקריה כשתתקרו קסס.
- 3 ויקחורלי תרומה ימישו לו עמנוסם תרומה הקשה ימישו לו עמנוסם נקבה ידבנו לבו. לאון נקבה ויקחו לאון דון טוב פיעטש נעטש תקחו את תרומתי. חטרו כרונען. שלם תרומות תמורת כחן חתת תרומת פקע לנגלת עננשו מהם חתונם כעו עשפסם קחלי מקורי' וכלקו פל כו וואת תרומת המנחה פקע לנגלת לפות לנות מן כרונות צביר; וחת תרומת המשכן כרית של חדד וחדד חתונשו. שלם עשרה דקלים המעורים כעו שלם חטרוס לילקבת המשכן חן לבני הקריה כשתתקרו קסס.
- 4 ודב וקח ונתשת, אלה הן שלוש המתכות המשמשות במשכן ובמקדש. מתכות אחרות שהיו מצויות בידי ישראל במדבר⁸ אינן ברשימה.
- 5 ויקחורלי תרומה ימישו לו עמנוסם תרומה הקשה ימישו לו עמנוסם נקבה ידבנו לבו. לאון נקבה ויקחו לאון דון טוב פיעטש נעטש תקחו את תרומתי. חטרו כרונען. שלם תרומות תמורת כחן חתת תרומת פקע לנגלת עננשו מהם חתונם כעו עשפסם קחלי מקורי' וכלקו פל כו וואת תרומת המנחה פקע לנגלת לפות לנות מן כרונות צביר; וחת תרומת המשכן כרית של חדד וחדד חתונשו. שלם עשרה דקלים המעורים כעו שלם חטרוס לילקבת המשכן חן לבני הקריה כשתתקרו קסס.
- 6 ויקחורלי תרומה ימישו לו עמנוסם תרומה הקשה ימישו לו עמנוסם נקבה ידבנו לבו. לאון נקבה ויקחו לאון דון טוב פיעטש נעטש תקחו את תרומתי. חטרו כרונען. שלם תרומות תמורת כחן חתת תרומת פקע לנגלת עננשו מהם חתונם כעו עשפסם קחלי מקורי' וכלקו פל כו וואת תרומת המנחה פקע לנגלת לפות לנות מן כרונות צביר; וחת תרומת המשכן כרית של חדד וחדד חתונשו. שלם עשרה דקלים המעורים כעו שלם חטרוס לילקבת המשכן חן לבני הקריה כשתתקרו קסס.

ארמון תר-קמס (החול המצות)

ארמון תר-קמס (החול המצות)

8 הרבות

אינה ניתנת במסור לה. נישוח זה מורה על ערכה של התרומה לשם ה' בלקחותם והעשירי חכוש המתוך הווייתו.

9 יעשו לי מקדש בטבטח חבטם וישו ישיקו בניבשוש של פסוק מסכה זה, שלא נאמר

3

העולם

6 מבול אחרות עם צבע הסופס מוחילוני הימי ארמון קה-קומים, ושם מרעי-ארמון מרמון מרמולומו ארמון זה-קומים (שם מרעי- Murex bandarius), על

7

2

Like his edition of the Talmud, **The Steinsaltz Tanakh** is a work of monumental and prodigious brilliance that took years to complete. Fueled with a lifelong mission to make learning accessible to Jews of all backgrounds, Rabbi Steinsaltz included a treasure trove of information to make this edition of the Tanakh clear, concise, user-friendly, and above all, enticing students to delve even deeper.

Explanations on the the connection between the haftara and its relevant parasha appear at the back of each volume.

- 1 Verses with vowels and punctuation according to the Koren Tanakh, known for its textual accuracy
- 2 Rashi commentary in newly digitalized font, punctuated for easier comprehension.
- 3 Brief introductions to each section
- 4 Notes and explanations divided into conceptual units
- 5 Real-life pictures illustrate complex concepts
- 6 Scientific and sociological notes about places, nationalities, flora and fauna that are mentioned in the biblical text
- 7 Verse-by-verse elucidations written in clear, simple language to make the text as accessible as possible
- 8 Supplemental background materials, cross-references found elsewhere in Tanakh, alternative interpretations, enriching ideas from Midrash and Jewish philosophers, linguistic notes, and more.

בראשית א בְּרֵאשִׁית בָּרָא אֱלֹהִים אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ: א

וְהָאָרֶץ הָיְתָה תְהוֹ וּבְהוּ וַחֲשֹךְ עַל־פְּנֵי תְהוֹם וְרוּחַ אֱלֹהִים מְרַחֶפֶת עַל־פְּנֵי הַמַּיִם: וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהיֶה^א

פרק א

א | בְּרֵאשִׁית. חֲמַר רַבִּי יַצְחָק: לֹא הָיָה צְרִיךְ לְהַתְחִיל חֵת הַתְּנֻחָה חֲלָל מִן־הַחֹדֶשׁ הַזֶּה לְכַסֵּי (שְׁמֹת יב, ב) שֶׁהָיָה מְנַהֵר רִשְׁוֹנָה שְׁנַנְטוּ וַיִּשְׁחַל וּמֵה טַעַם פִּתְחָ בְּ"בְרֵאשִׁית" - מִשּׁוֹם "פִּיחַ מַנְעִשִׁי הַיָּד לַעֲמֹד לַתַּת לְהַם נִחְלַת גֹּוִים" (תְּהִלַּם קִיח, ו) שֶׁאִם יִחְמְרוּ חֲמֹנֹת הָעוֹלָם לַיִּשְׂרָאֵל: לְקַטִּים חֲתָם שֶׁבְּבִשְׁתָּם חֲרָעִית שֶׁבְּעֵה גֹוִים, הֵם חֲוֹמֵרִים לְהֵם: כָּל הַחֲרָץ שֶׁל הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא הוּא, הוּא בְּרָאָה וְנִתְּנָה לְחֶסֶד גֵּר פְּעִיעִי, בְּרָעוֹנָה נִתְּנָה לְהֵם, וּבְרָעוֹנָה נְטֻלָה מֵהֵם וְנִתְּנָה לָנוּ: בְּרֵאשִׁית בָּרָא. חֵין הַמִּקְרָח הָיָה חֲוֹמֶר חֲלָל דְּרָשָׁנִי, כְּמוֹ שֶׁדְּרָשָׁהוּ רַבּוֹתֵינוּ ז"ל: שֶׁבְּבִיל הַתְּנֻחָה שֶׁנִּקְרָאת "רֵאשִׁית דְּרָפּוֹ" (מִשְׁלַח ת, כב), וְבְּבִיל יִשְׁרָאֵל שֶׁנִּקְרָאוּ "רֵאשִׁית תְּבוּאֹתֶיהָ" (וַיְמַיֵּה ב, ג), וְאִם בָּאת לְפָרְשׁוֹ כְּפִשְׁטוֹ, כָּךְ פִּרְשָׁהוּ: בְּרֵאשִׁית בְּרֵאשִׁית שְׁמִים וְחָרָץ, וְהַחֲרָץ הָיְתָה תְהוֹ וּבְהוּ וַחֲשֹךְ, וַיִּחְמַר חֲלָהִים יְהי חוֹךְ, וְלֹא בָּא הַמִּקְרָח לְהוֹרֹת סָדֵר הַבְּרִיאָה לְוֹמֵר שֶׁחֲלָלוּ הַקְּדָמוֹ, שֶׁאִם בָּא לְהוֹרֹת כֶּן, הָיָה לוֹ לְכַתֵּב: בְּרֵאשִׁית בָּרָא חֵת הַשָּׁמַיִם וְגו', שֶׁחֵין לְכָךְ "רֵאשִׁית" בְּמִקְרָח שֶׁחֵינוּ דְּבִיק לְתַבְּנָה שֶׁל חֲחֵרִיו, כְּמוֹ: "בְּרֵאשִׁית מִמְּלַכְתַּת יְהוֹיָקִים" (שֵׁם כז, ח) "רֵאשִׁית מִמְּלַכְתַּת" (בְּרֵאשִׁית י, א) "רֵאשִׁית דְּגַנְךָ" (דְּבָרִים יח, ד), חֵף בָּחוּן חֲתָה חֲוֹמֶר: "בְּרֵאשִׁית בָּרָא חֲלָהִים" וְגו' כְּמוֹ: "בְּרֵאשִׁית בָּרָא", וְדוֹמָה לוֹ: "תְּחִלַּת

דְּבַר ה' בְּהוֹשֵׁעַ, כְּלוֹמֵר תְּחִלַּת דְּבִירוֹ שֶׁל הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא בְּהוֹשֵׁעַ, וַיִּחְמַר ה' חֵל הוֹשֵׁעַ" וְגו' (הוֹשֵׁעַ ח, ב), וְאִם תִּחְמַר לְהוֹרֹת בָּא שֶׁחֲלָלוּ תְּחִלָּה וְנִדְּרָחוּ, וַיִּשׁ לְךָ מִקְרָחוֹת שֶׁמִּקְרָעִים לְשׁוֹנֵם וּמִמְעַטִּים תְּבָה חֲחַת, כְּמוֹ: "כִּי לֹא סָדֵר דְּלַתִּי בְּטוֹנִי" (חֲזִיק ג, י) וְלֹא פִרְשׁ מִי הַסּוֹגָה, וְכְמוֹ: "יִשָּׂא חֵת חֵיל דְּמַשְׁקָ" (שְׁעִיחַ ת, ד) וְלֹא פִרְשׁ מִי יִשָּׂא, וְכְמוֹ: "חֵם יִחְדוֹשׁ בְּבִקְרִים" (עַמְּסוֹ ג, י) וְלֹא פִרְשׁ 'חֵם יִחְדוֹשׁ חֵם בְּבִקְרִים', וְכְמוֹ: "מַנְעֵד מִרֵּאשִׁית חֲחֵרִית" (שְׁעִיחַ מו, י) וְלֹא פִרְשׁ 'מַנְעֵד מִרֵּאשִׁית דְּבַר חֲחֵרִית דְּבַר' - חֵם כֶּן תְּמָה עַל עַנְמָן שֶׁהָרִי הַמַּיִם קְדָמוֹ, שֶׁהָרִי פִתְּנָה: "וְרוּחַ חֲלָהִים מְרַחֶפֶת עַל פְּנֵי הַמַּיִם" (לְהֵלן פִּסְחוֹ ג, א) וְעֵדוֹן לֹא אֶלְהַ הַמִּקְרָח בְּרֵית הַמַּיִם מִתְּנִי הֵיחָה, לְמַדָּת שֶׁקְדָמוֹ לְחָרָץ, וְעוֹד שֶׁהַשָּׁמַיִם מֵאֵשׁ וּמַמַּיִם וְנִדְּרָחוּ, עַל כֶּרְחָךְ לֹא לְמַד הַמִּקְרָח בְּסָדֵר הַמִּקְרָעִים וְהַמִּחְחֵרִים כְּלוֹם: בָּרָא אֱלֹהִים. וְלֹא חֲמַר 'בָּרָא ה', שֶׁבְּתְּחִלָּה עָלָה בְּמַחְשָׁבָה לְבָרְאֵתוֹ בְּמַדָּת הַדִּין, וְרָחָה שֶׁחֵין מִתְּקִיִּם, וְהַקְּדִים מַדָּת רַחֲמִים וְשִׁתְּפִיה לְמַדָּת הַדִּין, וְהֵינוּ דְּכַתְּבִיב: "בְּיוֹם עֲשׂוֹת ה' חֲלָהִים חֲרָץ וְשָׁמַיִם" (לְהֵלן ב, ד):

ב | תְהוּ וּבְהוּ. תְהוּ לְשׁוֹן תְּמָה וְשָׁמַיִם, שֶׁאִדָּם תְּהוּהָ וּמִשְׁתַּנְמָם עַל כֶּהוּ שֶׁבָּה: תְהוּ. חֵיסְטוֹרִדִישׁוֹן בְּלַעַז: בְהוּ. לְשׁוֹן רִיקוּת וְנָדוּ: עַל פְּנֵי תְהוֹם. עַל פְּנֵי הַמַּיִם

שבעת ימי בראשית

פרק א - פרק ב פס' ג

מקובל לחשוב שפתיחתו של ספר בראשית עוסקת בקוסמוגוניה, כלומר בתיאור היווצרות היש. אולם בניגוד למקבילותיו בספרות העולמית, אין הוא מתעניין בשאלה מה היתה נקודת הראשית של ההווה כולה. יש בכך כדי להסביר את העובדה שהספר אינו מתחיל בראשית הכול, אלא בנקודה כלשהי אחרי הראשית. כך יש לבאר את המלה בְּרֵאשִׁית, הפותחת את הספר, ואשר גרמה כמעט לכל המפרשים חיבוטי נפש או חיבוטי לשון. אילו היה כתוב 'בְּרֵאשִׁית' או 'בְּרֵאשׁוֹנָה', היה הדבר פשוט הרבה יותר. בְּרֵאשִׁית היא צורת נסמך שאין אחריה סומך, כלומר בתחילתו של דבר שמהותו אינה ברורה, ושאינן הוא נזכר בספר. נראה כי חבוי כאן מסר יסודי: מעשי ספר בראשית נפתחים בכך שֶׁבְּרֵאשִׁית - בשלב ראשוני כלשהו של התחוללותה העלומה של ההווה - בָּרָא אֱלֹהִים אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ.

פרק א א בְּרֵאשִׁית בָּרָא אֱלֹהִים קיומו של אלוקים מונח כבר בפסוק הפותח כנתון. אין הפסוק דן בשאלות מהיכן הוא ומה הוא. אלוקים הוא ההווה המוחלטת שממנה מתחיל הכול. **את השמים ואת הארץ.** השמים והארץ מופיעים בתחילת הסיפור כהוויות מוגדרות וכמסגרת לכל מה שיסופר בפירוט בהמשך. **והארץ, ובהמשך יתברר שגם השמים, אך הכתוב מתמקד בארץ המיושבת שלפנינו, על כל יצוריה וסדריה, הַיְתָה תְהוֹ וּבְהוּ,** תהייה וריקנות, מציאות מטושטשת, בלתי מוגדרת ובלתי מאורגנת בשום מבנה או סדר. **וַחֲשֹךְ.** בשלב כה ראשוני בהתהוות העולם שום ישות עדיין לא הוגדרה ולא נראתה. החושך אינו אלא היעדרו של האור שעתידי להתגלות. **עַל פְּנֵי תְהוֹם,** המים, או: הריק, המציאות הבלתי מוגדרת, וְרוּחַ אֱלֹהִים מְרַחֶפֶת עַל פְּנֵי הַמַּיִם. הם החומר המסוים הראשון שמוזכר בתורה, שהרי השמים והארץ הם הוויות כלליות בלבד. אין מסופר על בריאת החומר הבסיסי הזה של המציאות. כוחו או רצונו של אלוקים מצוי באופן כלשהו במציאות זו. אין הוא רק שרוי בתוך הדברים ובוודאי אינו זהה להם, אלא הוא סמוך להם ונבדל מהם.

כאן מגיעה נקודת ההתחלה: **וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים: יְהי אור,** קשה לדעת מה מובנה של האמירה האלוקית במלים הללו, ומה משמעותן. אין להבין מתיאור ראשוני וסתום זה אלא שאלוקים שידר 'מסר

זהארץ היתה תהו ובהו' חלק ממפרשי המקרא הבינו, שבשמים ובארץ היו טמונים כבר מתחילה כל מרכיבי הבריאה, כבליל נטול סדר וחסר משמעות. (ראו רמב"ן פס' א; בראשית רבה א,יד). לפי תפיסה זו, מהותו של תהליך הבריאה היא העמדת הפרטים השונים על מכונם - קביעת מקומו, מעמדו, עניינו ותפקידו של כל נברא ונברא.

אֹר וַיְהִי־אֹר: וַיֵּרָא אֱלֹהִים אֶת־הָאֹר כִּי־טוֹב וַיַּבְדֵּל
 אֱלֹהִים בֵּין הָאֹר וּבֵין הַחֹשֶׁךְ: וַיִּקְרָא אֱלֹהִים לְאֹר יוֹם
 וְלַחֹשֶׁךְ קָרָא לַיְלָה וַיְהִי־עֶרֶב וַיְהִי־בֹקֶר יוֹם
 אֶחָד:

שְׁעַל הַחֹרֶן: וְרוּחַ אֱלֹהִים מְרַחֶפֶת. פֶּסַח
 הַכְּבוֹד עוֹמֵד בְּחֹזֵר וּמְרַחֵף עַל פְּנֵי
 הַמַּיִם בְּרוּחַ פְּיוֹ שֶׁל הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא
 וּבְמַחְמְרוֹ, כִּיּוֹנָה הַמְּרַחֶפֶת עַל הַקֶּן,
 חֲקוֹנֵיטוּי"ר פִּלְעוֹ:

וַיֵּרָא אֱלֹהִים אֶת־הָאֹר כִּי־טוֹב וַיַּבְדֵּל.
 חֶף בְּזָה חֵנוּ עֲרִיכִים לְדַבְּרֵי חֲגֵדָה, קָרָהוּ:
 שְׁחִינוּ קְדָחֵי לְהַשְׁתַּמֵּשׁ בּוֹ הַשְּׁעִים וְהַבְּדִילוֹ
 לְעֲדִיקִים לְעֲתִיד לְבָר. וּלְפִי פְּשׁוּטוֹ, כֶּךָ
 פְּרָשָׁהוּ: קָרָהוּ כִּי טוֹב וְחֵין נֶחָה לוֹ
 הוּא יוֹם אֶחָד. לְפִי סֵדֶר לְשׁוֹן הַפְּלִשָּׁה הָיָה
 לוֹ לְכַתֵּב: יוֹם רִאשׁוֹן, כְּמוֹ שֶׁכְּתוּב בַּשֹּׁפָר
 הַיָּמִים: שְׁנֵי, שְׁלִישִׁי, רְבִיעִי. לְפָנָה פְּתַב
 "אֶחָד"? עַל שֶׁסָּהָה הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא
 יַחֲדִיד בְּעוֹלָמוֹ, שֶׁלֹּא נִבְרָאוּ הַמַּלְאָכִים
 עַד יוֹם שְׁנֵי. כֶּךָ מְפָרֵשׁ בְּבְרָחֲשִׁית קֶבֶה
 (ג, ח):

הוּא יוֹם אֶחָד. לְפִי סֵדֶר לְשׁוֹן הַפְּלִשָּׁה הָיָה
 לוֹ לְכַתֵּב: יוֹם רִאשׁוֹן, כְּמוֹ שֶׁכְּתוּב בַּשֹּׁפָר
 הַיָּמִים: שְׁנֵי, שְׁלִישִׁי, רְבִיעִי. לְפָנָה פְּתַב
 "אֶחָד"? עַל שֶׁסָּהָה הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא
 יַחֲדִיד בְּעוֹלָמוֹ, שֶׁלֹּא נִבְרָאוּ הַמַּלְאָכִים
 עַד יוֹם שְׁנֵי. כֶּךָ מְפָרֵשׁ בְּבְרָחֲשִׁית קֶבֶה
 (ג, ח):

תקשורת' שיהיה אור, וַיְהִי אֹר. האור הוא הבריאה הראשונה היוצאת מגדר תוהו ובוהו. שלא כאור המוכר לנו, אין האור הזה נובע ממקור מסוים ואין הוא תלוי בדבר, ואולי אינו פיס, אלא הוא הוויה לעצמה. וַיֵּרָא אֱלֹהִים אֶת־הָאֹר כִּי־טוֹב. מיד לאחר שיצא האור מן הסתמיות, הופיע כלפיו שיפוט, הבחנה בין טוב לרע. וַיַּבְדֵּל אֱלֹהִים בֵּין הָאֹר וּבֵין הַחֹשֶׁךְ. לאחר שנוצר האור והובחן כטוב, התחולל השלב הבא ביצירתו - שלב ההבדלה, המבליט את האור, והקובע אותו כישות מוגדרת ומתוחמת. פעולת ההבדלה וההבחנה תימשך בכל ימי עולם, והיא תשוב ותופיע גם בצורותיה האנושיות והחברתיות. וַיִּקְרָא אֱלֹהִים לְאֹר יוֹם. מראשיתם של המושגים אור ויום מתקיימת ביניהם זהות כלשהי, ואף על פי כן הם חלוקים בשמותיהם. המושג 'יום', מלבד משמעותו האחת החופפת לאור,³ מציין יחידת זמן. בשלב הראשוני, עם היווצרות האור נוצר גם הזמן.⁴ במציאות גולמית זו דבר עדיין לא הוגדר עד תום - אף לא המקום והזמן. מושגים אלו נולדים עם יציאתה של הרצייה האלוקית אל הפועל. וְלַחֹשֶׁךְ קָרָא לַיְלָה. גם החושך יוצא מהגדרתו הכללית, המתייחסת לחלל בלבד, ומקבל תבנית של זמן. מושגי היום והלילה שהופיעו עד עתה, מבטאים את מה שקרוי בלשון חכמים 'סדר זמנים',⁵ מושגי קדימה ואיחור, שטרם חלו כאשר הארץ היתה עדיין תוהו ובוהו. עתה נוספים מושגים חדשים: וַיְהִי עֶרֶב וַיְהִי בֹקֶר, המהות היסודית של הזמן מכילה את הערב, הקשור באופן כלשהו לחושך וללילה, ואת הבוקר, הקשור לאור וליום. לאחר הערב והבוקר בא לסיומו יום. מלה זו, שביטאה קודם לכן את שעות האור לבדן, ואף זוהתה עם האור, מקבלת כאן משמעות נוספת, יממה, כלומר יחידת זמן הכוללת הן את האור הן

הטוב השימושי, כלומר המועיל; והטוב כמהנה, כלומר הנעים. (ראו שמונה פרקים לרמב"ם ה; ספר העיקרים ג, לה). במקרא הוא משמש גם במשמעות האסתטית - היפה. נראה שבתהליך הבריאה משמש התואר טוב במשמעותיו השונות.
 'ויהי ערב ויהי בקר' מתי מתחיל היום? אנשים רבים חשים כי הוא מתחיל עם הפצעת אור הבוקר. מדידת הזמן המקובלת בחברה שלנו מתחילה קודם לכן, בחצות הלילה. מפסוקי הבריאה ואף ממקומות שונים במקרא כולו עולה כי יחידת הזמן של היממה החדשה מתחילה בערב, כלומר, החשיכה קודמת לאור. (ראו ויקרא כב, ז; כג, לב; ברכות ב ע"א). תיאור זה מייצג תפיסה של סדר עולם: ההיעדר קודם להוויה. (ראו צדקת הצדיק יא). החושך נתפס כמציאות בסיסית יותר,

רק בבסיסו של ספר בראשית, אלא אף ביסודם של שאר ספרי המקרא, ואף בתשתיתה של כל תפיסת היהדות. (ראו עוד בהקדמה לספר ויקרא). על כן נמנית המלה המעריכה טוב עם מלותיה הראשונות של התורה. הטוב הוא הרעיון המופשט הראשון הנזכר בתורה. המושג טוב מציין שיפוט חיובי במישורים אחדים. בדורות קודמים הבחינו בין הטוב המוסרי, שהיפוכו רע;

האור הראשון אם נניח שהיה לו קיום פיס, נוכל לתארו כנובע מהפלסמה עצמה, משטף מציאות הדברים. האור הזה לא היה מוגדר ומתוחם, אלא פזור על פני המציאות כולה. לא לחינם אמרו שאפשר היה לראות בו מסוף העולם ועד סופו (חגיגה יב ע"א).
 'כִּיטוֹב' תהליך השיפוט יחזור ויישנה גם בשלבי הבריאה הבאים, והוא עומד לא

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי רְקִיעַ בְּתוֹךְ הַמַּיִם וְיִהְיֶה מַבְדֵּיל
 בֵּין מַיִם לַמַּיִם: וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת־הַרְקִיעַ וַיַּבְדֵּל בֵּין
 הַמַּיִם אֲשֶׁר מִתַּחַת לַרְקִיעַ וּבֵין הַמַּיִם אֲשֶׁר מֵעַל
 לַרְקִיעַ וַיְהִי־כֵן: וַיִּקְרָא אֱלֹהִים לַרְקִיעַ שָׁמַיִם וַיְהִי־
 עֶרֶב וַיְהִי־בֹקֶר יוֹם שֵׁנִי:

וְיִהְיֶה רְקִיעַ יְחִזֵּק הַרְקִיעַ, שָׁחַף עַל פִּי
 שְׂנֵי־רָחוֹף שָׁמַיִם בְּיוֹם רִאשׁוֹן, עֲדוּן לְחַיִּים
 הַיּוֹם, וְקִרְשׁוֹ פֶּשֶׁט מְגַעַרְת הַקְּדוּשׁ בְּרוּךְ
 הוּא בְּרָמְדוֹ: "יְהִי רְקִיעַ", וְזֶהוּ שְׂכֵתוֹב:
 "עַמּוּדֵי שָׁמַיִם יְרוֹכְפוּ" (חִיב כו, יח) כָּל יוֹם
 רִאשׁוֹן, וּבְשֵׁנִי – "וַיִּתְמַהוּ מְגַעַרְתוֹ" (סג),
 כְּחֵדָם שְׂמַנְסֵתוֹמֶם וְעוֹמֵד מְגַעַרְת הַמַּנְחִיִּים
 עֲלֵיו: בְּתוֹךְ הַמַּיִם, בְּחֻמְעַע הַמַּיִם, שֵׁנִי
 הַפְּדֵשׁ בֵּין מַיִם הָעֲלִיוֹנִים לַרְקִיעַ כְּמוֹ
 בֵּין הַרְקִיעַ לַמַּיִם שְׁעַל הַחֶרֶץ, הֵא לְמַדָּת
 שְׁהֶם תְּלוּיִים בְּמַמְרָדוֹ שֶׁל מֶלֶךְ:

צִפְרֻנְיָה" (דְּמִרִיסְכָּה, יג). מֵעַל לַרְקִיעַ, עַל
 הַרְקִיעַ לֹא נִחְמַד חֵלֶף "מֵעַל", לְפִי שְׁהוֹן
 תְּלוּיִין בְּחֻוִיר, וּמִפְּנֵי מֶה לֹא נִחְמַד 'כִּי
 טוֹב' בְּשֵׁנִי? לְפִי שְׁלֹא נִגְמַרְה מְלֹאכֶת
 הַמַּיִם עַד יוֹם שְׁלִשִׁי וְהָרִי הִתְחִיל בְּה
 בְּשֵׁנִי, וְדָבָר שְׁלֹא נִגְמַר חִינּוּ בְּמִלּוּחֻוֹ וְטוֹבֻו,
 וּבְשִׁלְשִׁי שְׂנִגְמַרְה מְלֹאכֶת הַמַּיִם וְהִתְחִיל
 וּנְגַמַר מְלֹאכֶה חֲחֶרֶת, כְּפֶל זוּ 'כִּי טוֹב'
 שְׁנֵי פְעַמִּים (לְהֵלֵן פְּסוּקִים י, יג). חֲחֶת לְגַמַר
 מְלֹאכֶת הַשֵּׁנִי וְחֲחֶת לְגַמַר מְלֹאכֶת הַיּוֹם:

וַיִּקְרָא אֱלֹהִים לַרְקִיעַ שָׁמַיִם. שָׁח
 מַיִם, שָׁס מַיִם, חָשׁ וּמַיִם שְׁעַרְכֵן זֶה בְּזֶה
 וְעֵשָׂה מִהֶם שָׁמַיִם:

וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת־הַרְקִיעַ. תִּקְנֵנו עַל
 עַמּוּדוֹ וְהִיא עֲשִׂיתֵנו, כְּמוֹ: "וְעֵשָׂתָה חֵת

את החושך. אַחַד, ולא 'יום ראשון', מפני שיום זה הוא מהות לעצמה. מקיומו לא נגזר ההכרח שיבוא אחריו יום שני. מה שיגיע אחריו ייברא אף הוא באופן ספונטני ובלתי צפוי. הוא איננו 'שני' במשמע של מה שנובע מן הראשון, אלא רק בכך שהוא מופיע אחרי שכבר היה אַחַד. הבריאה הראשונית יחידאית ונבדלת, משום שהתגלות האור יוצרת ומגלה את המערך הבסיסי של החלל והזמן מעיקרו.

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים: יְהִי רְקִיעַ בְּתוֹךְ הַמַּיִם. אין זו חלוקה מקומית, גיאוגרפית, אלא הבדלה בין מהויות.⁶ וְיִהְיֶה מַבְדֵּיל בֵּין מַיִם לַמַּיִם. שבירת הוויית המים הקדמונים שאפפו הכול, הכרחית להמשך הבריאה. מי העולם הראשוניים שהקיפו הכול, מצטמצמים והופכים לשתי מהויות נפרדות, והרקיע הוא פס ההבדלה, הריקוע המפריד אותן זו מזו. וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת־הַרְקִיעַ, וַיַּבְדֵּל בֵּין הַמַּיִם אֲשֶׁר מִתַּחַת לַרְקִיעַ וּבֵין הַמַּיִם אֲשֶׁר מֵעַל לַרְקִיעַ, וַיְהִי־כֵן. הבדלה זו מתחוללת בין המציאות החומרית לבין המציאות הרוחנית. מכאן ואילך יחדלו החומר והרוח להיות ישות אחת. הם יתקיימו זה בצד זה, או ישקיפו מרחוק, כביכול, זה על זה כשתי הוויית עצמאיות. וַיִּקְרָא אֱלֹהִים לַרְקִיעַ שָׁמַיִם. היו שדרשו את המלה שָׁמַיִם 'שם מים',⁷ אך מסתבר יותר ששמים היא צורת הכפילות של המלה שָׁם – שם שם, כלומר מה שנמצא מעבר.⁸ גם בריאת היום השני נכנסת לקטגוריות מדידות, אולי לא בגדרי החלל, כמו ביום הראשון, אלא במימד הזמן. וַיְהִי עֶרֶב וַיְהִי בֹקֶר, יוֹם שֵׁנִי. ביום זה הגיעה הבריאה לסדר אחר, שאמנם אינו דומה עדיין לעולם המוכר לנו, אך הוא מכיל בנוסף לאור, גם הפרדה היררכית.

עליונים ותחתונים. בהבדלה שהתרחשה ביום השני כרוך דבר עמוק יותר, ואולי נמוך יותר, מאשר בהבדלה הקודמת. בניגוד לה, המבנה ההיררכי שנוצר בחלוקה שאירעה ביום השני, בין מעלה ומטה, מדגיש ומעצים את מושגי העליון והקדוש, אך הוא גם מאפשר את קיומו של הנחות והטמא. על רקע הדיכוטומיה שהוטבעה עתה במציאות העולמית, יכולות לצמוח מהויות שאינן ניטרליות. אשר על כן, את ההבדלה שמתרחשת ביום השני אפשר להגדיר כטובה רק במובן השימושי: זוהי תבנית נחוצה ורצויה בגלל התועלת

שהיא מביאה, אך היא גובה מחיר. הפרדת העליונים והתחתונים אינה הופכת את המציאות לטובה יותר במשמעות המוסרית, האסתטית או המהנה. על כן ראיית הטוב שביום השני נשקפת, ואינה מופיעה בגלוי. 'שמים' השמים הנזכרים כאן, אינם הרקיע הפרוש מעלנו, אלא מהות אחרת. מכאן הביטוי הַשָּׁמַיִם וְשָׁמַיִם הַשָּׁמַיִם (דברים י, יד ועוד). המתח בינינו, המצויים כאן, על פני הארץ, לבין שָׁם, השמים, איננו רק חלק מספר הבריאה, אלא הוא מצוי בבסיס ספר

המציאות האחדותית הקדמונית, שכללה את שתיהן. חכמים העירו כי את כל שלבי הבריאה ראה הקדוש ברוך הוא כטובים, מלבד היום השני. רק בו לא נאמר כי טוב (פסחים נד ע"א). ההבחנה חיונית לקיום העולם, שכן עולמנו איננו רצף של תופעות, אלא הוא מתוח בין קטבים מובחנים ונע ביניהם. היום השני, יום חלוקת המציאות, הוא המאפשר התקדמות, תנועה בכיוונים שונים, התפתחות וחיים. אמנם כבר ביום הראשון הופיעה ההבדלה, אך ביום השני התווספה אליה ההפרדה האנכית, בין

שמטובה ובניגוד לה ינבע האור. היום מתחיל מן הערב ומשך עד לסוף אור היום, כשם שראשית ההוויה כולה טמונה בהיעדרה. בתפיסה זו כרוכה תקווה: הראשית חשוכה, סגורה ונעלמת, ומתוכה יתחדש ויצמח האור. זיבדל חכמים אומרים כי המים התחתונים בוכים: "גם אנחנו רוצים להיות לפני המלך" (תיקוני זוהר יט, ב, וראו רבנו בחיי ויקרא ב, ג). כלומר, הפרדת החומר מן הרוח גורמת למציאות החומרית לבכות על כך שהיא איננה רוח עוד, ולהתגעגע אל

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יִקְוּ הַמַּיִם מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם אֶל-
מָקוֹם אֶחָד וְתִרְאֶה הַיַּבְשָׁה וַיְהִי כֵן: וַיִּקְרָא אֱלֹהִים
לַיַּבְשָׁה אֶרֶץ וּלְמַקְוֵה הַמַּיִם קָרָא יַמִּים וַיֵּרָא אֱלֹהִים
כִּי-טוֹב: וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים תִּדְשָׂא הָאָרֶץ דָּשָׂא עֵשֶׂב

טו וַיִּקְוּ הַמַּיִם. שָׁהוּ שְׁטוּחִים עַל פְּנֵי כָל
הָאָרֶץ, וְהָקַם פְּחוּקֵינָם, הוּא הַיָּם הַגָּדוֹל
שֶׁכָּל הַיַּמִּים:
יו קָרָא יַמִּים. וְהֲלֹא יָם אֶחָד הוּא? חָלָּה
חִינּוּ דוֹמָה טַעַם דְּגַ הָעוֹלָה מִן הַיָּם פְּעַבּוּ
לְטַעַם דְּגַ הָעוֹלָה מִן הַיָּם פְּחָסְפְּמִיחָ:
יא תִּדְשָׂא הָאָרֶץ דָּשָׂא עֵשֶׂב. לֹא
דָשָׂא לְשׁוֹן עֵשֶׂב וְלֹא עֵשֶׂב לְשׁוֹן דָּשָׂא,
וְלֹא הָיָה לְשׁוֹן הַמְּקָרָח לֹאמַר: יִתְעַשֵּׂיב
הָאָרֶץ, שְׁמִינֵי דְשָׁחִין מְחַלְקִין, כָּל אֶחָד
לְעֵצְמוֹ נִקְרָח עֵשֶׂב פְּלוּנֵי, וְחִין לְשׁוֹן
לְמַדְבַּר לֹאמַר דָּשָׂא פְלוּנֵי, שֶׁלְשׁוֹן דָּשָׂא
הוּא לְבִישַׁת הָאָרֶץ כְּשֶׁהוּא מִתְמַלֵּאת
בְּדָשָׁיִם: תִּדְשָׂא. תִּתְמַלֵּא וְתִתְכַסֶּה לְבוֹשׁ
עֵשֶׂבִים כְּלִשׁוֹן לְעַן נִקְרָח דָּשָׂא חִירֵבִידִיץ,
כָּלן פְּעַרְפוּבִיחָ, וְכָל שֶׁשׁ לְעֵצְמוֹ נִקְרָח

ט וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים: יִקְוּ הַמַּיִם מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם. כאן כבר מדובר במים החומריים שמתחת לרקיע, הדומים למים שלנו. המים נקראים להתארגן ולהתנקז אל מקום אחד, וְתִרְאֶה הַיַּבְשָׁה, כאשר המים יתרכזו במקום אחד, ייחשף המקום היבש. וַיְהִי כֵן. וַיִּקְרָא אֱלֹהִים לַיַּבְשָׁה אֶרֶץ, מלשון הכתובים אין להוכיח שהיבשה היתה קיימת כיחידה לעצמה, צבורה בתוך המים. נראה יותר כי כשם שהאור הגיח מתוך החושך, כך היבשה היתה בלועה תחילה, כביכול, בתוך המים. רק ביום השלישי היא התייבשה, התגבשה והפכה לישות עצמאית שתכונה מכאן ואילך אֶרֶץ. וּלְמַקְוֵה הַמַּיִם קָרָא יַמִּים. גם המקום שבו נקוו המים – ולא רק הימים אלא גם מקווי המים הנפרדים, כאגמים הגדולים והקטנים – הפך לישות עצמאית, שתכונה מעתה יָם. מכאן ולהבא הארץ והים יהיו שתי ההוויות הגדולות ביותר במציאות. וַיֵּרָא אֱלֹהִים כִּי טוֹב. לעומת הבריאה החידתית של היום הראשון, ולעומת הפרדה הבעייתית שהתחוללה ביום השני, יצירת היום השלישי היא כבר ראשית תבנית העולם. הן ליבשה הן למים מקום לעצמם, תכונות משל עצמם ותכונות שיאפשרו את גידול היצורים המיוחדים להם. קיומם העצמאי מתאפשר, דווקא משום שהם נבדלים זה מזה. את הצירוף הזה וגם את ההבחנה הזאת רואה אלוקים כיצירה טובה וראויה.

במבט חיצוני חשיפת היבשה על הריה הגבוהים, מישוריה וגאיותיה, נראית כאירוע דרמטי ביותר. ואולם באותו יום מתרחשת בריאה נוספת, שהיא משמעותית לנו יותר – וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים: תִּדְשָׂא הָאָרֶץ דָּשָׂא, הארץ מצטווה להוציא סוגים שונים של צמחים. אם עד עכשיו עסקה התורה במטפיסיקה ובפיסיקה, הרי שבמאמר הבריאה השני של היום השלישי נבראת הביולוגיה. לא עצם עובדת הגדילה וההתפשטות היא המתחדשת כאן, שהרי תהליכים כאלה מתקיימים גם בשלולית מים או בתלולית עפר. ייחודה של צמיחת

להציף את היבשה ולשטוף מחדש את העולם, אך נבלם בקו החוף (איוב ז,יב; כו,י; ירמיה ה,כב ועוד). מצד שני, נוצרה ביניהם גם תלות הדדית עמוקה: בהמשך יתברר כי היבשה איננה עצמאית לגמרי, שהרי אין היא יכולה להתקיים בלי הים. אף הימים זקוקים באופן כלשהו ליבשה,

לא רק בתור מה שיגדיר ויגביל אותם, אלא גם כמקור הזנה. המים המגיעים מן המעינות שביבשה דרך הנהרות והנחלים הזורמים בה הולכים אל הים. תלות הדדית זו עולה מכמה התייחסויות לגשם ולנהר, ששניהם צורות מסוימות של חיבור בין יבשה למים. (ראו דברים יא,–

הרחבות | תולדות האדם כולו, זורעיו טמונים כבר בראשיתו. יצירת השמים מותחת את הקו המבחין בין החומרי, הנתפס והמצוי עמנו, לבין הרוחני, החמקמק והמתקיים מעבר לנו. הוויית הרקיע איננה פשוטה כהוויית האור, משום שבתוכה נכללת גם ההבחנה בין מעלה ומטה.

ים ויבשה מכאן והלאה נוצר יחס מורכב של ניגוד וצירוף בין הים ובין היבשה. מצד אחד, היבשה הוגדרה כמקום שבו אין מים, ובכך הפכו הים והיבשה לשתי הוויית נבדלות השוללות זו את זו. בפסוקים שונים בתנ"ך נזכר המאבק המתמיד של הים ביבשה. הים מבקש

מִזְרִיעַ זֶרַע עֵץ פְּרִי עֵשֶׂה לְמִינֹו אֲשֶׁר זָרְעוּ-
 בּוֹ עַל-הָאָרֶץ וַיְהִי-כֵן: וַתּוֹצֵא הָאָרֶץ דָּשָׁא עֵשֶׂב י^ב
 מִזְרִיעַ זֶרַע לְמִינֵהוּ וְעֵץ עֵשֶׂה-פְּרִי אֲשֶׁר זָרְעוּ-בּוֹ
 לְמִינֵהוּ וַיֵּרָא אֱלֹהִים כִּי-טוֹב: וַיְהִי-עָרֵב וַיְהִי-בִקְרֹ
 יוֹם שְׁלִישִׁי: וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי מְאֹרֹת בְּרָקִיעַ הַשָּׁמַיִם לְהַבְדִּיל י^ד

עֵשֶׂב: מִזְרִיעַ זֶרַע. שֶׁיִּגְדַל בּוֹ זָרְעוֹ לְזֶרַע
 מִמֶּנּוּ בְּמִקּוֹם אַחֵר: עֵץ פְּרִי. שֶׁיִּהְיֶה טַעַם
 הָעֵץ כְּטַעַם הַפְּרִי. וְהָיָה לֹא עֵשֶׂתָּה כֵּן,
 חָלָל וַתּוֹצֵא הָאָרֶץ עֵץ עֵשֶׂה פְּרִי, וְלֹא
 הָעֵץ פְּרִי, לְפִיכֵן כְּשֶׁנִּתְקַלַּל הָדָם עַל
 עֹנְוֹ נִתְקַדְּהָ גַם הָיָה עַל עֹנְוֹהָ וְנִתְקַלַּלָּהּ:
 אֲשֶׁר זָרְעוּ בּוֹ. הֵן גְּרַעֲיֵי כָּל פְּרִי שָׂמְהָן
 הָחֵלְקָן עֲנִמַח כְּשֶׁנִּטְעֵן אֲחֵת:

יב. וַתּוֹצֵא הָאָרֶץ וְגו'. חָף עַל פִּי שָׂלַח
 נִיחַמַר 'לְמִינֵהוּ' בְּקִשְׁיוֹן בְּנוֹוִייהָן, שְׁמַעֲנוּ
 שְׁנַטְנוּוּ הָחֵלְקוֹת עַל כֵּן וְנִשְׁאָזוּ קַל וְחֵמֶר
 כְּעַנְיָנוּ, כְּמִפְתָּשׁ בְּאַגְדָּה בְּשִׁחִיתֵת חֵלְקוֹן
 (חֹלְקוֹן ס ע"א):

יד. יְהִי מְאֹרֹת וְגו'. מִיּוֹם רְחֹשׁוֹן נִבְרָחוּ,
 וּבְרַבִּיעִי עָנָה עֲלֵיהֶם לְהַתְּלֹות בְּרַקִּיעַ,
 וְכֵן כָּל תּוֹלְדוֹת שָׁמַיִם וְאָרֶץ נִבְרָחוּ
 מִיּוֹם רְחֹשׁוֹן וְכָל אֶחָד וְאֶחָד נִקְפַּע בְּיוֹם
 שְׁנַטְנוּ עֲלֵיו, הוּא שְׁכַתְנוּב (לַעֲלֵל פְּסוּק ח'): "חַת
 הַשָּׁמַיִם" - לְכַבּוֹת תּוֹלְדוֹתֵיהֶם, "חַת
 הָאָרֶץ" - לְכַבּוֹת תּוֹלְדוֹתֵיהֶם: יְהִי מְאֹרֹת.
 חֶסֶד וְי"ו כְּתִיב, עַל שֶׁהוּא יוֹם מְאֻחָה
 לְפַל אֶסְכְּרָה בְּתַנּוּקוֹת, הוּא שְׁעִנְנוּ:
 בְּרַבִּיעִי הָיוּ מִתְעַנְנִים עַל אֶסְכְּרָה שְׂלַח
 תַּפְּל בְּתַנּוּקוֹת (תַּעֲנִית ס ע"ב): לְהַבְדִּיל בֵּין
 הַיּוֹם וּבֵין הַלַּיְלָה. מִשְׁנַטְנוּ הָחוּר הַרְחֹשׁוֹן,
 חָבַל בְּשִׁבְעַת יָמֵי בְּרָאשִׁית שְׁמַטְנוּ הָחוּר
 וְהִחֲשֵׁךְ הַרְחֹשׁוֹתֵם זֶה בְּיוֹם זֶה בְּפִלְלָה:

הדשא נעוץ בכך שבדשא אצורה מהות חדשה, אשר נקראה בעבר 'הנפש הצומחת'. הדשא הוא הבסיס לכל צורות החיים הגבוהות יותר שייבראו בהמשך, לא רק משום שצורות אלה תלויות בצומח, אלא משום שהן וריאנטים מפותחים של הצומח, שהרי כל דבר חי מוכרח להיות גם צומח. תיאור בריאת הביולוגיה אינו כולל רק את הצמיחה, אלא גם את ההתרבות: **עֵשֶׂב מִזְרִיעַ זֶרַע, עֵץ פְּרִי עֵשֶׂה פְּרִי לְמִינֹו אֲשֶׁר זָרְעוּ בּוֹ**, הגדרת המערכת הביולוגית באמצעות התהליך הגורם לתא או לקבוצת תאים להתחיל לגדול, ויותר מזה - להתרבות, איננה רעיון חדש. אמנם תופעה זו נוגדת את כל השיקולים הפיסיקליים של העולם, משום שהיא פועלת נגד האנטרופיה, אך זוהי הגדרת החיים: צמיחה, גידול ופריון. **וַיְהִי כֵן. וַתּוֹצֵא הָאָרֶץ דָּשָׁא, עֵשֶׂב מִזְרִיעַ זֶרַע לְמִינֵהוּ, וְעֵץ עֵשֶׂה פְּרִי אֲשֶׁר זָרְעוּ בּוֹ לְמִינֵהוּ**. לא מוצגת כאן קלסיפיקציה של המינים השונים, ואף קביעת אמות המידה למיון אינה מענייניו של הכתוב. הפסוק מציין כי כל אחד מהברואים הללו מוגדר כמין לעצמו; אין מדובר בשריצה בלתי מוגדרת של הוויות צומחות. **וַיֵּרָא אֱלֹהִים כִּי טוֹב**. היום השלישי אינו רק יום היחשפות היבשה; הוא יומם של החיים. סימן לחשיבותו של יום ראשית החיים ניתן לראות באזכור הכפול של הביטוי **כִּי טוֹב**. לפני היום השלישי היו עצמים בלבד; מכאן מתחילים חיים, גם אם מדובר עדיין בחיים שאינם תבוניים. הצמחים אינם מכילים את כל תכונות החיים, אך טמונים בהם יסוד החיים ומקורם, בהיותם שומרים על קיומם, גדלים ומתרבים. **וַיְהִי עָרֵב וַיְהִי בִקְרֹ יוֹם שְׁלִישִׁי**.

יד **וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים: יְהִי מְאֹרֹת בְּרָקִיעַ הַשָּׁמַיִם**. כאן מתגבשים עצמים והופכים למאורות, כלומר להוויות היוצרות אור ומפיצות אותו, שאינן זהות לאור עצמו. ביום הראשון נברא האור המופשט, ואילו ביום הרביעי נבראו המאורות, שהם חלק ממבנה היקום המסודר.

יב; קהלת א, ז; תענית ט ע"ב; סנהדרין קח ע"א ועוד).
 האנושות, אבל עקרונית העולם יכול היה להתקיים גם אילו ניזון ממקור אחר של אור או של אנרגיה, שאינו מרוכז בשמש. תיאורטית אפשר לחשוב על מקור אור ואנרגיה שלא ירוכז במקומות מסוימים, אלא יהיה מבוזר ופרוש על כל רקיע השמים.
 'מְאֹרֹת' גרמי השמים מעצבים כמעט את כל קביעות הזמן של האדם, ועל פיהם נוצרת הערכת הזמן האנושית. אמנם השמש היא גם מקור האנרגיה של

בֵּין הַיּוֹם וּבֵין הַלַּיְלָה וְהָיוּ לְאֹתוֹת וּלְמוֹעֲדִים וְלַיִּמִּים
 וְשָׁנִים: וְהָיוּ לְמַאֲוֹרֹת בְּרָקִיעַ הַשָּׁמַיִם לְהָאִיר עַל-
 הָאָרֶץ וְיִהְיֶה-בָּן: וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת-שְׁנֵי הַמַּאֲוֹרֹת
 הַגְּדֹלִים אֶת-הַמַּאֲוֹר הַגָּדֹל לְמַמְשַׁלֵּת הַיּוֹם וְאֶת-
 הַמַּאֲוֹר הַקָּטָן לְמַמְשַׁלֵּת הַלַּיְלָה וְאֵת הַכּוֹכָבִים:
 וַיִּתֵּן אֹתָם אֱלֹהִים בְּרָקִיעַ הַשָּׁמַיִם לְהָאִיר עַל-
 הָאָרֶץ: וּלְמִשְׁלַל בַּיּוֹם וּבַלַּיְלָה וּלְהַבְדִּיל בֵּין הָאֹר
 וּבֵין הַחֹשֶׁךְ וַיֵּרָא אֱלֹהִים כִּי-טוֹב: וַיְהִי-עֶרֶב וַיְהִי-
 בֹקֶר יוֹם רִבְעִי:
 וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יִשְׂרָצוּ הַמַּיִם שָׂרָץ נֶפֶשׁ חַיָּה וְעוֹף
 יְעוֹפֵף עַל-הָאָרֶץ עַל-פְּנֵי רִקִיעַ הַשָּׁמַיִם: וַיִּבְרָא
 אֱלֹהִים אֶת-הַתַּנִּינִם הַגְּדֹלִים וְאֵת כָּל-נֶפֶשׁ הַחַיָּה וְ
 הַרְמֻשֶׁת אֲשֶׁר שָׂרָצוּ הַמַּיִם לְמִינֵיהֶם וְאֵת כָּל-עוֹף כָּנָף

וְהָיוּ לְאֹתוֹת. כִּשְׁהַמַּאֲוֹרוֹת לִקְוִין סִימָן רַע
 הוּא לְעוֹלָם, שְׁנֵי-מִינֵי הַשָּׁמַיִם
 חַל תַּחֲתֵינוּ (דְּמִיָּה ג' ב'), פִּעֲשׂוֹתֶכֶם לְעוֹן
 הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא חוֹן אֲתָם צְדִיקִים לְרַחֵם
 מִן הַפְּרִעֲנוּת: וְלְמוֹעֲדִים. עַל שֵׁם הַעֲתִיד,
 שְׁעֵתֵינִים יִשְׁחָל לְהִצְטוּוֹת עַל הַמּוֹעֲדוֹת,
 וְהֵם נִמְנָסִים לְמוֹלַד הַלְּבָנָה: וְלַיִּמִּים. שְׁמוֹשׁ
 הַחֲמֶה חָצֵי יוֹם וְשְׁמוֹשׁ הַלְּבָנָה חָצֵי, הַכִּי
 יוֹם שָׁלֵם: וְשָׁנִים. לְסוּף שְׁלֹשׁ מֵאוֹת וְשָׁשִׁים
 וְחֲמֵשֶׁה יָמִים יִמְדוּ מֵהַלְּבָנָה בְּשָׁנִים עֶשֶׂר
 מְזוֹלוֹת הַמְּשָׁרְתִים חוֹתֶם, וְהָיָה שָׁנָה:
 טו וְהָיוּ לְמַאֲוֹרוֹת. עוֹד זֹאת יִשְׁמָשׁוּ,
 שְׁחִירֵיו לְעוֹלָם:
 טז הַמַּאֲוֹרֹת הַגְּדֹלִים. שְׁוִים נִבְרָאוּ,
 וְנִתְמַעְטָה הַלְּבָנָה עַל שְׁקִטְרָהּ וְחֲמֶה:

חִי חֲפֶשֶׁר לִשְׁנֵי מַלְכִים שִׁישְׁתַּמְשׂוּ בְּכֶתֶךְ
 חֲחֹד: וְאֵת הַכּוֹכָבִים. עַל יְדֵי שְׁמַעֲנֵט אֵת
 הַלְּבָנָה, הַרְבֵּה גְּבֻיָּה לְהַפִּיס דְּעִתָּה:
 כו נֶפֶשׁ חַיָּה. שְׁיֵחָ פֶּה חַיִּית: שָׂרָץ. כָּל
 דְּבַר חִי שֹׁחֵץ גְּבוּהָ מִן הָחֶזֶן קָרִי שָׂרָץ,
 פְּעוּף - כְּגוֹן זְבוּבִים, בְּשָׂקֵי-כַס - כְּגוֹן
 נְמָלִים וְחַפְזֵי-שֵׂית וְתוֹלְעִים, וּבְבִרְיוֹת -
 כְּגוֹן חֹלֵד וְעַבְבָּר וְחִמְט וְכִיּוֹץ פָּהֶם, וְכָל
 הַדָּגִים:
 כא הַתַּנִּינִם. דָּגִים גְּדוֹלִים שְׂפִיִם. וּבְדִבְרֵי
 חֲזָה: הוּא לְוִיתָן וּבֶן זַנָּו, שְׂבָרָחַס זָכָר
 וְנִקְבָּה וְהִקָּה אֵת הַנְּקִבָּה וּמְלַחָה לְצַדִּיקִים
 לְעִתִּיד לְבָרָא, שָׁחַס יִפְדּוּ וְיִרְבּוּ לֹא יִתְקִים
 הַעוֹלָם בְּפִנְיָהֶם: נֶפֶשׁ חַיָּה. נֶפֶשׁ שִׁישׁ
 פֶּה חַיִּית:

לְהַבְדִּיל בֵּין הַיּוֹם וּבֵין הַלַּיְלָה. חֲשִׁיבוֹת הַהַבְדֵּלָה בֵּין שְׁנֵי חֻלְקֵי
 הַיָּמָה אֵינָה נְעוּצָה רַק בְּכֶךְ שְׁבוּס הַשֶּׁמֶשׁ מֵאִירָה, וּבִלְיָה הַיָּא
 נְעֻלְמַת, אֲלֹא גַם בְּעֶצֶם בְּנִיַּת קֶצֶב הַזְּמַן. תְּפִקִּיד הַמַּאֲוֹרוֹת הוּא
 בְּרֹאשׁ וּבְרֹאשׁוֹנָה לְקֶצֶב אֵת הַזְּמַן וּלְחֻלְקוֹ לְפִרְקִים. וּבִיתֵר פִּירוּט -
 וְהָיוּ לְאֹתוֹת, תּוֹפְעוֹת הַמִּתְרַחְשׁוֹת בְּשָׁמַיִם וּבְאָרֶץ וְלְמוֹעֲדִים, הַמַּאֲוֹרוֹת
 מִשְׁמָשִׁים לְקִבְעֵת הַתַּאֲרִיכִים, אוֹ: לְקִבְעֵת תְּקוּפוֹת הַשָּׁנָה וְעוֹנוֹתֶיהָ
 וְלַיִּמִּים, יַחֲדוֹת הַזְּמַן הַקְּטָנוֹת וְשָׁנִים, יַחֲדוֹת הַזְּמַן הַגְּדוֹלוֹת. טו וְהָיוּ
 כָּל אֱלֹהִים לְמַאֲוֹרֹת בְּרָקִיעַ הַשָּׁמַיִם לְהָאִיר עַל הָאָרֶץ, וְיִהְיֶה בֶן. טז וַיַּעַשׂ
 אֱלֹהִים אֶת שְׁנֵי הַמַּאֲוֹרוֹת הַגְּדֹלִים, כְּפִי שֶׁהֵם נִיכְרִים לְעִינֵינוּ, אֵת
 הַמַּאֲוֹר הַגָּדֹל לְמַמְשַׁלֵּת הַיּוֹם, הַשֶּׁמֶשׁ, וְאֵת הַמַּאֲוֹר הַקָּטָן לְמַמְשַׁלֵּת
 הַלַּיְלָה, הַיָּרַח, וְאֵת הַכּוֹכָבִים. יז וַיִּתֵּן אֹתָם אֱלֹהִים בְּרָקִיעַ הַשָּׁמַיִם
 לְהָאִיר עַל הָאָרֶץ, יח וּלְמִשְׁלַל בַּיּוֹם וּבַלַּיְלָה, הַשֶּׁמֶשׁ וְהַיָּרַח נִרְאִים לְעֵין
 כְּשִׁלְטִי הַיּוֹם וְהַלַּיְלָה, שֶׁהָיָה אֵי אִפְשָׁר שֶׁלֹּא לְהַבְחִין בְּשֶׁמֶשׁ, או
 לְחֻלּוּפִין - בְּהִיעֲדָרָה, וְכֵן בְּהוֹפְעֵתוֹ וּבְהִיעֲלָמוֹתוֹ שֶׁל הַיָּרַח. וְלְהַבְדִּיל
 בֵּין הָאֹר וּבֵין הַחֹשֶׁךְ. גַּם קוֹדֵם לְכֵן סוֹפֵר עַל קִיּוּמָם שֶׁל יוֹם וּלְיָלָה,
 עֶרֶב וּבֹקֶר, הַקְּשׁוּרִים לְאֹר וְחוֹשֶׁךְ; אֲלֹא שְׂעֵד כֹּה טֵרֵם הוֹגְדֵרוֹ
 לְחֻלוּטִין. יט וַיֵּרָא אֱלֹהִים כִּי טוֹב. יז וַיְהִי עֶרֶב וַיְהִי בֹקֶר יוֹם רִבְעִי.

מִן הַצְּמַחִים וּגְרָמֵי הַשָּׁמַיִם עוֹבֵר הַכְּתוּב אֵל בְּעֵלֵי הַחַיִּים: כ וַיֹּאמֶר
 אֱלֹהִים: יִשְׂרָצוּ הַמַּיִם שָׂרָץ נֶפֶשׁ חַיָּה, יִצוֹר שִׁישׁ בּוֹ חַיִּים, שְׁאִינוֹ צוּמַח
 וּגְדָל בְּאוֹפֵן עִיּוֹר, כְּצוּמַח, אֲלֹא יֵשׁ בּוֹ גַם רִצּוֹן וְתַנּוּעָה. יו וְעוֹף יְעוֹפֵף
 עַל הָאָרֶץ, עַל פְּנֵי רִקִיעַ הַשָּׁמַיִם. כא וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת הַתַּנִּינִם
 הַגְּדֹלִים. בְּמִקּוּמוֹת אַחַדִּים בְּתַנ"ךְ מְזוּהָה הַתַּנִּין עִם הַלוּוִיתָן אוֹ קְרוֹב
 אֵלָיו, אֲךְ בּוֹדָאֵי יִצוֹרִים אֱלֹהִים אֵינֵם זֵהִים לְבְעֵלֵי הַחַיִּים הַמְּכוּנִים
 בְּפִינוֹ 'תַּנִּין' אוֹ 'לוּוִיתָן'. יא אֲלוֹ הֵם יִצוֹרֵי מִסְתוּרִין יְמִיִּים, שְׁנוּצָרוּ
 בְּתוֹךְ הַמַּיִם, וְזִיקְתָם לְעוֹלָמָנוֹ אֲנוֹ אֵינָה בְּרוּרָה. יב וְאֵת כָּל נֶפֶשׁ הַחַיָּה
 הַרְמֻשֶׁת, הַיִּצוֹרִים הַקְּטָנִים, אֲשֶׁר שָׂרָצוּ הַמַּיִם לְמִינֵיהֶם. מִגּוֹן הַיִּצוֹרִים

מַאֲוֹרוֹת הַלְּאִיר עַל הָאָרֶץ בְּרֹאשִׁית אֵינוֹ
 סִפֵּר עַל הַיָּקוּם כּוֹלוֹ, אֲלֹא הוּא סִפֵּר
 תּוֹלְדוֹת אֲדָם (לְהֵלֶן הָא), כִּיּוֹן שֶׁהוּא
 עוֹסֵק בְּאֵדָם, עַל בְּעִיּוֹתָיו, דְּרַכִּי חַיִּיו
 וְתַכְלִיתוֹ, הַעוֹלָם מִתּוֹאֵר בּוֹ מִנְקוּדַת
 הַמִּבְטָה הָאֲנוּשִׁית, וְרַק מִן הַצַּדִּדִּים
 הַרְלוּוֹנִיִּים לְאֵדָם. בְּהִתְאָם לְכַךְ, אֵף עַל
 פִּי שִׁחִסִּי הַגּוֹדֵל בֵּין הַמַּאֲוֹרוֹת הַעֲצוּמִים
 לְבֵין כְּדוֹר הָאָרֶץ הֵיוּ יְדוּעִים מִקְדַּמַּת
 דְּנָא, אֵין לְתַמּוּהָ עַל כֶּךָ שְׁגֵרְמֵי הַשָּׁמַיִם
 מוּצָגִים כְּאֵין בְּלֹא כָּל הַתִּיַּחֲסוֹת לְגוֹדֵלָם
 וְלַתְּפִקוּדֵיהֶם שְׁמַעֲבֵר לְקִבְעֵת זְמַנּוֹ שֶׁל
 הָאָדָם וְלִהְאֵרְתָם עַל הָאָרֶץ. מְכִיּוּן שְׁאֵין
 לְשִׁמְשׁוֹת הַמִּצְוִיּוֹת בְּמִרְחָק שְׁנוֹת אוֹר
 מֵאֲתַנּוֹ זִיקָה לְמִצְיָאוֹת שְׁלָנוּ, אֵין הַסִּפֵּר
 עוֹסֵק בָּהֶן.

לְמִינְהוּ וַיֵּרָא אֱלֹהִים כִּי־טוֹב: וַיְבָרֶךְ אֶתְּם אֱלֹהִים
 לֵאמֹר פְּרוּ וּרְבוּ וּמְלֵאוּ אֶת־הַמַּיִם בַּיַּמִּים וְהַעֲוֹף יִרְבֶּה
 בָּאָרֶץ: וַיְהִי־עֶרֶב וַיְהִי־בֹקֶר יוֹם חַמִּישִׁי:
 וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים תּוֹצֵא הָאָרֶץ נֶפֶשׁ חַיָּה לְמִינָהּ בְּהֵמָה
 וּרְמֵשׂ וְחַיֵּיתוֹ־אָרֶץ לְמִינָהּ וַיְהִי־כֵן: וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים
 אֶת־חַיֵּית הָאָרֶץ לְמִינָהּ וְאֶת־הַבְּהֵמָה לְמִינָהּ וְאֶת־
 כָּל־רֶמֶשׂ הָאֲדָמָה לְמִינָהּ וַיֵּרָא אֱלֹהִים כִּי־טוֹב:
 וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים נַעֲשֵׂה אָדָם בְּצַלְמֵנוּ כְּדְמוּתֵנוּ

כב וַיְבָרֶךְ אֶתְּם. לפי שמחשבים חותם וְגִדְוּ מִקֵּץ וְחֹלְקֵי חוֹתֶם, הַנֶּרְכָּה לְבָרְכָה. וְאֵף הַחַיּוֹת הַנֶּרְכָּה לְבָרְכָה, חָלָל מִפְּנֵי הַנֶּחֱשׁ הַעֲתִיד לְקַלְלָהּ, לִכְךָ לֹא בִרְכָן, שֶׁלֹּא יֵחָד הַיּוֹם הַזֶּה בְּכָל־לַיְלָה: פָּרוּ. לְשׁוֹן פָּרִי, כְּלוּמַר עֲשׂוּ פְרוֹת:

כד תּוֹצֵא הָאָרֶץ. הוּא שְׂפָרְשָׁתִי (לְעֵיל פְּסוּק) יח שֶׁהַכֹּל בְּרָחַ מִיּוֹם רָשׁוֹן וְלֹא הֶעֱרָכוּ חָלָל לְהוֹעִיבֵם: נֶפֶשׁ חַיָּה. שֵׁשׁ בַּהּ חַיּוֹת: וּרְמֵשׂ. הֵם שְׂרָעִים שֶׁהֵם נְמוּכִים וְרֹמְשִׁים עַל הָאָרֶץ, וְנִחָסִים כְּאֵלֶּיךָ נִגְדְּרִין שְׁחִין הַלּוֹכֵךְ נֶפֶד, כָּל לְשׁוֹן רֶמֶשׂ וְשָׂרָן בְּלִשְׁוֹנֵי קוֹנְמוֹכְרִי"ש:

כה וַיַּעַשׂ. תִּקַּן לְעִבְיוֹנָן בְּקוֹמָתָן:

כו נַעֲשֵׂה אָדָם. עֲנִיתֵנוּ שֶׁל הַקְּדוֹשׁ בְּרִיךְ הוּא לְמַדְנֵנוּ מִכִּפְאוֹ, לְכִי שֶׁהָאָדָם

הנחשבים כנפש חיה, משתרע מהדגיגים הקטנים הממלאים את הנהרות, האגמים והנחלים, ועד לכרישים העצומים, והוא כולל אף את היצורים המצויים על גבול המופשט, שייתכן שיש בהם אפילו דעה כלשהי - התנינים הגדולים. וְאֶת כָּל עוֹף כָּנָף לְמִינָהּ, על כל אלפי או עשרות אלפי המינים שבו, וַיֵּרָא אֱלֹהִים כִּי טוֹב. כב וַיְבָרֶךְ אֶתְּם אֱלֹהִים לֵאמֹר, כך: פְּרוּ וּרְבוּ וּמְלֵאוּ אֶת הַמַּיִם בַּיַּמִּים, וְהַעֲוֹף יִרְבֶּה בָּאָרֶץ. רבייתם של הצמחים אוטומטית, והם אינם צריכים לעשות מעשה כדי לפרות ולרבות. לעומת זאת, רבייתם של כל היצורים החיים - בין שהם דו-חיים ובין שהם דגים או עופות - כוללת גם תהליכי חיזור לשם מציאת בן הזוג. על כן הם זקוקים לברכה מיוחדת, שתיטע בהם את הדחף הפעיל לפרות ולרבות. כג וַיְהִי עֶרֶב וַיְהִי בֹקֶר, יוֹם חַמִּישִׁי.

עד כה נוצרו יצורי המים והעופות, שהם יצורי מים משוכללים או יצורי רקק. ביום השישי ייווצרו בריות הארץ: כד וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים: תּוֹצֵא הָאָרֶץ נֶפֶשׁ חַיָּה לְמִינָהּ, בְּהֵמָה, הַכּוֹלֵלֶת סוּגִים רַבִּים שֶׁל בַּעֲלֵי חַיִּים, וְלֹא רַק בַּהֲמוֹת בַּיִת,¹³ וּרְמֵשׂ, הַכּוֹלֵל יצורים קטנים למיניהם. הגדרת הרמש אינה זואולוגית, אלא היא תלויה בהסתכלותנו: הרמשים הם היצורים הקטנים המתרוצצים ורוחשים על הארץ, כגון עכברים ונחשים. וְחַיֵּיתוֹ אָרֶץ לְמִינָהּ, כל מיני החיות שאינן בכלל בהמות. ייתכן שחיתו ארץ היא החיה הטורפת, או זו הניזונה מן החי, ואילו הבהמה היא בעל חיים צמחוני.¹⁴ וַיְהִי כֵן. כה וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת חַיֵּית הָאָרֶץ לְמִינָהּ וְאֶת הַבְּהֵמָה לְמִינָהּ וְאֶת כָּל רֶמֶשׂ הָאֲדָמָה לְמִינָהּ, וַיֵּרָא אֱלֹהִים כִּי טוֹב.

עתה מגיע שיאו של פרק הבריאה כולו: כו וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים: נַעֲשֵׂה אָדָם בְּצַלְמֵנוּ כְּדְמוּתֵנוּ. למרות שמבחינה פסיכולוגית האדם דומה למדי לבעלי חיים אחרים, הוא הוויה לעצמה. בשונה משאר הנבראים, האדם נעשה בדמותו של הקדוש ברוך הוא, לא מבחינת פרצופו, אלא

כדמויות המלאכים וְיִתְקַנְחוּ בּוֹ, לְפִיכֶךָ נִמְלֶךְ בָּהֶם. וְכִשְׂחִיף יָן חַת הַמַּלְאָכִים הוּא נִמְלֶךְ בְּפַמְלִיחַ שְׁלוֹ, שֶׁכֵּן מִנְעֵנוּ בְּחִיחָב שְׂחִמְרָ לֹא מִיכָּה: "רְחִיתִי חַת ה' יֵשֶׁב עַל כְּסִיאוֹ וְכָל עַבְדֵי הַשָּׁמַיִם עִמָּד עָלָיו מִימִינוֹ וּמִשְׁמֵאלוֹ" (מלכים ח' כב, יט), וְכִי יֵשׁ יָמִין וְשֵׁמֵאל לְפָנָיו? חָלָל חָלוּ מִימֵינִים לְזַכּוֹת וְחָלוּ מִשְׁמֵאֵילִים לְחֻבָּה, וְכֵן: "בְּגִזְרַת עֵירִין פְּתִיחָ וּמִחִמְרָ קְדִישִׁין שְׂחִלְחָ" (דניאל ה' יד), חָף כְּחֹן בְּפַמְלִיחַ שְׁלוֹ נִטַּל לְשִׁית. חִמְרָ לָהֶם: יֵשׁ פְּעִלְיוֹנִים כְּדְמוּתֵנוּ, חֵם חִין פְּתִיחָנוֹנִים כְּדְמוּתֵנוּ הַיֵּי יֵשׁ קִנְיָה בְּנַעֲשֵׂה בְּרִאשִׁית: נַעֲשֵׂה אָדָם. חָף עַל פִּי שְׁלָל סִיעֵנוּהוּ בְּיַעֲרֵתֵנוּ, וְיֵשׁ מִקּוֹם לְמִינֵים לְרִדּוֹת, לֹא נִמְנַע הַפְּתִיחַ מִלְּמַד דְּרֶךְ חָרָן וּמִדַּת עֲנָה, שִׁיחָ הַגְּדוֹל נִמְלֶךְ וְנִטַּל לְשִׁית מִן הַקֶּטֶן. וְחֵם כְּתֵב חֵעֲשֵׂה חָדָם' לֹא לְמַדְנֵנוּ שֶׁהִיָּה מִדְּבַר עִם פִּית דִּינוֹ, חָלָל עִם עֲנָמוֹ. וְיִתְשׂוּבֵת הַמִּינֵים

למדי, חודר יסוד עצמאי - האדם. נוכח הופעתו של הגורם הזר, שייחודיותו תשוב ותתגלה בהמשך, מציע המדרש, שהקדוש ברוך הוא מתייעץ, כביכול, עם מלאכיו ושואל לדעתם על רעיון בריאת האדם. (ראו בראשית רבה יז, ט).

עֲשֵׂה אָדָם' פירושים שונים ניתנו ללשון רבים זו. בבריאה זו נכנס גורם חדש אל המציאות - מעבר לנפש החיה שבאדם - כוח הרציה שלו - נוספת אצלו גם היכולת לבחור ולהשפיע על המציאות. אל הבריאה, שביסודה היא מערכת אקולוגית מאוזנת

הסבר פיוטי יותר מופיע במדרש קדום, המספר שה' פנה אל כל העולם ואמר: "הבה נעשה כולנו אדם". כיוון שהאדם כולל את הבריאה כולה, יש לכל היצורים זיקה אליו. למען בריאת האדם תרם האריה מגוברתו, השועל תרם מערמומיותו, הנחש - מארסיותו, הכבשה - מתמימותה, והפרפר - ממעופו. לפי מדרש זה, האדם נברא בצלמם וכדמותם של כלל יצורי העולם. (ראו זוהר ח"ג רלח, ב; ילקוט שמעוני בראשית ג).

וַיִּרְדּוּ בְדִגְתַּת הַיָּם וּבְעוֹף הַשָּׁמַיִם וּבַבְּהֵמָה וּבְכָל־
הָאָרֶץ וּבְכָל־הָרֶמֶשׂ הָרֹמֵשׂ עַל־הָאָרֶץ: וַיִּבְרָא
אֱלֹהִים | אֶת־הָאָדָם בְּצַלְמוֹ בְּצֶלֶם אֱלֹהִים בָּרָא
אֹתוֹ זָכָר וּנְקֵבָה בָּרָא אֹתָם: וַיְבָרֶךְ אֹתָם אֱלֹהִים
וַיֹּאמֶר לָהֶם אֱלֹהִים פְּרוּ וּרְבוּ וּמְלֵאוּ אֶת־הָאָרֶץ
וּכְבֹּשׁוּ וּרְדוּ בְדִגְתַּת הַיָּם וּבְעוֹף הַשָּׁמַיִם וּבְכָל־חַיֵּה
הָרֶמֶשׂת עַל־הָאָרֶץ: וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים הִנֵּה נֹתְתִי לָכֶם
אֶת־כָּל־עֵשֶׂב | זֶרַע זֶרַע אֲשֶׁר עַל־פְּנֵי כָל־הָאָרֶץ
וְאֶת־כָּל־הָעֵץ אֲשֶׁר־בּוֹ פְרִי־עֵץ זֶרַע זֶרַע לָכֶם יִהְיֶה

פתג פגז: "ויברא אלהים את האדם", ולא פתג "ויברא": בצלמונו. בפסוק שלנו: בדמויותנו. להבין ולהשכיל: וירדו בדגת הים. יש פלגון הזה לשון רדוי ולשון ירידה, זכה - רודה פחיות ובהמות, לא זכה - נעשה ירוד לפניהם והחיה מושלת בו:

על דיוקן יוצרו הוא: זכר ונקבה ברא אתם. ולהלן הוא אומר: "ויקח חיה מעלעתנו" וגו' (להלן ב' כח)! מדרש חזקה, שברא שני פרעופים בריחה ראשונה, ואחר כך חלקו. ופשוטו של מקרא: פאן הודיע שברא שניהם בשש, ולא פרה לך פיצד ברייתו, ופדה לך במקום חחר:

כזו ויברא אלהים את האדם בצלמו. בפסוק העשוי לו, שהכל נברא במחמך והוא בידים, שנאמר: "ותשת עלי פפכה" (תהלים קלט, ה) נעשה פחותם פמטפע העשוי על ידי רשם, שקורין קוין פלעו, וכן הוא אומר: "תתהפך כחמך חותם" (חוב ל' יד). בצלם אלהים ברא אותו. פרה לך שחיתו עלם המנתקן לו

כח ויברא אלהים את האדם בצלמו. בפסוק העשוי לו, שהכל נברא במחמך והוא בידים, שנאמר: "ותשת עלי פפכה" (תהלים קלט, ה) נעשה פחותם פמטפע העשוי על ידי רשם, שקורין קוין פלעו, וכן הוא אומר: "תתהפך כחמך חותם" (חוב ל' יד). בצלם אלהים ברא אותו. פרה לך שחיתו עלם המנתקן לו

כט-ל לכם יהיה לאכלה ולכל חית הארץ. השנה להם הפתוי בהמות וחיות למחכל, ולא הרשה לחדם ולחשית

זירדו... שלטונו של האדם בבעלי החיים אינו מקרי. גם אם במשך דורות רבים ייאבק בהם, בסופו של דבר, האדם הוא המושל בעולם. זהו חלק מהתפקיד שהוטל עליו בשל תכונותיו הקיצוניות, חסרות הגבולות והרסן, הכורכות יחדיו עצמה, כוח רצון, בחירה חופשית ואולי אפילו שיגעון. רעידות אדמה, הרי געש ושטפונות - כל

אלה הם תופעות קטנות ביחס לפעולותיו של האדם, היסוד המשפיע ביותר על היצורים החיים, וכנראה לא רק עליהם. מכאן נובעת שאלתו של משורר תהלים: מה אנוש פי תזכרנו וכן אדם פי תפקדנו. ותחסרהו מעט מאלהים וכבוד והדר תעטרהו. תמשילהו במעשי דידך כל שתה תחת רגליו (תהלים ח, ה-ז). - מדוע בחרת

מבחינת מהותו. דמיון זה איננו מתבטא רק ברמת האינטליגנציה הגבוהה שלו, אלא בעיקר בבחירה החופשית. תכונה זו ייחודית לאדם ולא לוקים. שאר יצורי העולם נעים במעגלותיהם, כפופים לרשת ארוכה של סיבה ומסובב, ואילו היצור האנושי משוחרר מכפיפות זו. וירדו, ימשלו בדגת הים ובעוף השמיים ובבהמה ובכל הארץ, במחצבים הדוממים¹⁵ ובכל הרמש הרמש על הארץ. כזו ויברא אלהים את האדם בצלמו, העניק לו את החופש ואת יכולת הפעולה הרחבה והשינוי, בצלם אלהים ברא אתו. וכאן הערה שתפורט בהמשך: זכר ונקבה ברא אתם. לכאורה, יכול היה להיות בעולם אדם יחיד, כשם שהקדוש ברוך הוא יחיד.¹⁶ יש חידוש בכך שהאדם הוא חלק מהפאונה - ממערכת החי. ההדגשה שנבראו זכר ונקבה מעידה על כך שאין מדובר באדם כפרט, אלא במין כולו, שכאן ראשיתו. מצד שני, ראוי לשים לב שאף על פי שגם שאר בעלי החיים נבראו זכר ונקבה, רק בבריאת האדם מצוינת עובדה זו במפורש, כדי להדגיש כי אין מדובר ביצורים שההבדלים ביניהם ביולוגיים בלבד אלא בהוויות שונות. כזו ויברך אתם אלהים, ויאמר גם להם אלהים: פרו ורבו. כיוון שעבור האדם הרבייה איננה פעולה אוטומטית, כמו אצל הצמחים, זוהי ההוראה הראשונה, הפונה אל בחירתו החופשית. ההוראה השנייה היא: ומלאו את הארץ, אל לכם להסתפק בפרייה ורבייה בלבד. בניגוד לקרפדה, החיה במקומה, האדם מצווה ליישב את הארץ. וכבשה. כמובן, אין הדבר שולל את ישיבתם של יצורים אחרים בארץ, אך על המין האנושי מוטלת חובה מיוחדת לאכלס את כל העולם ולכובשו מיד השממה או החיות. ולבסוף - ורדו, שלטו בדגת הים ובעוף השמיים ובכל חיה הרמשת על הארץ.

כט ויאמר אלהים: הנה נתתי לכם, לפי שעה, לפחות, את כל עשב זרע זרע אשר על פני כל הארץ, ואת כל העץ אשר בו פרי עץ זרע

העולם ולשעבדו. עליו לבנות גשר על הנהר, אנייה שתחצה את הים, מטוס שימריא לשמים וחללית שתגיע הרחק מזה. כל אלה אינם מוצגים כאן כתוצרי יצר לב האדם, אלא כפעולותיו החיוביות. האדם צריך להחזיק בידו את השלטון בעולם, וכוחו לבצע את המשימה הזאת הולך וגדל בהתמדה.

הנחת תחתיו את העולם כולו? ואכן, בפרקיו הבאים ידון הספר ותעסוק ההיסטוריה האנושית כולה בשאלות אם יצור כזה יציב דיו, ואם כוחות ההרס שלו אינם מסוכנים מדי לעצמו ולעולם. שלטון האדם כבירה וכחובה על האדם הוטלה החובה הכללית להשתלט על

לְאָכְלָהּ: וְלִכְלֹחַ חַיַּת הָאָרֶץ וְלִכְלֹחַ עוֹף הַשָּׁמַיִם וְלִכְלֹחַ
 רוֹמֵשׁ עַל-הָאָרֶץ אֲשֶׁר-בּוֹ נֶפֶשׁ חַיָּה אֶת-כָּל-יֶרֶק
 עֵשֶׂב לְאָכְלָהּ וַיְהִי-כֵן: וַיֵּרָא אֱלֹהִים אֶת-כָּל-אֲשֶׁר
 עָשָׂה וַהֲנִה טוֹב מְאֹד וַיְהִי-עֶרֶב וַיְהִי-בֹקֶר יוֹם
 הַשִּׁשִּׁי:

וַיְכַלּוּ הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ וְכָל-צְבָאָם: וַיְכַל אֱלֹהִים בַּיּוֹם
 הַשְּׁבִיעִי מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה וַיִּשְׁבַּת בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי
 מִכָּל-מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה: וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים אֶת-יוֹם
 הַשְּׁבִיעִי וַיְקַדֵּשׁ אֹתוֹ כִּי בּוֹ שָׁבַת מְלַאכְתּוֹ
 אֲשֶׁר-בְּרָא אֱלֹהִים לַעֲשׂוֹת:

להקמית בקיה ולחכל פשה, חך כל ירק
 עשב יחכלו יחד כלם. וכשפאו בני נח,
 התיר להם פשה, שנאמר: "כל קמט חשך
 הוא חי וגו' פירק עשב" שהתקתי לחם
 הקדושן "נתתני לכם חת כל" (להלן ט. ג.)

לא יום השישי. הוסיף ה"ח פשטי בגמר
 מנעשה בראשית, לומר שהתנה עמקה
 על מנת שיקבלו עליהם ישחל חמשה
 חמשי תורה. דבר חכה, "יום השישי", כלם
 תלויים ועומדים עד יום השישי, הוא שפי
 בסיון המוכן למתן תורה:

פרק ב
 ב וַיְכַל אֱלֹהִים בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי. רפי
 שמעון חומר: פשר ודס שאינו יודע עתמו
 ורעיו צריך להוסיף מחול על הקדש,
 הקדוש פרוך הוא שידע עתמו ורעיו,
 נקנס בו פחוט השערה, ונחה פחלו
 פלה בו פיום דבר חכה: מה היה העולם
 חסר? מנוחה, פחת פחת מנוחה,
 פלחה ונמרה המלחה:
 ג וַיְבָרֶךְ וַיְקַדֵּשׁ. פרכו פמן, שכל זמון
 השבע יודד להם עמר לגלגלת, ובששי

זרע, לכם יהיה לאכלה. מותר לכם להיזון מכל סוגי הצמחים - מן
 העשב, מן הירקות ומן הפרות - ככל שיערב לכם. ל ולכל חית
 הארץ ניתן הצומח לסוגיו השונים, ולכל עוף השמים ולכל רומש
 על הארץ אשר בו נפש חיה, את כל ירק עשב לאכלה, ויהי כן. ייתכן
 שבתחילת בריאתם היו כל יצורי העולם צמחונים.¹⁷ האדם ובעלי
 החיים רשאים להתפרנס מן העשב, מפני שהווייתם, הכוללת נפש,
 גבוהה מן הצומח.

לא וירא אלהים את כל אשר עשה, המכלול - מן האור ועד
 האדם - והנה טוב מאד. ויהי ערב ויהי בקר, יום השישי.

חלוקת הפרקים המקובלת, הקובעת כאן את סופו של הפרק
 הראשון בתורה, אינה יהודית. הן מבחינת מבנה הטקסט ופרטיו
 והן מבחינת המסורת היהודית, הפרק צריך להסתיים לאחר שלושת
 פסוקיו הראשונים של הפרק הבא. פסוקים אלו, המתארים את
 בריאת השבת, הם ללא ספק סיכומו של הפרק הראשון. רק כשתגיע
 השבת, תושלם מלאכת הבריאה, ולעולם יהיה קיום.

פרק ב א וַיְכַלּוּ, נגמרו, תמה מלאכתם והסתיים שכלולם של
 השמים והארץ וכל צבאם, שפע היצורים שבהם, על כוחותיהם
 ותפקידיהם. ב וַיְכַל, סיים אלהים ביום השביעי מלאכתו אשר
 עשה בששת הימים. וַיִּשְׁבַּת בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מִכָּל מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה.
 תם התהליך שבו נוצרו בכל יום ויום ברואים חדשים, שלא היה
 דומה להם קודם. מכאן ואילך ממשיכים להתקיים ולנוע אותם
 ברואים בסדר שנקבע להם. בשל מהותו העצמית הייחודית של
 יום השבת - ג וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים אֶת יוֹם הַשְּׁבִיעִי וַיְקַדֵּשׁ אֹתוֹ, נתן בו
 קדושה יתרה, כי בו שבת מלאכתו אשר ברא אלהים לעשות.

הכולל גם חושך ולילה, צמיחתם של
 עשבים וקמיתם, זריחת השמש ושקיעתה,
 היווצרות ומוות. הביטוי טוב מאד מתייחס
 אל כלל התופעות, על עליותיהן
 ומורדותיהן, על מלאותן וחסרונן. (ראו
 בראשית רבה ט, ו-יב; שמות רבה יא;
 זוהר ח"א קמד, ב).
 זיברך אלהים את יום השביעי ויקדש אתו'
 יש מקומות בעולם שבהם נמנעים ביום

השביעי ממלאכה, מתוך ההנחה שזהו
 יום של מזל רע. כאן מודגש הצד הפוך:
 היום השביעי הוא יום של ברכה, של
 קדושה ושל השלמת העולם. רק עכשיו
 עומד העולם כראוי, שהרי אין הוא
 כולל רק עשייה, אלא גם הימנעות; אין
 הוא כולל רק ימים של דיבור, אלא גם
 יום של שתיקה. השתיקה וההימנעות
 באות מכוח שלמותו ומלאותו של יום
 השבת.

הנחיות אכילה אחת הסיבות להוראות
 אלה נובעת מיכולת הבחירה של האדם
 ומאינספור האפשרויות הפתוחות בפניו.
 כיוון שכך, האדם זקוק להדרכה גם באשר
 לצדדים פשוטים ביותר של חיו. הפרה
 או הדג אינם מתחבטים בשאלה מה
 יאכלו. לעומתם, האדם זקוק, כפי הנראה,
 להוראות מפורטות ומוגדרות יותר.
 'כל אשר עשה... טוב מאד' האם העולם אכן

שני ב

אֱלֹהֵי תוֹלְדוֹת הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ בְּהִבְרָאָם בְּיוֹם עֲשׂוֹת ד
 יְהוָה אֱלֹהִים אֶרֶץ וְשָׁמַיִם: וְכֹל וְשִׁיחַ הַשָּׂדֶה טָרֵם ה
 יִהְיֶה בָאָרֶץ וְכָל-עֵשֶׂב הַשָּׂדֶה טָרֵם יִצְמַח כִּי לֹא
 הַמְטִיר יְהוָה אֱלֹהִים עַל-הָאָרֶץ וְאָדָם אֵין לְעַבֵּד
 אֶת-הָאָדָמָה: וְאָד יַעֲלֶה מִן-הָאָרֶץ וְהִשְׁקָה אֶת-ו
 כָּל-פְּנֵי הָאָדָמָה: וַיִּיצֹר יְהוָה אֱלֹהִים אֶת-הָאָדָם ו

לחם משנה. וקדשו פמן שלח ירד בו מן
 כלל, והמקרח פתנו על העתיד: אשר
 ברא אלהים לעשות. המלאכה שהיתה
 לחייה לעשות בשבת ככל ועשה בשש
 פמו שפסלש בבחשית דבה (יה, ט)

ו אלה. החמוקים למעלה "תולדות
 השמים והארץ": בהבראם ביום עשות
 ה'. ללמדך שכלם נבראו בראשון.
 דבר חסר, "בהבראם", פה"י בראש,
 שפאמר: "פיה ה' עור עולמים" (ישעיה כו,
 ט) פשתי חזיתות הללו של השם יצר
 שני עולמים, ולמדך פאן שהעולם הזה
 נברא פה"י, רמו שירדו הקשעים למטה
 לקחות שחת, פה"י זאת שסתומה מכל
 הנקדים ופתוחה למטה לרדת דרך
 שם:

ה טרם יהיה בארץ. כל טרם שפמקרח
 לשון עד לא, הוא, וחינו לשון קדם, וחינו
 נפעל לומר: הטרים, פאשר יאמר:
 הקדים, וזה מוכיח, ועוד חסר: "כי טרם
 תבראון" (שמות ט, א) עדין לא תבראון. וחי

ו וייצר. שתי יצירות, יצרה לעולם הזה
 ויצרה לתחית המתים, חבל בפמה
 שאינה עומדת לדיו, לא נכתב ביצירתה

תיאור הבריאה השני

פרק ב פס' ד – פרק ג

פרשה זו היא מן העלומות והמאתגרות בתורה. חלק מן המסופר בה ניתן להבין באופן
 קלוש בלבד. זהו אחד העניינים הדרמטיים והמסתוריים ביותר בכתבי הקודש.

לאחר התיאור הכוללני, העוסק בהיקפיה הרחבים של המציאות ושל מכלול הזמנים
 וחלוקתם שבעניין הראשון, מגיע תיאור מפורט של תהליכי השתלשלות של ברואים
 היוצאים מן האין אל היש. תיאור הבריאה הזה מוחשי ומדורג יותר מאשר התיאור
 המופשט והמושגי שבעניין הראשון. גם השם הקדוש שונה בעניין זה. בעניין הקודם
 חזר ונשנה שם 'אלוקים', המבטא, מצד אחד, את שלטונו ואת יכולתו של הקדוש ברוך
 הוא, ומצד שני, הוא מגלם את מהותו הכוללת והבלתי אישית. לעומת זאת, בעניין
 הזה מופיע הצירוף 'ה' אלוקים'. ה' הוא שמו הפרטי. כאן האלוהות אינה רק הוויה
 פילוסופית-תיאולוגית מופשטת, שהלמה את העניין שבו דובר בתכנית הגדולה, אלא
 מהות המתייחסת אל פרטי תהליך יצירת העולם.

ד אלה תולדות השמים והארץ בהבראם, ביום עשות ה' אלהים
 ארץ ושמים. ה בשלב זה העולם עדיין איננו שלם – וכל שיח
 השדה טרם יהיה בארץ וכל עשב השדה טרם יצמח, כי לא המטיר
 ה' אלהים על הארץ. הגשם הוא חלק מסדר העולם וממערכת הים
 והיבשה, אך יש בו גם משום בריאה חדשה שעדיין לא הוזכרה
 בעניין הקודם, עם יצירת הימים, היבשה והצמחים. מכיוון שהוא
 לא הגיע, הצמחים עדיין לא צמחו בשלמותם.¹⁸ ואדם אין לעבד את
 האדמה. בני אדם עובדים את האדמה גם כשאינו גשם, באמצעות
 הטיית המים ממקום למקום, אבל כאן אין עדיין אדם, ולכן האדמה
 אינה מעובדת. ו ואד יעלה מן הארץ, והשקה את כל פני האדמה.
 תמצית הגשם כבר קיימת, אבל עדיין לא קיים מחזור גשמים שלם.
 כאן מדובר בטרם-גשם, במה שקדם לסדר הגשמים הקבוע, אך
 גם במערכת המוכרת לנו. ראשיתו של הגשם היא באד העולה מן
 הארץ, שלאחר מכן הוא מתעבה ומשקה את פני האדמה.

תהליך יצירתם של הצמחים, שהתרחש ביום השלישי, זוכה כאן
 לתיאור מפורט. ברייה חשובה הרבה יותר, שבריאתה תוארה
 בכללות לעיל ושיצירתה ומעשייה יבואו עתה לידי פירוט, היא
 האדם – ו וייצר ה' אלהים את האדם עפר מן האדמה. בניגוד
 לבעלי החיים האחרים, שנוצרו בבת אחת, את האדם יצר הקדוש
 ברוך הוא בשלבים: בשלב הראשון הוא היה גוש עפר, ובלשון

עֵפֶר מִן־הָאֲדָמָה וַיִּפַּח בְּאַפּוֹ נְשַׁמַּת חַיִּים וַיְהִי
הָאָדָם לְנֶפֶשׁ חַיָּה: וַיִּטֵּעַ יְהוָה אֱלֹהִים גֶּן־בְּעֵדֶן
מִקְדָּם וַיִּשֶׂם שֵׁם אֶת־הָאָדָם אֲשֶׁר יִצָּר: וַיִּצְמַח
יְהוָה אֱלֹהִים מִן־הָאֲדָמָה פֶּלֶאֱעַץ נַחְמָד לְמִרְאָה
וְטוֹב לְמֵאֵכֶל וְעֵץ הַחַיִּים בְּתוֹךְ הַגֶּן וְעֵץ הַדַּעַת
טוֹב וְרָע: וַנְהָר יִצָּא מֵעֵדֶן לְהַשְׁקוֹת אֶת־הַגֶּן וּמִשָּׁם
יִפְרֹד וְהָיָה לְאַרְבַּעַת רָאשִׁים: שֵׁם הָאֶחָד פִּישוֹן
הוּא הַסָּבִב אֶת כָּל־אֶרֶץ הַחֲוִילָה אֲשֶׁר־שָׁם הַזֶּהָב:

שְׁנֵי יוֹדִי'ן: עֵפֶר מִן הָאֲדָמָה. עֵבֶר עֵפֶרוֹ מִכָּל הַדְּמָה מֵאַרְבַּע רוּחוֹת, כָּכֵל מִקּוּם שְׁמֵי תְּהָא קוֹלְטִתֵּן לְקִבּוּיָהּ. דְּבַר חֲחָר, נִטְל עֵפֶרוֹ מִמִּקּוּם שְׁנַחֲמֵר פּוֹ: "מִזְבֵּחַ הַדְּמָה תַעֲשֶׂה לִּי" (שְׁמוֹת ב, כח) הַלְּוִי תְּהָא לוֹ כִּפְּרָה וְיִכָּל לַעֲמֹד: וַיִּפַּח בְּאַפּוֹ. עֵשָׂאוֹ מִן הַתְּחַתּוֹנִים וּמִן הָעֲלִיוֹנִים, גִּיּוֹן מִן הַתְּחַתּוֹנִים וּנְשָׁמָה מִן הָעֲלִיוֹנִים. לְפִי שְׁבִיּוֹם רַחֲשׁוֹן נִבְרָאוֹ שְׁמִים וְחָרָךְ, בְּשָׂעוֹ בְּרָח רְקִיעַ לְעֲלִיוֹנִים, בְּשָׁלִישֵׁי "תְּרַחֲהָ הַיִּבְשָׁה" לְתַחַתּוֹנִים, בְּרִבְעֵי בְּרָח מֵאוֹדוֹת לְעֲלִיוֹנִים, בְּחִמִּישֵׁי "יִשְׁרָעוּ הַמַּיִם" לְתַחַתּוֹנִים, הַזֶּקֶק הַשָּׁשִׁי לְבְּרָחוֹת פּוֹ בְּעֲלִיוֹנִים וּבְתַחַתּוֹנִים, וְחָס לְאוֹ יֵשׁ קִנְיָה בְּמַעֲשֵׂה בְּרָחִישֵׁי, שִׁיָּהוּ חֲלוֹ רְבִים עַל חֲלוֹ בְּבְרִיחֵי יוֹם חָרָד: לְנֶפֶשׁ חַיָּה. חָךְ בְּהִמָּה וְחַיָּה נִקְרָאוֹ עֵפֶשׁ חַיָּה, חָךְ זוֹ שֶׁל חָדָם חַיָּה שְׁבִכְלָן, שְׁתַּתּוֹסֵף פּוֹ דַּעַה וְדַבּוּר:

ח | מִקְדָּם. בְּמִזְכְּרוֹ שֶׁל עֵדֶן נִטְעַן חַיָּת הַגֶּן וְחָס תְּחַמְרָה, הָרִי כְּבֵר פֶּתַח: "וַיִּבְרָח... חַיָּת הָחָדָם" (וַעֲלֵל ח, ט) רְחִיחֵי בְּבְרִיחֵי שֶׁל רְבִי חֲלִיעֶנֶר בְּנֵוֹ שֶׁל רְבִי יוֹסִי הַגְּלִילִי

חכמים - 'גולם',¹⁹ המציאות החומרית כשלעצמה. אחר כך - וַיִּפַּח בְּאַפּוֹ נְשַׁמַּת חַיִּים, ואז הפך יצור דומם זה לאדם. וַיְהִי הָאָדָם לְנֶפֶשׁ חַיָּה. נפש האדם חיה לא רק במובן זה שאין היא מתה, אלא שיש בה חיות וחיוניות מיוחדת - נפש מדברת.²⁰ נשמת החיים שבאדם אינה הוויה מופשטת או קדושה החבויה בתוכו בלבד; היא גם מקרינה מתוכו החוצה.

כחלק מתהליך הבריאה, ח וַיִּטֵּעַ ה' אֱלֹהִים גֶּן בְּעֵדֶן. עדן הוא שם מקום.²¹ אולם משמעותו הפנימית של שם זה היא עונג. אל סתימותו של שם המקום הזה מצטרפת גם העובדה שהוא מְקָדָם, בצד מזרח - בלא שהכתוב מפרש מזרחית למה, לתוספת מסתורין. מקום זה אינו חלק מהעולם המוכר, אלא הוא כעין מרכיב זר למציאות. וַיִּשֶׂם שֵׁם אֶת הָאָדָם אֲשֶׁר יִצָּר. ט וַיִּצְמַח ה' אֱלֹהִים מִן הָאֲדָמָה שבגן עדן פֶּלֶאֱעַץ נַחְמָד לְמִרְאָה וְטוֹב לְמֵאֵכֶל. וְעֵץ הַחַיִּים, שייסופר עליו בהמשך, בְּתוֹךְ, במרכז²² הַגֶּן, וְעֵץ הַדַּעַת טוֹב וְרָע. י וַנְהָר יִצָּא מֵעֵדֶן, לְהַשְׁקוֹת אֶת הַגֶּן, וּמִשָּׁם יִפְרֹד וְהָיָה לְאַרְבַּעַת רָאשִׁים. נוצרו ממנו ארבעה נהרות גדולים: יא שֵׁם הָאֶחָד פִּישוֹן, הוּא הַסָּבִב אֶת כָּל אֶרֶץ הַחֲוִילָה אֲשֶׁר שָׁם הַזֶּהָב. מקובל לזהות את הפישון <

וַיִּפַּח בְּאַפּוֹ נְשַׁמַּת חַיִּים' אפשר לראות כאן רמז דק לכך שנשמתו של האדם היא חלק שנותן אלוקים מעצמו, כביכול (על פי ספר הקנה: "מי שנופח - משלו הוא נופח"). מכאן דמותה הייחודית של הוויית האדם, בצלמו כדמותו של הבורא.

וַיִּפַּח בְּאַפּוֹ נְשַׁמַּת חַיִּים' מקומו של עץ הדעת טוב ורע אינו מוזכר כאן, ורק בהמשך האשה ממקמת אותו בתוך הַגֶּן (להלן ג, ג). אפשר שלא היו אלה שני העצים נבדלים, אלא שני צדדים של אותו עץ, שני ענפים או שני גזעים היוצאים מתוך עץ אחד. (ראו רמב"ן).

וַיִּזְהַב הָאָרֶץ הַהִוא טוֹב שֶׁשֶׁם הַבְּדֵלָח וְאֶבֶן הַשֵּׁהֶם: ^{יב}
 וְשֵׁם הַנְּהָר הַשְּׁנַי גִּיחוֹן הוּא הַסּוֹבֵב אֶת כָּל-אֶרֶץ ^{יג}
 כּוּשׁ: וְשֵׁם הַנְּהָר הַשְּׁלִישִׁי חֲדַקְל הוּא הַהֹלֵךְ קִדְמַת ^{יד}
 אֲשׁוּר וְהַנְּהָר הָרְבִיעִי הוּא פָּרַת: וַיִּקַּח יְהוָה אֱלֹהִים ^{טו}
 אֶת-הָאָדָם וַיַּנְחֵהוּ בְּגֵן-עֵדֶן לְעִבְדָּהּ וּלְשִׁמְרָהּ: וַיִּצְוֶה ^{טז}
 יְהוָה אֱלֹהִים עַל-הָאָדָם לֵאמֹר מִכָּל עֵץ הַגֵּן אָכַל
 תֹּאכַל: וּמֵעֵץ הַדְּעֵת טוֹב וְרָע לֹא תֹאכַל מִמֶּנּוּ כִּי ^{יז}

יב-יד | גיחון. שְׁהִיָּה הוֹלֵךְ וְהוֹמָה וְהִמְיִתָּהּ גְדוּלָּה מְאֹד, כְּמוֹ: "וְכִי יֵצֵא" (סְמוּיִת כח, כח), שְׁמִימִיּוֹ וְהוֹלֵךְ וְהוֹמָה: חֲדַקְל. שְׁמִימִיּוֹ חֲדִין וְקִלִּין: פָּרַת. שְׁמִימִיּוֹ פְדִין וְקִבִּין וּמִכְבְּרִין חֵת הַחֶסֶם: כּוּשׁ וְאֲשׁוּר - עֵדֶן לֹא הִי, וְנִכְתָּב מִקְרָא עַל הַעֲתִיד:

טו | וַיִּקַּח. לְקַחוּ בְּדִקְרִים נְאֻמִּים וּפְתָהוּ: לְכַנֵּס:

שזיהו אותם עם נהרות גדולים באסיה הסמוכים לפרת והחידקל.
 הנהרות והגן אם נהר פישון הוא אכן הנילוס, הזורם מדרומה של אפריקה לצפונה, הרי אין לו כל נקודה משותפת

פישון וגיחון לפי אזכור כוש וארץ החוילה, שאותם סובבים הפישון והגיחון, נראה שהנהרות זורמים בארצות בני חם, כמוזכר ברשימת העמים להלן (יג-ז). על כן רבים מזהים אותם עם יובלים שונים של הנילוס. אולם כיוון שמוצא אחד לכל הנהרות, היו

עם הנילוס.²³ יב וַיִּזְהַב הָאָרֶץ הַהִוא טוֹב. איכותו של הזהב המצוי במרבצים אלו גבוהה. שֶׁשֶׁם גַּם הַבְּדֵלָח וְאֶבֶן הַשֵּׁהֶם. יג וְשֵׁם הַנְּהָר הַשְּׁנַי גִּיחוֹן, הוא הסובב את כל אֶרֶץ כּוּשׁ. ייתכן שהיא אתיופיה של ימינו. והיו שזיהו את ארץ כוש עם המחוז ההררי ההודי המכונה כעת 'הינדו-כוש'.²⁴ יד וְשֵׁם הַנְּהָר הַשְּׁלִישִׁי חֲדַקְל, הוא ההלך קִדְמַת אֲשׁוּר, ממזרח לאשור. החידקל הוא נהר עצום מימדים במסופוטמיה ומוכר בשם זה גם בימינו, וְהַנְּהָר הָרְבִיעִי הוּא פָּרַת. על מיקומו של נהר פרת אין צורך לציין דבר, משום שכמעט בכל המקרא, כשנזכר 'הנהר' סתם - מדובר בנהר פרת.²⁵ נהר זה הוא הגבול שבין ארצות המזרח הקרוב לארצות הסובבות אותו.²⁶

טו וַיִּקַּח ה' אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם, וַיַּנְחֵהוּ בְּגֵן עֵדֶן לְעִבְדָּהּ וּלְשִׁמְרָהּ. בניגוד לשאר צמחי הגן והיצורים שפוזרו בגן עדן, האדם הונח בו לשם תכלית מסוימת - לעבוד את האדמה ולשמרה. כשם שבעניין הקודם הוטל על האדם לשלוט בעולם כולו, כך מוטלת עליו כאן האחריות כלפי פיסה מסוימת של עולם-לא-עולם. העולם עדיין אינו פועל כסדרו. ייתכן שבגן עדן לעולם אין גשם, את כל חיותו הוא שואב מנהרותיו, והוא תלוי בטיפולו של האדם בו. מכאן חשיבותה הרבה של עבודת האדם לדאוג לצמיחת עצי הגן ולשמירתם מכל נזק.

טז וַיִּצְוֶה ה' אֱלֹהִים עַל הָאָדָם לֵאמֹר: מִכָּל עֵץ הַגֵּן אָכַל תֹּאכַל. כל עצי הגן מותרים לך; מהם תיזון. יז וּמֵעֵץ הַדְּעֵת טוֹב וְרָע לֹא תֹאכַל מִמֶּנּוּ, כִּי בְיֹם אֲכָלְךָ מִמֶּנּוּ מוֹת תָּמוּת. אם תאכל מן העץ הזה - הרי אתה מת.²⁷

דניאל (יג), הוא מכונה הַנְּהָר הַגְּדוֹל, שכן אורכו כ-1950 ק"מ, והוא אחד משני הנהרות החשובים במסופוטמיה (מסופוטמיה - משמעה בין הנהרות). החידקל, המאופיין בזרימתו החזקה, יוצא מהרי ארמניה בצפון-מערב, ממשיך במקביל להרי הזגרוס ונשפך אל המפרץ הפרסי בדרום-מזרח.

עם הפרת והחידקל שבאסיה. דווקא זיהוי ארבעת הנהרות מרמז שגן עדן אינו מקום ממשי, גיאוגרפי, המצוי במחוז נסתר שאפשר לחפש אחריו על פני תבל. בגן הפלאי יכול לזרום נהר שיצאו ממנו ראשים במקומות רחוקים זה מזה.
 חֲדַקְל מקור השם באכדית אדגלת. בספר

בְּיוֹם אֲכַלְךָ מִמֶּנּוּ מוֹת תָּמוּת: וַיֹּאמֶר יְהוָה אֱלֹהִים י
 לֹא טוֹב הָיְתָה הָאָדָם לְבַדּוֹ אֶעֱשֶׂה לּוֹ עֵזֶר כְּנֶגְדּוֹ:
 וַיִּצַּר יְהוָה אֱלֹהִים מִן־הָאָדָמָה כָּל־חַיֵּת הַשָּׂדֶה י
 וְאֵת כָּל־עוֹף הַשָּׁמַיִם וַיֵּבֵא אֶל־הָאָדָם לְרֹאוֹת מֶה־
 יִקְרָא־לוֹ וְכָל־אֲשֶׁר יִקְרָא־לוֹ הָאָדָם נִפְשׁ חַיָּה הוּא
 שְׁמוֹ: וַיִּקְרָא הָאָדָם שִׁמוֹת לְכָל־הַבְּהֵמָה וְלָעוֹף
 הַשָּׁמַיִם וּלְכָל־חַיֵּת הַשָּׂדֶה וְלֹא־מָצָא עֵזֶר
 כְּנֶגְדּוֹ: וַיִּפֹּל יְהוָה אֱלֹהִים וַתְּרַדְמָה עַל־הָאָדָם וַיִּישָׁן כ

שלישי

"כִּי תַנְגֵּד חָל עֵיר" (דברים כ, יט), שְׂכַבְשָׁן
 תַּחַת יָדוֹ שֶׁל חָדָס: וְכָל־אֲשֶׁר יִקְרָא לּוֹ
 הָאָדָם נִפְשׁ חַיָּה וְגו'. סְרַסְהוּ וּפְרַסְהוּ:
 כָּל נֶפֶשׁ חַיָּה אֲשֶׁר יִקְרָא לּוֹ הָאָדָם שֵׁם,
 הוּא שְׁמוֹ לְעוֹלָם:

יח | לֹא טוֹב הָיְתָה הָאָדָם לְבַדּוֹ... שְׂכַבְשָׁן
 כְּשִׁוּיֹת הֵן, הַקְּדוּשׁ כְּרוֹךְ הוּא פְּעֻלְיוֹנִים
 יְחִיד וְחֵין לּוֹ וְגו' וְזֶה פְּתַח־תּוֹנִים חֵין לּוֹ
 זג: עֵזֶר כְּנֶגְדּוֹ. זְכָה - 'עֵזֶר', לֹא זְכָה -
 'כְּנֶגְדּוֹ' לְהִלָּחֵם:

כ-כא | וְלֹא־מָצָא עֵזֶר. וַיִּפֹּל ה'
 אֱלֹהִים תְּרַדְמָה. פְּרַסְהוּ וּפְרַסְהוּ, הַבְּיָחַן
 לְפָנָיו כָּל מִין וּמִין זָכַר וְנִקְבָּה, חֲמֵר:
 לְכָל־שׂוֹר וְגו' וְלִי חֵין כֵּן זג, מִיָּד
 "וַיִּפֹּל": מִצְלָעֵתוֹ. מִסְטֵרִיו, כְּמוֹ: "וְלִנְלָע
 הַמִּשְׁכָּן" (שמות כו, כ), זָהוּ שְׂחִמְרֵנוּ (מִכְּרֵת סח
 ע"ח). שְׂנֵי פְרַעֲפִין נְבָרְחוּ: וַיִּסְגֵּר. מִקּוֹס
 הַחֲתָן: וַיִּישָׁן וַיִּקַּח. שְׂכַבְשָׁן יִקְרָא חֲתַנְכֵת
 הַפֶּשֶׁר שְׂמִמְנוּ נְבָרְחֵת וְתַתְּבָה עֲלָיו:

יט | וַיִּצַּר... מִן־הָאָדָמָה. הוּא יִעֲרָה הוּא
 עֲשִׂיהַּ הַחֲמוּקָה לְמַעֲלָה: "וַיַּעַשׂ חֲלָהִים
 חַיֵּת חַיֵּת הַחֲרָן" וְגו' (ענין ח, כה), חֲלָהֵת כָּח
 וּפְרַשׁ שְׁהַעוֹפוֹת נְבָרְחוּ מִן הַרְקָה, לְפִי
 שְׂחִמְרֵ לְמַעֲלָה (ענין ח, כ), מִן הַמִּיִּם נְבָרְחוּ,
 וְכֵין חֲמֵר מִן הַחֲרָן נְבָרְחוּ. וְעוֹד לְמַדְךָ
 כָּח, שְׂפָשַׁעַת יַעֲרִתֵן מִיָּד כּוּ בְּיוֹם הַבְּיָחַס
 חָל הָאָדָם לְקָרוֹת לְהֵם שֵׁם. וְנִבְדְּבִי
 חֲזָה יַעֲרָה ז' לְשׁוֹן רְדִי וְכְבוֹשׁ, כְּמוֹ:

יח | וַיֹּאמֶר ה' אֱלֹהִים: לֹא טוֹב הָיְתָה הָאָדָם לְבַדּוֹ. כָּל בְּעַלֵי הַחַיִּים
 נִבְרָאוּ זָכַר וְנִקְבָּה, וְהֵם עֲשׂוּיִים לְפָרוֹת וּלְרִבּוֹת. רַק הָאָדָם נִבְרָא
 יְחִידִי, לְלֹא בֵן זֶג. 28 שְׂמָא הָאָדָם לֹא נִבְרָא מִרְאֵשׁ לְפָרוֹת וּלְרִבּוֹת!
 שְׂמָא בִרָא ה' בְּתוֹךְ הָעוֹלָם אֵת בֵּן דְּמוֹתוֹ - בְּעַל הַדַּעַת וְהַבְּחִירָה
 הַחֹפְשִׁית - כְּמִצִּיאוֹת מִקְבִּילָה לּוֹ - הַקְּדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא מִצְוִי לְמַעֲלָה,
 כְּבוֹרָא, וְהָאָדָם מִצְוִי לְמַטָּה, בְּתוֹר הָעוֹבֵד וְהַשׁוֹמֵר, וְדִי בְשִׁנְיָהם?
 כְּנֶגֶד אִפְשָׁרוֹת ז' נָאֵמַר כָּאֵן כִּי מִצִּיאוֹתוֹ שֶׁל הָאָדָם כִּיצוֹר יְחִידִי
 אֵינָה טוֹבָה, בֵּין אִם עֲבוּרוֹ וּבֵין אִם עֲבוּר הָעוֹלָם. 29 לְפִיכֵךְ אֶעֱשֶׂה לּוֹ
 עֵזֶר, הַשְּׂלָמָה כְּנֶגְדּוֹ. הָאָדָם זָקוּק לְשׁוֹתְפוֹת עִם זוֹלָתוֹ, וּבְשׁוֹתְפוֹת ז' ז'
 רֵאשִׁיתָה שֶׁל הָאֲנוּשׁוֹת.

יט | בְּתוֹךְ כֵּךְ - וַיִּצַּר ה' אֱלֹהִים מִן־הָאָדָמָה כָּל־חַיֵּת הַשָּׂדֶה וְאֵת כָּל־עוֹף
 הַשָּׁמַיִם, וַיֵּבֵא אֶל־הָאָדָם לְרֹאוֹת מֶה־יִקְרָא לּוֹ. הַקְּדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא הֵרָאָה
 לְאָדָם, אֲדוֹן הַבְּרִיָּאָה שֶׁל מַטָּה, אֵת כָּל יִצְוֵי הָעוֹלָם, כְּדִי שִׁיקְרָא
 לְהֵם שְׁמוֹת. וְכָל־אֲשֶׁר יִקְרָא לּוֹ הָאָדָם נִפְשׁ חַיָּה - הוּא שְׁמוֹ. הָאָדָם
 נָתַן שְׁמוֹת לְכָל הַיִּצְוִיִּים. כ- וַיִּקְרָא הָאָדָם שִׁמוֹת לְכָל־הַבְּהֵמָה וְלָעוֹף
 הַשָּׁמַיִם וּלְכָל־חַיֵּת הַשָּׂדֶה. וְכִיוּן שְׂכַל בְּעַלֵי הַחַיִּים שְׁעֲבָרוּ לְפָנֵי אָדָם
 כּוֹנוֹ בְּשְׁמוֹת, הַתְּבַרֵּר - וְלֹא־מָצָא עֵזֶר כְּנֶגְדּוֹ. אֵין אָדָם נוֹסֵף.
 הַבְּרִיָּאָה הֵרָאשׁוֹנָה, הַטְּרוּם-סְמִלִית, רוֹאָה כָּל פְּרִט בְּפָנֵי עֲצֻמוֹ - עֵץ
 מְסוּיִם, חַיָּה מְסוּיִמַת. יְכוֹלַת הַהַסְמָלָה וְהַהַמְשָׁגָה הַלְשׁוֹנִית כְּרוּכָה
 בַּהִיוֹצְרוֹתָן שֶׁל קְטֻגוֹרִיּוֹת. קוֹדֵם הָיְתָה הַקְּטֻגוֹרִיּוֹת יִיתְכֵן שֶׁהָאָדָם לֹא
 יָדַע כָּל־לְשׁוֹן יְחִידִי, מִפְּנֵי שְׂבַעוֹלָם נְטוּל קְטֻגוֹרִיּוֹת כָּל פְּרִט הוּא
 יְחִידִי וְאֵינוֹ עוֹרֵךְ עִם זוֹלָתוֹ. כָּאֲשֶׁר הַחַל הָאָדָם לְחֻשׁוֹב בְּקְטֻגוֹרִיּוֹת
 שֶׁל זְגִי צְמַחִים, מִיָּנִי חַיֵּת וּמִשְׂפַּחוֹת בְּעַלֵי חַיִּים וְשֶׁל זָכַר וְנִקְבָּה
 בְּבַעֲלֵי הַחַיִּים, הוּא הֵגִיעַ לְתוֹדַעַת בְּדִידוֹתוֹ, שְׂכֵן נוֹכַח לְדַעַת כִּי דָבָר
 מְכַל הַפְּרִטִים שֶׁשְׂקָר אֵינוֹ מֵתָאִים לּוֹ.

כא | וַיִּפֹּל ה' אֱלֹהִים תְּרַדְמָה עַל־הָאָדָם, וַיִּישָׁן. וַיִּקַּח אֶחָת מִצְלָעֵתוֹ,

קוֹדֵם הַחֲלֻקָּה הַמְגִדְרִית מִתְחִילָתוֹ נִבְרָא
 הָאָדָם כִּיצוֹר אֶחָד בְּעַל שְׁנֵי צַדִּיִּים, שְׁעַדִּיִּין
 לֹא הַתְּחַלֵּק לְזָכַר וְלִנְקָבָה, כְּמוֹ שְׂמִתּוֹרָא
 בַּהַמְשָׁךְ - זָכַר וְנִקְבָּה בְּרָאָם... וַיִּקְרָא אֵת
 שְׂמֵם אָדָם בְּיוֹם הַבְּרָאָם (לְהֵלֵךְ ה, ב).
 בְּאוֹתָהּ הַוּוּיִית אָדָם דוּ-פְרָצוּפִי לֹא הָיָה
 סִימְנֵי זָכְרוֹת וְנִקְבוֹת מוֹבְהָקִים, אֲלָא מַעֲיִן
 שְׁנֵי פָנִים. צַדִּי הַזָּכַר וְהַנְּקָבָה שְׂבָאָדָם
 הֵרָאשׁוֹן הָיוּ קְרוּבִים זֶה לְזֶה יוֹתֵר מִתְּאֻמִּים
 סִיאִמִּיִּים, שְׂכֵן הֵם הָיוּ מְחוּבְרִים בְּמוֹחַם
 וְלֹא רַק בְּגוּפָם. יְצוֹר מוֹשְׁלֵם זֶה חֲשַׁב בְּרֵאשׁ
 אֶחָד. (רָאוּ בְּרִכּוֹת סָא ע"א). וְשְׂמָא אוֹתוֹ
 אַנְדְּרוּגִינוֹס קְדוּם מְגַלֵּם אֵת הָרַעִיּוֹן שְׂבַכַל
 גְּבַר יֵשׁ צַד נְשִׁי, וְלֵהִפְךָ.

י' וַיִּקְרָא הָאָדָם שְׁמוֹת נְתִינַת הַשְׁמוֹת
 מִתּוֹרָת בְּדַבְרֵי הַמְדְּרִישִׁים כְּמַבְחָן לְחַכְמָתוֹ
 שֶׁל הָאָדָם אֶל מוֹל הַמְּלָאכִים. הָאֲנוּשִׁיּוֹת
 מְגוֹלְמַת בִּיכוֹלַת הַלְשׁוֹנִית. הַדַּעָה וְהַדִּיבּוּר
 שֶׁל הָאָדָם אֵינֶם נִבְחָנִים בְּמִיּוֹמְנוֹת הַטְּכְנִית
 לְהַשְׂמִיעַ קוֹלוֹת, אֲלָא בִּיכוֹלָתוֹ לִיצַג אֵת
 הַמִּצִּיאוֹת בְּסַמְלִים. כְּשֶׁהָאָדָם עֲבַר עַל כָּל
 יְצוֹרֵי הָעוֹלָם וְקָרָא לְכָל אֶחָד בְּשִׁמוֹ, הוּא
 יְצַר מֵאוֹת אֲלָפֵי סְמָלִים. הַמְּלָאכִים לֹא יְכֻלוּ
 לְעֲשׂוֹת זֹאת; בֵּין הַשְּׂאֵר, מִפְּנֵי שְׂאֵין בְּכוּחַם
 לְיְצוֹר יְצִירוֹת מִן הַדְּמִיוֹן. מַעֲלָתוֹ הַמִּיּוֹחֶדֶת
 שֶׁל הָאָדָם נְעוּצָה בִּיכוֹלָתוֹ לְחַדֵּשׁ מוֹשְׁגִים.
 (רָאוּ בְּרֵאשִׁית רַבָּה יז, יט; אֲבוֹת דְּרַבִּי נָתַן
 ח).

וַיִּקַּח אֶחָת מִצֵּלְעֹתָיו וַיִּסְגֹּר בְּבֶשֶׂר תַּחְתָּנָה: וַיִּבֶן יְהוָה אֱלֹהִים וְאֶת־הַצֵּלַע אֲשֶׁר־לָקַח מִן־הָאָדָם לְאִשָּׁה וַיִּבְאֶה אֶל־הָאָדָם: וַיֹּאמֶר הָאָדָם זֹאת הִפְעַם עֵצָם מִעֵצָמִי וּבֶשֶׂר מִבְּשָׂרִי לְזֹאת יִקְרָא אִשָּׁה כִּי מֵאִישׁ לָקַחְתִּי זֹאת: עַל־כֵּן יַעֲזֹב־אִישׁ אֶת־אָבִיו וְאֶת־אִמּוֹ וְדָבַק בְּאִשְׁתּוֹ וְהָיוּ לְבָשָׂר אֶחָד: וַיְהִיו שְׁנֵיהֶם עֶרְוָמִים הָאָדָם וְאִשְׁתּוֹ וְלֹא יִתְבַּשְׂשׁוּ: וְהִנְחַשׁ הָיָה אֵל עָרוֹם מִכָּל־חַיַּת הַשָּׂדֶה אֲשֶׁר עָשָׂה יְהוָה אֱלֹהִים

כב וַיִּבֶן. כִּבְנֵנוּ, קִבְּהָ מִלְמַטָּה וּקְצָה מִלְמַעְלָה לְקַבֵּל הַזֶּלֶה, כְּחוֹצֵר שֶׁל חֲטוּיִם שֶׁהוּא רִחַב מִלְמַטָּה וְקָצֵר מִלְמַעְלָה שֶׁלֹּא יִכְבֵּיד מִשָּׂאוֹ עַל קִירוֹתָיו: וַיִּבֶן... אֶת הַצֵּלַע... לְאִשָּׁה. לְהִיּוֹת אִשָּׁה, כְּמוֹ: "וַיַּעַשׂ חוֹתֵן גְּדֵעוֹן לְחִכּוּד" (סוֹפְטִים ת, טו) לְהִיּוֹת חִכּוּד:

כג זֹאת הִפְעַם. מִלְמַד שֶׁכִּי חָדָשׁ עַל כָּל בְּהֵמָה וְחַיָּה וְלֹא נִתְקַדְּהָ דְעִתּוֹ בְּהֵמָה לְזֹאת יִקְרָא אִשָּׁה כִּי מֵאִישׁ וְגו'. לְשׁוֹן נֹפֵל עַל לְשׁוֹן, מִכָּאֵן שֶׁנִּבְרָא הָעוֹלָם בְּלִשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ:

כד עַל כֵּן יַעֲזֹב אִישׁ. רוּחַ הַקֹּדֶשׁ חוֹמְקֵת

כז, לְחַסֵּד עַל כֵּן נִחַ עֲרִיּוֹת: לְבֶשֶׂר אֶחָד. הַזֶּלֶה נוֹצֵר עַל יְדֵי שְׂנֵיָהֶם, וְשֵׁם נִעְשָׂה בְּשָׂרָם חֶחֶד:

כה וְלֹא יִתְבַּשְׂשׁוּ. שֶׁלֹּא הָיוּ יוֹדְעִים דְּרָךְ צְנִיעוּת לְהִבְחִין בֵּין טוֹב לְרָע, וְחָף עַל פִּי שְׂנֵיָהֶם עַד דְּעָה לְקַרְחַ שְׂמוּת, לֹא נִתַּן עַד יָצֵר הַרְעָה עַד חֲכָלוּ מִן הָעֵץ, וְנִכְנַס עַד יָצֵר הַרְעָה וַיִּדַּע מִה בֵּין טוֹב לְרָע:

פרק ג

א וְהִנְחַשׁ הָיָה עָרוֹם. מִה עֲנִין זֶה לְכַאֲרָה? הִיָּה לוֹ לְסַמֵּךְ: "וַיַּעַשׂ... לְחָדָשׁ וְלִחְשִׁיתָן כְּתָנִית עוֹר וַיִּלְבָּשׁ" (לֵהֲלֵךְ פְּסוּק כח) חֲלָף לְמַדְרֵךְ מֵחִיזוֹ עֵנָה כְּפֵן הִנְחַשׁ עֲלֵיהֶם.

אחד מצדדיו.³⁰ וַיִּסְגֹּר בְּבֶשֶׂר תַּחְתָּנָה, את מקום הצלע. כב וַיִּבֶן ה' אֱלֹהִים אֶת הַצֵּלַע אֲשֶׁר לָקַח מִן הָאָדָם, לְאִשָּׁה, הצורה שבנה היתה שונה מצורת הזכר, וַיִּבְאֶה אֶל הָאָדָם, לאחר שהתעורר.

קודם שהופלה התרדמה על האדם היתה האשה חלק ממנו. כג רק עתה - וַיֹּאמֶר הָאָדָם: זֹאת הִפְעַם, ההוויה המסוימת הזאת, היא עֵצָם מִעֵצָמִי וּבֶשֶׂר מִבְּשָׂרִי. מצד אחד, הוא ידע שהיא חלק מתבניתו הראשונית, ומצד שני, ידע כי היא זרה לו. מה שהיה קודם הוויה אחת, התפצל עתה לשתי הוויות שונות המסוגלות להתייחס זו לזו. לְזֹאת יִקְרָא אִשָּׁה, כִּי מֵאִישׁ לָקַחְתִּי זֹאת. שתי הצורות הדומות דקדוקית זו לזו - אִשָּׁה וְאִישׁ - מעידות על הדמיון בין שני היצורים המסומנים על ידיהן.

מאחר שהאיש והאשה לא נבראו כשני יצורים נבדלים, אף הקשר ביניהם מיוחד. בניגוד לזכרים ולנקבות בעולם החי, שהם הוויות נבדלות המתפתחות בנפרד, האיש והאשה הם, אף שהיו ישויות נפרדות, היו חלקים מדמות ראשונית אחת. ייחודיות זו יוצרת את קשר האהבה ביניהם ואת משמעות הנישואין:³¹ כד עַל כֵּן יַעֲזֹב אִישׁ אֶת אָבִיו וְאֶת אִמּוֹ, וְדָבַק בְּאִשְׁתּוֹ וְהָיוּ לְבָשָׂר אֶחָד. הקשר ההדוק והראשוני ביותר בין אנשים הגדלים בתוך משפחה הוא הקשר עם הוריהם. אף על פי כן, הקשר שבין איש ואשה חזק ממנו, ואף גובר על הקשר שבין אדם לבין משפחת המוצא שלו. הקשר עם ההורים בוודאי נשאר, אך כוחו נחלש.

כאן מופיעה מעין הקדמה להתרחשויות שיתוארו בהמשך: כה וַיְהִיו שְׁנֵיהֶם עֶרְוָמִים הָאָדָם וְאִשְׁתּוֹ וְלֹא יִתְבַּשְׂשׁוּ. כשאר בעלי החיים, אף האדם ואשתו לא היו זקוקים לכיסוי והסתרה בגן עדן. כחלק מעולם הטבע כולו, אף האנושות הראשונית היתה חשופה וגלויה, כפי שנבראה.

פרק ג א וְהִנְחַשׁ הָיָה עָרוֹם, חכם מאוד, בעל חכמה פעילה,³² מִכָּל חַיַּת הַשָּׂדֶה אֲשֶׁר עָשָׂה ה' אֱלֹהִים. וַיֹּאמֶר אֶל הָאִשָּׁה, ייתכן שהנחש

לגבי משמעות הנישואין ולגבי הזכויות, החובות ושאר היסודות הכלולים בהם, כגון היחס בין המשפחה המולידה למשפחה המתהווה. כאן מופיעה רק הקביעה הכללית המסבירה את מהות הקשר בין איש ואשה, ובהמשך ינבעו ממנה החוקים, הדינים והמשפטים על פרטיהם.

כשלעצמו. בתמצית הנישואין כלול מאפיין יחיד במינו: התקשרות פרטית בין איש מסוים לאשה מסוימת. מתוך תפיסת עומק זו משתלשלות ההנחיות

הרחבות 'ודבק באשתו והיו לבשר אחד' כאן מוסברת לראשונה מהותם של הנישואין. קשר הנישואין אינו מבוסס על תשוקה בלבד, ואף לא על אינסטינקט ההולדה

וַיֹּאמֶר אֱלֹהֵי הָאִשָּׁה אֵף כִּי־אָמַר אֱלֹהִים לֹא תֹאכְלוּ
 מִכָּל עֵץ הַגֶּן: וַתֹּאמֶר הָאִשָּׁה אֶל־הַנַּחֲשׁ מִפְּרִי
 עֵץ־הַגֶּן נֹאכַל: וּמִפְּרִי הָעֵץ אֲשֶׁר בְּתוֹךְ־הַגֶּן אָמַר
 אֱלֹהִים לֹא תֹאכְלוּ מִמֶּנּוּ וְלֹא תִגְעוּ בּוֹ פֶּן תָּמָתוּן:
 וַיֹּאמֶר הַנַּחֲשׁ אֶל־הָאִשָּׁה לֹא־מוֹת תָּמָתוּן: כִּי
 יֵדַע אֱלֹהִים כִּי בְיוֹם אֲכַלְכֶם מִמֶּנּוּ וְנִפְקָחוּ עֵינֵיכֶם
 וְהִייתֶם כְּאֱלֹהִים יֹדְעֵי טוֹב וָרָע: וַתֵּרֶא הָאִשָּׁה כִּי

רָחָה חוֹתֶם עֵרְמִים וְעוֹסְקִים בְּתַסְמִינֵי
 לָעֵין כֹּל וְנִתְחַוָּה לָהּ: עָרוֹם מִכָּל לְפִי
 עֵרְמִתוֹ וְגִלְתֵּנוּ הִיתָה מִפְּלִתוֹ, עָרוֹם
 מִכָּל חֲרוֹר מִכָּל (להלן פסוק יד): אֵף כִּי אָמַר
 וְגו'. טָמֵא חָמַר לָכֶם: "לֹא תֹאכְלוּ מִכָּל"
 וְגו', וְאֵף עַל פִּי שְׂרָחָה חוֹתֶם חוֹכְלִים
 מִשָּׂחָר פְּרוֹת, הִרְפָּה עֲלֶיהָ דְבָרִים כְּדִי
 שְׂתִיבְנֶנּוּ וְיִבַח לְדַבֵּר בְּחוֹתוֹ הָעֵץ:
 10 וְהִנְחוּ לָהּ וְהִיאֲמִינֶתָּ: כִּי טוֹב הָעֵץ. לְהִיטִת
 כְּחֹלְהִים: וְכִי תֵאָוֶה הוּא לְעֵינַיִם. וְנִפְקָחוּ
 עֵינֵיכֶם" (לעיל פסוק ה'): וְנִחְמָד... לְהִשְׁפִּיל.
 11 וַתֵּרֶא הָאִשָּׁה. לְחֹתָה דְבָרָיו שֶׁל נָחֶשׁ
 וְהִנְחוּ לָהּ וְהִיאֲמִינֶתָּ: כִּי טוֹב הָעֵץ. לְהִיטִת
 כְּחֹלְהִים: וְכִי תֵאָוֶה הוּא לְעֵינַיִם. וְנִפְקָחוּ
 עֵינֵיכֶם" (לעיל פסוק ה'): וְנִחְמָד... לְהִשְׁפִּיל.

בחר לפנות דווקא אל האשה, משום שה' לא דיבר אליה במישרין. הציווי ניתן לאדם, ולמרות שכנראה היא היתה אז חלק ממנו, מסתבר שהצד הזכרי שבו לבדו הוא ששמע את הציווי באופן ישיר. קל יותר להסית ולהטות את מי ששמע את האיסור דרך מתווך. טעם עמוק יותר קשור לכך שהנחש המפתה מנסה לעורר בה סקרנות. ייתכן שתכונה זו מאפיינת יותר את האשה. אולי קלה יותר להתפתות בגלל שרצונה להתנסות ולהבין כיצד מתרחשים הדברים בעולם; ואולי הפנייה אל האשה קשורה דווקא לכך שפיתוי זה איננו אינטלקטואלי בלבד, אלא יש בו צדדים רגשיים וחוויתיים, כפי שמשתמע בהמשך המקראות, וצדדים אלו היו מפותחים יותר באשה מבאדם. וכך פותח הנחש בפנייתו המתוחכמת: אף כי אָמַר אֱלֹהִים: "לֹא תֹאכְלוּ מִכָּל עֵץ הַגֶּן". בערמתו רקם הנחש מזימה מורכבת. הוא ידע שדבריו לאשה: "האמנם אלוקים אסור עליכם לאכול מכל פרות הגן", אינם נכונים, אך הם דורשים תגובה כלשהי, ותגובה זו היא שתאפשר את המשך השיחה אתו.

ב וַתֹּאמֶר הָאִשָּׁה אֶל הַנַּחֲשׁ: מִפְּרִי עֵץ הַגֶּן נֹאכַל, אֲלוֹקִים לֹא אֲסוּר עֲלֵינוּ אֶת אֲכִילַת פְּרוֹת עֵצֵי הַגֶּן, אֲךָ 1 וּמִפְּרִי הָעֵץ אֲשֶׁר בְּתוֹךְ, בְּמִרְכֵּז הַגֶּן, אָמַר אֱלֹהִים "לֹא תֹאכְלוּ מִמֶּנּוּ וְלֹא תִגְעוּ בּוֹ פֶּן תָּמָתוּן". זהו עץ מסוכן. ממנו אסור לנו לאכול, ובו אסור לנו לנגוע, כי שריו בו מוות. ד וַיֹּאמֶר הַנַּחֲשׁ אֶל הָאִשָּׁה: לֹא מוֹת תָּמָתוּן. אֵינְכֶם צְרִיכִים לַחֲשׂוֹשׁ לַמוֹת. עַץ הַדַּעַת טוֹב וְרַע אֵינוּ מֵמִית. כַּאֲמוּר, הָאָדָם הִיָּה אַחֲרוֹן הַבְּרֹאִים, וְעַל כֵּן נִיסִיּוֹן חִיֵּיהֶם שֶׁל הַיְצוּרִים כּוֹלֵם הִיָּה עֵשִׂיר מִשְׁלוֹ. כִּךְ יִכּוֹל הִיָּה הַנַּחֲשׁ לְהַתְּבַטֵּא בְּבִיטְחוֹן וּלְפָנוֹת אֶל הָאִשָּׁה כְּבַר-סַמְכָא. הַנַּחֲשׁ חֲשָׁף, כְּבִיכּוֹל, אֶת מְנִיעֵי הָאִיסוּר הָאֲלוֹקִים: ה כִּי יֵדַע אֱלֹהִים כִּי בְיוֹם אֲכַלְכֶם מִמֶּנּוּ וְנִפְקָחוּ עֵינֵיכֶם, וְהִייתֶם כְּאֱלֹהִים יֹדְעֵי טוֹב וָרָע.

אסור בכבלים. מאחר שרק אדם וחיה משוחררים מכבלים אלו, הוא פנה אליהם. לחלופין, אולי הנחש היה ערום, מפני שפגש בעץ הדעת טוב ורע במקרה ואכל ממנו, שהרי הוא לא הוזהר עליו. (ראו חזקוני).

דעת טוב ורע כמה שאלות מהותיות עומדות בשורשו של סיפור זה: האם העץ אכן גורם לדעת טוב ורע? ואם אמנם כך הוא, מדוע הקדוש ברוך הוא אוסר על האדם לטעום מפרי העץ המשפיע דעת? האם הוא רוצה למנוע דעת מן האדם ולבלום את התפתחותו? רבים פירשו שהדעת שמביאה האכילה מן העץ, אינה אינטליגנציה או חכמה אלא דעת הרע. ראוי להזכיר, שהעץ אינו מכונה בסיפור עץ הדעת סתם, משום שאין מדובר כאן בדעת ניטרלית, דוגמת מתמטיקה, אלא הוא קרוי באופן עקבי

מניעיו של הנחש התורה אינה מספרת מה הניע את הנחש להסית. ייתכן שהנחש היה מעוניין להגיע לדרגה גבוהה יותר בהיררכיה של גן העדן, ולהפוך לראשון בין יצורי הגן. (ראו בראשית רבה כ,ה). אפשרות אחרת - מאחורי הסתת הנחש לא עמדה תכלית כלשהי; הנחש היה התגלמות הרע כשלעצמו. המדרש מצייר במלותיו את השטן כרוכב על גבי הנחש, כלומר הנחש מתואר ככלי שרת בידי

הרחבות

טוֹב הָעֵץ לְמֵאֲכָל וְכִי תֹאֲדוּ הוּא לְעֵינַיִם וְנַחְמַד
הָעֵץ לְהִשְׁכִּיל וְתִקַּח מִפְּרִיו וְתֹאכְלוּ וְתִתְּנָן גַּם-
לְאִשָּׁה עִמָּה וַיֹּאכְלוּ: וְתִפְקַחְנָה עֵינֵי שְׁנֵיהֶם וַיֵּדְעוּ¹

"יִדְעוּ טוֹב וְרָע" (סב) וְתִתְּנָן גַּם לְאִשָּׁה. ¹ וְתִפְקַחְנָה וְגו'. לְעֵינֵי הַחֲכָמָה דְקָרָה
שֶׁלָּא תִמְנֹת הִיא וַיִּחְיֶה הוּא וַיִּשָּׂא חֲחֻקָתָה: הַפְתִּיחַ וְלֹא לְעֵינֵי רַחֵיָה מִמֶּנָּה, וְסוּף
גַּם. לְרִבּוֹת פְּהֻמָּה וְחֵיָה: הַמְקַרָּח מוֹכִיחַ: "וַיֵּדְעוּ פִי עֵרְוָתָם הֵם" -

אלוקים אינו רוצה שתאכלו, לא מפני הסכנה הטמונה בעץ, אלא משום שאכילת פריו תעלה אתכם למעלה גבוהה יותר. הוא רוצה למנוע מכם לדעת טוב ורע כמותו.

וּתִרְאֵהָ אִשָּׁה, בכך התחילה האשה להיכנע לפיתוי, וכאן נעוצה ראשיתו של החטא. שורש החטא קדם להמריית הצו. הוא היה טמון בעצם הנכונות להביא בחשבון את האפשרות שלא לציית לצו. נכונות זו לא צצה באשה מאליה, והיא התעוררה בעקבות דברי הנחש, שהציג בפניה את האפשרות לעשות דבר בניגוד לדברי ה'. ייתכן שעוד לפני ששמעה את דברי הנחש, העץ הטיל עליה אימה, ושמה נמנעה מלהביט בו או להתבונן על טיב פריו ועל השפעתו. ועתה ראתה פִּי טוֹב הָעֵץ לְמֵאֲכָל, העץ טוב כשאר העצים, וְכִי תֹאֲדוּ הוּא לְעֵינַיִם, הוא נראה גם יפה וגם טעים, וְנַחְמַד הָעֵץ לְהִשְׁכִּיל. דבר מה בעץ הזה מעניין, מפתה, ומושך את הלב להתקרב אליו ולהבין אותו. ואז - וְתִקַּח מִפְּרִיו וְתֹאכְלוּ, וְתִתְּנָן גַּם לְאִשָּׁה עִמָּה. כאשה טובה, האוהבת את בעלה, חלקה אתו מיד את התגלית הגדולה שנחשפה אליה - וַיֹּאכְלוּ.

וְתִפְקַחְנָה עֵינֵי שְׁנֵיהֶם וַיֵּדְעוּ פִּי עֵרְוָתָם הֵם. במובן העובדתי הפשוט, ברור שגם לפני כן ידעו האדם ואשתו שהם נטולי בגדים. הדבר נזכר - כתיאור עובדתי - בסוף הפרק הקודם. בראשונה לא התביישו במערומיהם, כשם שאנשים אינם מתביישים להראות את אפם

הרחבות

עץ הדעת טוב ורע. ואכן, בסיפור זה טמונה תמציתה של שאלת הרע. הרע אפשרי, אך אינו הכרחי. עשייתו מושתתת, בין היתר, על חופש הבחירה ועל יכולת ההכרעה האנושית. ברע כרוך עיוות, אך עיוות זה אינו רחוק מעצם מהותה של היצירתיות האנושית, שכן היצירה האנושית נובעת מתפיסת הדברים שלא כפי שהם. החירות להתבונן מחדש יכולה להוליד פתיחות למגוון אפשרויות, ליצירה ולהרכבים חדשים. במובן זה, ידיעת הטוב והרע אינה בהכרח הכרתן של תהומות הרע, אלא ההכרה בכך שדברים אינם חייבים להתנהל בצורה הנכונה, הישרה והראויה, ושאפשר להוליכם באופן אחר. מדוע? דווקא; מפני שכך מתחשק לי; מפני שזה מעניין; מפני שזה יפה - כל אלה הם ביטויי הרע.

האכילה מפרי עץ הדעת טוב ורע נאסרה, משום שהאדם אינו יכול לדעת טוב ורע מבלי להיבדל מן הרע. הידיעה האנושית - בשונה מזו של המלאכים - אינה מסוגלת להיות אובייקטיבית לחלוטין. מעצם טבעה היא מכילה הטיה ומעורבות רגשית. (הפועל 'לדעת' יכול לכלול מוטיב אמוציונלי. ראו להלן ד,א: וְהָאָדָם יָדַע אֶת חַוָּה אִשְׁתּוֹ וַתְּהַר וַתֵּלֶד. ראו עוד רבנו בחיי ואברבנאל על אתר; שמות ב,כה). ייתכן שהאדם היודע טוב ורע הופך להיות גם כאלוקים. ואולם במצב זה הוא יהיה גם שונה בתכלית מאלוקים, משום שעצם ידיעתו כרוכה במעורבותו במושאי הידיעה. בניגוד לאלוקים, האדם אינו יכול להביט עליהם ממש מן החוץ. חכמים אמרו שהנחש הוא אחד משלושה שנזכרו בתורה, שאמרו רק אמת (פירקא

דרבנו הקדוש, בבא דשלושה טז). אמנם דברי הנחש הם הסתה, אך הם אינם שקר. הנחש פיתה את האשה בהיוודעות למרחב שלם של ידיעה, שאינו שלילי בלבד. ה' לא רצה להעמיד את בני האדם בניסיונותיו של מרחב זה, לפחות לא בשלב זה. החינוך האנושי באשר הוא מבקש למנוע מן הילד חשיפה לדברים אמתיים, כאשר הוא עדיין אינו מסוגל להכילם ולהתייחס אליהם. אין בכך משום רמאות כלפיו. המחנך ממתין לשלב שבו הילד יהיה מסוגל לדעת את הרע, בלא שייגרר אחריו ויושפע ממנו. הוא יחשוף בפניו את הרע, רק כאשר הילד יבשיל להתמודדות הראויה אתו. רעיון דומה לכך עולה מדבריהם של חכמינו, שיייתכן שבסוף היום השישי היה ה' מרשה לאדם ולחווה לאכול מפרי עץ הדעת טוב ורע

הרחבות (בראשית רבה כא,ז). ואולם כיוון שהם לא עמדו בציווים אפילו שעה אחת, ואכלו ממנו קודם הזמן הראוי, השינוי שחוללה בהם אכילת הפרי, הזיק להם.

טוב העץ למאכל מי שנמשך אל הרע מניח כי קיימים גם דברים שאינם נענים להגדרה הנוקשה של הטוב המוסרי, שאף הם טובים: טוב יפה, טוב ערב, טוב שהוא מכשיר יעיל לתכלית אחרת. כשהאשה מגלה פִּי טוֹב הָעֵץ לְמֵאֲכָל, היא מנתקת בין ערכי הטוב השונים. קודם לכן היו ערכי הנאָה, המועיל, הערב והראוי מאוחדים, ועתה מופיע לפתע דבר, שאולי אינו טוב מוסרי, מפני שהבחירה בו כרוכה בהמריית פי ה', אך הוא מכיל את כל שאר יסודות הטוב - וביתר שאת. (ראו ספורנו בראשית ב,ט; מנחה בלולה על אתר).

או את עיניהם. בדומה לבעלי החיים, כל חלקי הגוף היו שווים בעיניהם. האכילה מפרי עץ הדעת טוב ורע הכניסה גורם חדש לתודעתם – הפיצול בין הערכים השונים הכלולים במושג טוב: המוסרי, המהנה, האסתטי והשימושי. לא עצם המעשה המיני התחדש להם עתה, שכן כפי הנראה הם הכירו תחום זה גם קודם לכן. אלא שקודם לכן עסקו בו כבעלי החיים, בתמימות מוחלטת וללא פיצול. לאחר שאכלו מפרי עץ הדעת טוב ורע, חדרה לעולמם המודעות למאפיין ייחודי של המיניות האנושית – היצר שאין לו גבולות פנימיים, שאינו מוגדר על ידי ערכים אובייקטיביים. בניגוד ליצרם של רוב היצורים, המשמש כחלק מכורח ביולוגי, והמוגבל על ידי צורך ושובע אובייקטיביים, הם פגשו ביצר התלוי ברציה. הם התוודעו אל יכולתם לעשות או להימנע, ותהום נפערה בפניהם. לכן – ויתפרו עלה תאנה ויעשו להם חגרת. כיוון שאין עירומם ניטרלי, אלא הוא מגרה ומפתה, אין להציגו ברבים, והם הזדרזו לכסותו.

קשה להעריך את חומרת חטאו של אדם הראשון, שהפר את המצווה היחידה שהוטלה עליו. מכאן ואילך יתפתח החטא האנושי ויורד אל תהומות, שאדם הראשון אולי הציץ בהן ונרתע. ייתכן שאדם וחווה הפכו נבוכים, אולי מבולבלים ושיכורים מפרות עץ הדעת טוב ורע.³³ וישמעו את קול ה' אלהים, כאילו היה הקול מתהלך בגן לרוח היום. הם חשו בנוכחותו של הקדוש ברוך הוא באופן גלוי בגן עדן. ויתחבא האדם ואשתו מפני ה' אלהים בתוך עץ הגן. קודם החטא דמו לילד קטן, העושה רק מה שהוא אמור לעשות ואינו בוש במעשיו. כאן, לראשונה, הרגישו שעשו מעשה שאינו נכון. לראשונה התוודעו אל הבושה והסתתרו. ויקרא ה' אלהים אל האדם ויאמר לו: איכה? שאלה זו לא נועדה לגלות מידע, כמובן. זוהי קריאה: "היכן אתה נמצא? התייצב!"

והאדם התנצל ויאמר: את קלך שמעתי בגן ואירא, כי עירם אנכי, ואתבא. אינני עומד בגלוי, מפני שאני נבוך ומבויש. התחבאתי כדי שלא להיראות במערומי.

ויאמר: מי הגיד לך מאין לך לדעת מה פשת? הלוא היית עירום אף קודם, ולא התביישת. ברור שאלוקים אינו

כי עירמם הם ויתפרו עלה תאנה ויעשו להם חגרת:
 וישמעו את קול יהוה אלהים מתהלך בגן לרוח
 היום ויתחבא האדם ואשתו מפני יהוה אלהים בתוך
 עץ הגן: ויקרא יהוה אלהים אל האדם ויאמר לו
 איכה: ויאמר את קלך שמעתי בגן ואירא כי עירם
 אנכי ואתבא: ויאמר מי הגיד לך כי עירם אתה

חפנו. ומשמעו, שמענו חת קול הקדוש
 פרוך הוא שהיה מתהלך בגן: לרוח
 היום. לחותו רוח שהשמע פחה משם,
 וזו היא מערבית, שלפנות ערב חמה
 פמערב, והם סרחו פעשירית:

איכה. יודע היה היכן הוא, חלף
 לפנס עמו בדברים, שלא יהא נבדל
 להשיב חס יענישהו פתחום. וכן פקון
 חמר לו: "חי הכל חסיד" (להלן ד טו, וכן
 גבלעם: "מי האנשים החלה עמך" (ממדבר
 כב ט), לפנס עמקה בדברים, וכן פחוקיהו
 פשלוחי חויל מדודך:

מי הגיד לך מאין לך לדעת מה פשת?
 יש פעומד ערם? המן העץ. פתמיה:

הן הסומא יודע פשהו ערם: וידעו
 כי עירמם הם. מנעה חחת היתה פקדס
 ונתערטלו הימנה: עלה תאנה. הוא
 הען שחלו ממנו, פדבר שנתקלקלו בו
 נתקנו, חבל שחר הענים מנעום מלפול
 עליהם. ומפני מה לא נתפרקס הען?
 שחין הקדוש פרוך הוא חפן להונות
 פקיה, שלא יכלימוהו ויאמר: זהו שלקה
 העולם על ידו. מדדש דפי תנחומא (יירח
 יד):

וישמעו. יש מדדשי חגדה דפס, וכבר
 סדרום דפוחינו על מכונס פברחשית
 דפה ובשחר מדקשות, וחיני לא פחתי
 חלף לפשוטו של מקרח ולחגדה
 המנשבת דברי המקרח דבר דבור על

מתייחס כאן לעירום הפיסי, שהרי בכך אפילו חיה קטנה יכולה להבחין. **הַמֶּן הָעֵץ אֲשֶׁר צִוִּיתִיךָ לִבְלֹתִי אֶכְלֵ מִמֶּנּוּ אֶכְלֹתָּ!** אף זו שאלה רטורית, הבוחנת כיצד האדם ישיב.

יב וַיֹּאמֶר הָאָדָם. חרף כל מה שלמד על טוב ורע, האדם עדיין לא למד לשקר. לכן אין בתשובתו סילוף של המציאות. עם זאת, הוא אינו עונה תשובה ישירה. כיוון שכבר הפנים את תחכומו של הנחש, אין הוא עונה בפשטות: "כן", או "חטאתי, עשיתי זאת", אלא: **הָאִשָּׁה אֲשֶׁר נָתַתָּה עִמָּדִי, הִיא נָתַנָּה לִי מִן הָעֵץ וְאֶכְלֵ.** אתה בראת לי אשה, והיא נתנה לי. כשהאדם מכנה את אשתו: **הָאִשָּׁה אֲשֶׁר נָתַתָּה עִמָּדִי,** הוא מתנער מאחריות ומנסה להטיל את האשמה עליה, מצד אחד, ועל ה', מצד שני.³⁴

יג וַיֹּאמֶר ה' אֱלֹהִים לְאִשָּׁה: **מַה זֹאת עָשִׂיתְּ!** מדוע אכלת, ומדוע נתת לו לאכול? **וַתֹּאמֶר הָאִשָּׁה:** **הַנְּחָשׁ הִשְׁיֵאֲנִי,** פיתה והסית אותי, **וְאֶכְלֵ.** גם היא התנצלה, והתנצלותה קרובה לאמת. היא אומרת: לא היה עולה בדעתי לעשות את הדבר; מישהו אחר (ואין היא מאשימה את הקדוש ברוך הוא) – הנחש – הוא ששכנע אותי בדרכיו המתוחכמות לאכול מן הפרי.

יד וַיֹּאמֶר ה' אֱלֹהִים אֶל הַנְּחָשׁ. ה' לא שאל את הנחש מדוע עשה את שעשה, משום שלנחש, בניגוד לאדם ולאשתו, לא היתה הצדקה. הנחש פעל מתוך רשעות עמוקה שמגמתה לבקוע את תהומות הרע, או מתוך שעשוע. גם אם הוא לא זמם להביא לאותה תמורה עצומה שחוללו לבסוף דבריו בסדרי העולם, וליציאה מהוויית גן העדן, דברי הנחש נבעו לפחות מן המחשבה הזדונית המציעה: "אולי נעשה דווקא ההיפך". ולכן התקלל: **כִּי, כִּיוֹן שֶׁעָשִׂיתְּ זֹאת, אָרוּר, מִחוּסֶר טוֹבָה אַתָּה מִכָּל הַבְּהֵמָה וּמִכָּל חַיַּת הַשָּׂדֶה.** על גֶּחֱזֶה תֵלֵךְ, מכאן שקודם לכן הלך הנחש על רגליים, **וְעָפָר תֹּאכֵל כָּל יְמֵי חַיֶּיךָ.** ^{טו} ועונש נוסף – **וַאֲיִבָּה אִשִּׁית בֵּינְךָ וּבֵין הָאִשָּׁה,** **וּבֵין זָרְעֶךָ וּבֵין זָרְעָהּ.** אם רצית בקשר עם האשה – מאיזו סיבה שתהיה – לא תצליח בכך. מעתה תשרור שנאה בלתי רציונלית בינך ובין האשה – בין זרע האדם לזרע הנחש, והיא תתבטא בכך **שֶׁהוּא יִשׁוּפֵךְ רֹאשׁ, וְאַתָּה תִּשׁוּפְנֶנּוּ עֵקֶב.** האדם ידרוס אותך בראשך, ואילו אתה תתקיפו בעקבו.

הַמֶּן הָעֵץ אֲשֶׁר צִוִּיתִיךָ לִבְלֹתִי אֶכְלֵ מִמֶּנּוּ אֶכְלֹתָּ:
יב וַיֹּאמֶר הָאָדָם הָאִשָּׁה אֲשֶׁר נָתַתָּה עִמָּדִי הִיא נָתַנָּה
לִי מִן הָעֵץ וְאֶכְלֵ: **יג וַיֹּאמֶר יְהוָה אֱלֹהִים לְאִשָּׁה**
מַה זֹאת עָשִׂיתְּ וַתֹּאמֶר הָאִשָּׁה הַנְּחָשׁ הִשְׁיֵאֲנִי
וְאֶכְלֵ: **יד וַיֹּאמֶר יְהוָה אֱלֹהִים וְאֶל הַנְּחָשׁ כִּי עָשִׂיתְּ**
זֹאת אָרוּר אַתָּה מִכָּל הַבְּהֵמָה וּמִכָּל חַיַּת הַשָּׂדֶה
עַל גֶּחֱזֶה תֵלֵךְ וְעָפָר תֹּאכֵל כָּל יְמֵי חַיֶּיךָ: **יז וַאֲיִבָּה**
אִשִּׁית בֵּינְךָ וּבֵין הָאִשָּׁה וּבֵין זָרְעֶךָ וּבֵין זָרְעָהּ הוּא
יִשׁוּפֵךְ רֹאשׁ וְאַתָּה תִּשׁוּפְנֶנּוּ עֵקֶב: אֶל-

^{יב} אֲשֶׁר נָתַתָּה עִמָּדִי. כִּי כִּפּוּר פְּטוּבָה:

^{יג} וַאֲיִבָּה אִשִּׁית. חֲתָה לֹא נִתְפַּנֶּת חֲלָא שְׂמִינִית חֲדָס, שְׂחִיבֵל הוּא תִּחְלָה וְתִשָּׂח חֵת חוּה, וְלֹא בָּחַת לְדַבֵּר חֵל חוּה תִּחְלָה חֲלָא לְפִי שְׁהַנְּשִׂים קִלּוֹת לְהַתְּפִתוֹת וְיִזְדַּעוֹת לְפִתּוֹת בְּעֵלְיָהוּן, לְפִיכֶךָ "וְאִיבָה חֲשִׁית": יִשׁוּפֵךְ וְכַתְּתָה, כְּמוֹ: "וְחִפִּית חֲתוֹ" (דְּבָרִים טו, כז), וְתִקְדָּמוֹ: "וְשִׁפִּית וְתִיבָה": וְאַתָּה תִּשׁוּפְנֶנּוּ עֵקֶב. לֹא יֵחָ לֶךְ קוּמָה, וְתִשְׁכְּנוּ בְּעֵקֶבוֹ וְחָף מְשָׁם תִּמְיִתְנוּ. וְלָשׁוֹן 'תִּשׁוּפְנֶנּוּ' כְּמוֹ: 'נִשֵּׁף בָּהֶם' (יִשְׁעִיָה מו, כד), כְּשֶׁהַנְּחָשׁ בָּח לְנִשֵּׁף הוּא נִשֵּׁף כְּמוֹן שְׂרִיקָה, וְלְפִי שְׁהַלָּשׁוֹן נֹפֵל עַל הַלָּשׁוֹן פְּתַב לָשׁוֹן נִשִּׁיפָה בְּשִׁנָּהּ:

^{יז} הַשְׁיֵאֲנִי. הַטְּעֵנִי, כְּמוֹ: "חֵל יִשִּׂיחַ חֲתִיבִים חֲזָקִיחוֹ" (דְּבָרִי הַיּוֹם ב' לֵב, טו):

^{יד} כִּי עָשִׂיתְּ זֹאת. מִכָּאֵן שֶׁאֵין מְהַפְּכִים בְּזִכְרוֹתָן שֶׁל מִסִּית, שְׂחִלּוֹ שְׂחִלּוֹ: לְמָה עָשִׂיתְּ זֹאת? הִיָּה לוֹ לְהַשִּׁיב: דְּבָרֵי הַקֶּבֶד וְדְבָרֵי הַתְּלַמִּיד, דְּבָרֵי מִי שֶׁמְעִינֵן: מִכָּל הַבְּהֵמָה וּמִכָּל חַיַּת הַשָּׂדֶה. חֵם מְבַהֵמָה נִתְקַלֵּל, מִחִיָּה לֹא כֵּל שְׁפָן? הַעֲמִידוּ רְפוּתֵינוּ מִדְּרָגָה זֶה בְּמַסְכַּת בְּכוֹרוֹת (דף ח ע"א) לְלַמֵּד שְׂמִינִי עֲבוּדוֹ שֶׁל נֶחֶם שְׁבַע שָׁנִים: עַל גֶּחֱזֶה חֲלָךְ. קוּלִּים הִיוּ לוֹ וְנִקְנְעוּ:

הָאִשָּׁה אָמַר הֲרֵבָה אֲרֵבָה עֲצָבוֹנְךָ וְהֲרֵנְךָ בְּעֶצֶב
 תִּלְדֵי בָנִים וְאֶל-אִישׁךָ תִּשְׁוֹקֶתְךָ וְהוּא יִמְשָׁל-
 בְּךָ: וְלָאָדָם אָמַר כִּי שָׁמַעְתָּ לְקוֹל אִשְׁתְּךָ
 וְתֹאכַל מִן-הָעֵץ אֲשֶׁר צִוִּיתִיךָ לֵאמֹר לֹא תֹאכַל
 מִמֶּנּוּ אֲרוּרָה הָאָדָמָה בְּעִבּוּרְךָ בְּעֶצְבוֹן תֹּאכְלֶנָּה כָּל
 יְמֵי חַיֶּיךָ: וְקוֹץ וְדַרְדַּר תַּצְמִיחַ לְךָ וְאָכַלְתָּ אֶת-עֵשֶׂב
 הַשָּׂדֶה: בְּזַעַת אֶפְיֶיךָ תֹאכַל לֶחֶם עַד שׁוֹבֶבְךָ אֶל-
 הָאָדָמָה כִּי מִמֶּנָּה לָקַחְתָּ כִּי-עֶפְרָא אֶתָּה וְאֶל-עֶפְרָא

טו עֲצָבוֹנְךָ. זה צער גדול בָּנִים: וְהֲרֵנְךָ. זה צער העבור: בְּעֶצֶב תִּלְדֵי בָנִים. זה צער הִלָּדָה: וְאֶל אִישׁךָ תִּשְׁוֹקֶתְךָ. לתשמיש, וְחָף עַל פִּי כִּן חֵין לְךָ מֵעַח לְתַבְּעוֹ פִּיָּה חָלָף "הוּא יִמְשָׁל בְּךָ", הַכֹּל מִמֶּנּוּ וְלֹא מִמֶּנּוּ: תִּשְׁוֹקֶתְךָ. תִּחְוֶתְךָ, כְּמוֹ: "וְנִפְשׁוֹ שׁוֹקֶתָה" (שעיה כג, ח).

כַּשְׁתִּזְרַעְנָה מֵינִי זָרְעִים תַּצְמִיחַ קוֹץ וְדַרְדַּר, קוֹנֵס וְעַבְבִּיּוֹת, וְהוּן נִחְלָקִין עַל יְדֵי תַקוּן: וְאָכַלְתָּ אֶת עֵשֶׂב הַשָּׂדֶה, וּמֵה קִלְלָה הִיא זֹ? וְהִלָּף בְּכַרְכָּה נִאֲמַר לוֹ: "הִנֵּה נִתְּנִי לְכֶם חֵת כָּל עֵשֶׂב זָרַע זָרַע" וְגו' (על ח כט)? חָלָף מֵה חֲמוּר כִּיִּן בְּרֵאשׁ הַעֲנָן: "חֲרוּרָה הָאָדָמָה בְּעִבּוּרְךָ בְּעֶבְבוֹן תִּחְלֶנָּה", וְחֲסֵר הַעֲנָן: "וְקוֹץ וְדַרְדַּר תַּצְמִיחַ לְךָ", כַּשְׁתִּזְרַעְנָה קִטְנִית חוֹ וְיִקְרָת גֵּהָ, הִיא תַצְמִיחַ לְךָ קוֹעִים וְדַרְדְּרִים וְשֹׁחַר עֵשֶׂבִי שָׂדֶה, וְעַל כִּדְרָךְ תִּחְלַס:

טז בְּזַעַת אֶפְיֶיךָ. לְחֹחַר שְׁתַּטְרַח כִּן הַקֶּבֶה:

יז אֲרוּרָה הָאָדָמָה בְּעִבּוּרְךָ. מַעֲלָה לְךָ דְבָרִים חֲרוּרִים, כְּגוֹן זְבוּבִים וּפְרַעוֹשִׁים וְנִמְלִים. מְשָׁל לְיוֹנָח לְתַקְבִּיּוֹת קָעָה וְהַפְרִיּוֹת מְקַלְלוֹת שָׂדִים שִׁנְק מִהֶם:

יח וְקוֹץ וְדַרְדַּר תַּצְמִיחַ לְךָ. הָחֵץ, הָחֵץ,

טו אֶל הָאִשָּׁה אָמַר. הקללות המוטלות על האשה הן קללות המבחינות את הנקבה האנושית מכלל עולם החי: הֲרֵבָה אֲרֵבָה עֲצָבוֹנְךָ. חיך יהיו חיי צער רב. יש המפרשים את המלה עֲצָבוֹנְךָ כמחזור הווסת,³⁵ שאינו קיים אצל רוב בעלי החיים. הוא אינו נעים ולעתים גם מכאיב. וְהֲרֵנְךָ, גם ההיריון האנושי לא יהיה פשוט וטבעי כמו זה של יצורים אחרים. חלק מהקושי נובע מן התודעה האנושית, וחלקו - מן הפיסיולוגיה האנושית. בְּעֶצֶב תִּלְדֵי בָנִים. כך גם הלידה האנושית. יתר על-כן, וְאֶל אִישׁךָ תִּשְׁוֹקֶתְךָ, כיוון שאת זממת, פיתית וביקשת ליצור מציאות חדשה, מעתה את תשתוקקי אל אישך. מצב זה כשלעצמו אינו שלילי, אבל יש בו פסיביות. וְהוּא יִמְשָׁל בְּךָ. נראה כי אין מדובר כאן במבנה החברתי, אלא במבנה המיני.³⁶ האשה התקללה בכך שמכאן ואילך חדלים האיש והאשה להיות בני זוג שווים. האשה שרצתה לדעת מהו רע - נענשת שתחוש ברע; האשה שרצתה להוליד ולהוביל - נענשת שמכאן ואילך תובל ותישלט.

יז וְלָאָדָם אָמַר: כִּי שָׁמַעְתָּ לְקוֹל אִשְׁתְּךָ, וְתֹאכַל מִן הָעֵץ אֲשֶׁר צִוִּיתִיךָ לֵאמֹר "לֹא תֹאכַל מִמֶּנּוּ", עבורך האיסור חמור יותר, מכיוון ששמעת בקול אשתך אף על פי ששמעת את האיסור במפורש ממני - אֲרוּרָה הָאָדָמָה בְּעִבּוּרְךָ. לא עוד אדמה כאדמתו הפורייה של גן עדן, שנתנה פרותיה ללא עמל, שעליה היית צריך רק לתת דעתך ולהשגיח שלא תתקלקל. מעתה והלאה ישתנו היחסים בינך לבין האדמה - בְּעֶצְבוֹן, בסבל ובעמל תֹּאכְלֶנָּה, תאכל ממנה, או: תאכל את תבואתה כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ, כל חייה של האנושות. יח וְקוֹץ וְדַרְדַּר תַּצְמִיחַ לְךָ, בניגוד להוויית גן עדן, אם תחכה למה שהאדמה תצמיח באופן ספונטני - לא יהיו אלה צמחים הראויים לאכילה. וְאָכַלְתָּ אֶת עֵשֶׂב הַשָּׂדֶה. בסופו של דבר כדי שהעשבים יותקנו למאכלך, תצטרך לעמול על גידולם. מכאן ולהבא לא תוכל לאכול את כל פרות האדמה כפי שהם.³⁷ יט על מנת לאכלם תידרש לטרוח - בְּזַעַת אֶפְיֶיךָ תֹאכַל לֶחֶם. עד כה חיית בעולם שבו הכול היה מוכן לפניך. מכאן ואילך עליך להפיק את מזונותיך במאמץ. עד שׁוֹבֶבְךָ אֶל הָאָדָמָה כִּי מִמֶּנָּה לָקַחְתָּ, בסופו של דבר גם תמות, כִּי עֶפְרָא אֶתָּה, וְאֶל עֶפְרָא תָשׁוּב.

האדם יהיה בן תמותה. הידיעה שבמוקדם או במאוחר יגיעו החיים אל קצם, כפי שכתוב: אֲדַעָה מֵה חֵדֵל אֲנִי (תהלים לט, ה), היא ידיעה מכוונת ומשמעותית ביותר בתודעה האנושית ואין בכוח התודעה האנושית להתעלם ממנה לחלוטין. אילו חי אדם לנצח, לא היתה משמעות שלמה להשלכותיו של החטא בכלל, ולעמל וליגיעה שבהן נתקל בפרט. (ראו שו"ת רדב"ז, רנז).

ההיודעות אל המוות האם היתה אפשרות שהאדם יחיה לנצח? כבר ביצירתו הראשונה מהווה האדם הראשון מעין אנומליה של המציאות. הצירוף של עפר עם נשמת חיים שהפיח ה' אינו קיים בשאר יצורי עולם. ייתכן אפוא שהיצור החרוג הזה לא היה אמור למות, ושרק לאחר החטא נכנס האדם אל סדר העולמות הרגיל; ומכיוון שכל החיים בעולם נוצרים ומתכלים, מכאן ואילך גם

הרחבות

תשוב: ויקרא האדם שם אשתו חוה כי הוא היתה
 אִם כָּל־חַי: וַיַּעַשׂ יְהוָה אֱלֹהִים לְאָדָם וּלְאִשְׁתּוֹ
 כְּתָנוּת עוֹר וַיִּלְבָּשֵׁם:

וַיֹּאמֶר ׀ יְהוָה אֱלֹהִים הֵן הָאָדָם הָיָה כְּאֶחָד מִמְּנוֹ
 לְדַעַת טוֹב וָרָע וְעַתָּה ׀ פֶּן־יִשְׁלַח יָדוֹ וְלָקַח גַּם מֵעֵץ
 הַחַיִּים וְאָכַל וַחַי לְעַלְמִם: וַיִּשְׁלַח־הוּא יְהוָה אֱלֹהִים מִגֶּן־
 עֵדֶן לְעַבְדֹת אֶת־הָאָדָמָה אֲשֶׁר לָקַח מִשָּׁם: וַיִּגְרֹשׁ
 אֶת־הָאָדָם וַיִּשְׁכֵּן מִקֶּדֶם לְגֶן־עֵדֶן אֶת־הַכְּרִבִּים
 וְאֵת לֶהֱט הַחֲרֹב הַמֵּת־הַפֶּכֶת לְשֹׂמֵר אֶת־דֶּרֶךְ עֵץ

רביעי ג

כׁ וַיִּקְרָא הָאָדָם. חזר הכתוב לענינו
 הרחשון: "ויקרא האדם שמו" (לעיל
 כ, טז) ולא הפסיק חלף ללמדך שעל
 ידי קריאת שמות נודעה לו חוה, כמו
 שכתוב: "ולאדם לא מצא עור כנגדו"
 (סג, לפיכך "ויפל... תרדמה" (סג, כח),
 ועל ידי שכתב: "ויהיו שניהם ערומים"
 (סג, כה) שמך לו פקשת הנחש, להודיעך
 שמתוך שרחה ערותה ורחה חותם
 עסוקים פתשמיש נתחנה לה, ונח
 עליהם פמחשכה ובמקמה: חוה. נופל
 על לשון 'חיה' שפניה חת ולדוחיה,
 פחשך תחמר: "מה הנה לאדם" (קהלת ב,
 כג) בלשון 'יהיה':

כאׁ פתנות עור. יש דברי חזקיה חומרים:
 חלקים כפנתון מדקדקין על עורן. ויש
 חומרים: דבר הכח מן העור, כגון עמר

כ וַיִּקְרָא הָאָדָם שֵׁם אִשְׁתּוֹ חוּהַ, לפני שהאדם העלה בדעתו שיהיו על
 פני האדמה אנשים נוספים, לא היה לו צורך לכנותה בשם. הוא היה
 איש, והיא היתה אשה, ודי היה להם בזאת. עכשיו, לאחר ששמע
 כי הם בני תמותה, והאשה תלד אנשים אחרים במקומם, הוא קרא
 לה שם פרטי. פי היא היתה אם כל חי. חיבה ואהבה רבות משוקעות
 בבחירתו בשם זה. אדם יכול היה להעניק לה שמות שונים – ואולי
 לערב בהם גם תרעומת. למרות הכול, הוא קורא לה חוה, כלומר
 יסוד החיים; הוא אומר לה, כביכול: "ממך יבואו החיים לעולם".

כא וַיַּעַשׂ ה' אֱלֹהִים לְאָדָם וּלְאִשְׁתּוֹ כְּתָנוּת עוֹר וַיִּלְבָּשֵׁם. ה' התחשב
 בבושה ובתחושת האיום שחשו אדם וחוה בעקבות חטאם. הוא
 ביקש לסייע להם במסלול חייהם החדש, והלביש אותם.

כב וַיֹּאמֶר ה' אֱלֹהִים: הֵן הָאָדָם הָיָה כְּאֶחָד מִמְּנוֹ, כאחד מיצורי מרום,
 משום שהוא מסוגל לְדַעַת טוֹב וָרָע. עתה האדם התחיל לפעול לא רק
 מתוך כורח טבעי או מתוך מה שראוי לעשות. הבחירה החופשית
 של האדם שוב איננה תיאורטית בלבד, אלא בנויה גם על חישובים
 ועל תכניות. וְעַתָּה, פֶּן־יִשְׁלַח יָדוֹ וְלָקַח גַּם מֵעֵץ הַחַיִּים וְאָכַל, וַחַי לְעַלְמִם.
 עץ החיים הרי היה בתוך הגן זה מכבר, אלא שכנראה הוא לא משך
 את תשומת לבם של אדם הראשון ושל חוה. שמא בניגוד לעץ הדעת
 טוב ורע – שפריו היה מפואר וריחו נדף סביבו – עץ החיים היה
 עץ פשוט, ופרותיו לא היו מרהיבים. אלא שעכשיו, עם ההיוודעות
 הדרמטית של האדם אל המוות, האדם עלול לחפש דרכים להינצל
 ממנו, ויש לחשוש ששום איסור שיוטל עליו ושום איום לא ימנעו
 ממנו מלהשתמש באמצעי שיאפשר לו לחיות לעולם.³⁸

כג וַיִּשְׁלַח־הוּא יְהוָה אֱלֹהִים מִגֶּן־עֵדֶן לְעַבְדֹת אֶת־הָאָדָמָה אֲשֶׁר לָקַח מִשָּׁם.
 האדם חזר אל האדמה הפשוטה, שמחוץ לגן עדן. כד ואולם לא
 היה זה שילוח אדיב – וַיִּגְרֹשׁ אֶת־הָאָדָם, האדם הושלך החוצה.
 וַיִּשְׁכֵּן מִקֶּדֶם לְגֶן־עֵדֶן, מצד מזרח של הגן, או: בקדמתו, בחזיתו,
 ושמה הכניסה לגן עדן היתה בצד מזרח, כבמקדש. בפתח הגן הושיב
 ה' אֶת־הַכְּרִבִּים, סוג מלאכים,³⁹ וְאֵת לֶהֱט הַחֲרֹב הַמֵּת־הַפֶּכֶת, חרב
 שאינה חדלה לנוע לעולם, החוסמת את הדרך – לְשֹׂמֵר אֶת־דֶּרֶךְ
 עֵץ הַחַיִּים לפחות לפי שעה, עד אשר יחליט ה' להחזיר את האדם

בהשלת עורו (פרקי דרבי אליעזר יד). מן
 העור שנפשט מהמחטיא הכין ה' בגדים
 שיכסו על בושת חטאם של אדם
 ואשתו.

הרחבות 'כתנות עור' באחת מדרשות חז"ל נאמר
 שהכותנות הללו נעשו מעור הנחש
 (פרקי דרבי אליעזר כ, מדרש תהלים
 צב,ו). לפי המדרש נעשו הנחש, בין היתר,

הַחַיִּים: וְהָאָדָם יָדַע אֶת־חַוָּה אִשְׁתּוֹ^א ד
וַתְּהַר וַתֵּלֶד אֶת־קַיִן וַתֹּאמֶר קָנִיתִי אִישׁ אֶת־יְהוָה:
וַתִּסָּף לִלְדֹת אֶת־אָחִיו אֶת־הָבֶל וַיְהִי־הֶבֶל רֹעֵה^ב
צֹאן וְקַיִן הָיָה עֹבֵד אֲדָמָה: וַיְהִי מִקֵּץ יָמִים וַיָּבֵא^ג
קַיִן מִפְּרִי הָאֲדָמָה מִנְחָה לַיהוָה: וְהָבֶל הֵבִיא גַם־^ד

פרק ד

אָחִיו אֶת הָבֶל. שְׁלֶשֶׁה 'אֶתְנִים' רַבּוּיִם
הֵם, מִלְּמַד שֶׁתְּחִלָּתָהּ נִלְכְּדָה עִם קַיִן, וְעַם
הָבֶל נִלְכְּדָה שְׁתֵּי־סָפִים, לְכַךְ נִאֲמַר: "וַתִּסָּף"
רֹעֵה צֹאן. לְפִי שֶׁנִּתְקַלְלָה הָאֲדָמָה, פָּרַשׁ
לוֹ מַעֲבֹדָתָהּ:

ג מִפְּרִי הָאֲדָמָה. מִן הַצִּמְעָה, וְיֵשׁ חֲלֻקָּה
שְׂאוּמְרֵת זָרַע פֶּשֶׁתָן הָיָה:

א-ב וְהָאָדָם יָדַע. כִּכְר קִדְּם עֵנָן שֶׁל
מַעֲלָה, קִדְּם שֶׁחֲטָא וְנִטְרַד מִגַּן עֵדֶן, וְכֵן
הֶהָרִיז וְהִלְכָה, שָׁחַס פְּתַח 'וַיִּדַע חָדָם'
נִשְׁמַע שֶׁלְּחֹרֵךְ שֶׁנִּטְרַד הָיוּ לוֹ בְּנִים:
קַיִן. עַל שֶׁם "קָנִיתִי": אֶת ה'. עַם ה',
כִּשְׁפָרָח חֹזְתִי וְחַת אִישִׁי לְבָדוּ בְּרַחֲמֵי,
חֲבַל בְּזָה שְׁתֵּי־סָפִים חָנוּ עִמּוֹ: אֶת קַיִן, אֶת

לגן עדן. מלאכים וכוחות הרתעה מפקיעים את הנצח מתחומו של האדם. האדם ידע כי לא יוכל לשוב עוד אל הגן, ולכן עליו לחפש את ייעודו במקום אחר.

קורות משפחת אדם וחווה

פרק ד

כאן מתחיל סיפור האדם ומשפחתו מחוץ לגן עדן. לאחר שגורשו פותחים אדם וחווה בחיים חדשים, על מורכבותם. משפחתם מתמודדת עם אחדות מבעיות היסוד של האנושות, שאחת מהן היא יחסי אחים. הסיפור נפתח בשני אחים שהיו שונים זה מזה. ייתכן שהיה ביניהם חיכוך כלשהו, אבל כל אחד מהם חי בדרכו ובעולמו. כאן ייפגשו העולמות, ופגישה זו תוליד תחרות ביניהם.

פרק ד א וְהָאָדָם יָדַע אֶת חַוָּה אִשְׁתּוֹ כבר בגן עדן. אולם מכיוון שהלידה התרחשה לאחר הגירוש, מובא כאן הסיפור כולו.⁴⁰ וַתְּהַר וַתֵּלֶד אֶת קַיִן, וַתֹּאמֶר: קָנִיתִי, קיבלתי, יש לי איש אֶת, עם ה'. נוכח הלידה האנושית הראשונה התפעלה חווה: "ראו! אני יצרתי איש, ברייה חדשה שלא היתה בעולם, עם ה'. לבדי אינני יכולה ליצור אותה, אך לה' ולי יש קניין משותף בדמות החדשה". מאז ועד היום משתאות נשים שיוולדות, ולא רק הן, מול פלא יצירת האדם כחווה.

ב וַתִּסָּף לִלְדֹת אֶת אָחִיו, אֶת זֶה שֶׁנִּקְרָא הָבֶל. בניגוד לקין – שנקרא על שם הקניין, לשמו של הבל לא ניתן הסבר מראש. רבים פירשו שהבל נקרא על שם סופו – שלא נשאר ממנו דבר, כהבל.⁴¹ אפשר לראות בשמו גם משמעות חיובית יותר, של הבל ורוח, כלומר, בילד שנוולד עתה התגלה דבר מה רוחני. כך נוגע הסיפור ביסודות הקיום האנושי: הילד הראשון גורר התפעלות מעצם הלידה, ואילו השני – שאף הוא ילד, אך איננו זהה לאחיו – מגלה את פלא השונות והמגוון, הטבועה ברוח האנושית. גם פלא זה נוטה להתכחות ברבות השנים, אך עבור אדם וחווה, העובדה שמאותם אב ואם יצאו ילדים שונים בתכלית – מפליאה. אין אנו יודעים במה היו שונים בלידתם. ההבדל ביניהם יבוא בהמשך לידי ביטוי מוחשי: וַיְהִי הֶבֶל רֹעֵה צֹאן, הבל רעה את הצאן, חלב אותן וגזז את צמרן, אך את בשרן לא אכל. וְקַיִן הָיָה עֹבֵד אֲדָמָה.

ג וַיְהִי מִקֵּץ יָמִים, אולי שנים לאחר מכן,⁴² וַיָּבֵא קַיִן מִפְּרִי הָאֲדָמָה

הרחבות

וְעַי צֹאן וְעוֹבְדֵי אֲדָמָה קִין וְהַבֶּל שׁוֹנִים זֶה מִזֶּה בְּאוֹפִיִּים וּבִתְחוּמֵי עִיסוּקֵיהֶם. החלוקה בין רועה צאן לבין חקלאי עובד אדמה היתה משמעותית במשך דורות רבים בהיסטוריה. בין שני המקצועות

הללו מצויה לפעמים יריבות, משום שבעלי הצאן, שבדרך כלל הם אנשי מדבר, נוטים לשלוח יד בשדות המעובדים. יריבות זו התפתחה אף למלחמות של שבטים ועמים על הארץ המיושבת ועל המרעה.

מִנְחָהּ לָהּ. בניגוד לתיאוריות שונות, עולה מכאן שהקרבת קרבנות היא מעשה ראשוני ובסיסי, ואין מקורה בתרבות זרה. כבר בראשית האנושות חשו בני האדם בצורך להביא לה' מתנה. מאוחר יותר כינו את מנחתם 'קרבן עולה' – כלומר שריפת הקרבן לכבודו של ה'. אין זה מס, ואפילו לא חובה. מקבל המתנה כלל אינו זקוק לה, אבל באמצעותה מביע הנותן את יחסו ואת רגשותיו כלפי המקבל. ^ד וְהֵבֵל הֵבִיא גַם הוּא קָרְבַּן לַה' מִבְּכֹרוֹת צֵאֲנוּ וּמִחֻלְבֵּהֶן, מהחלק הטוב והמשובח שבצאנו, וַיִּשַׁע ה' אֶל הֶבֶל וְאֶל מִנְחָתוֹ, ה' פנה אל הבל ואל מנחתו, אך אין הכתוב מפרש כיצד התבטא הדבר. ייתכן שהתגלה אל הבל באמצעות אש היורדת מן השמים, בדומה להתגלויות אחרות, ואולי ניכר שמנחתו של הבל התקבלה מתוך שרוחו התרוממה או שחוהו חוויה אקסטטית. ^ה וְאֶל קַיִן וְאֶל מִנְחָתוֹ לֹא שָׁעָה, וַיַּחַר לְקַיִן מְאֹד. שני האחים היו, מן הסתם, קרובים זה לזה בגיל ובתכונות אחרות, ועל כן העדפת האח האחד חורה לאחיו. וַיִּפְּלוּ פָּנָיו. ביטוי זה עבר בתרגום שאילה גם לשפות אחרות, שכן הוא תיאור מובהק ופשוט להתנהגותו של אדם מבויש, מבוזה וכועס – משפיל פרצופו לארץ.

^ו וַיֹּאמֶר ה' אֶל קַיִן: לָמָּה חָרָה לְךָ וְלָמָּה נָפְלוּ פָּנֶיךָ? אכן, בחרתי בהבל, אבל מדוע אתה כועס? אמנם לא זכית לעדיפות, אך לא פגעתי בך, ומדוע אתה בזוי ומבויש. ה' מוכיח את קין על הקנאה המביאה את האדם לא פעם לרוגז שאינו מוצדק. ^ז הֲלוֹא אִם תֵּיטִיב – שְׂאֵת, אם תיטיב מעשיך ותנהג כראוי – תתרום ותתנשא.⁴³ ייתכן שמלים אלו רומזות שמנחתו של קין לא הובאה בלב שלם, או שלא באה מן המובחר, כמו שדרשו חכמים.⁴⁴ וְאִם לֹא תֵיטִיב – עליך לזכור כי לַפֶּתַח חַטָּאת רִבְיָץ. מעבר לעצם קיומו של הרע, קיים גם החטא – שהוא כניסת הרע לעולם באמצעות האדם. בביטוי הציורי הזה החטא לובש צורה של יצור חי האורב ליד הפתח ומנסה להיכנס; מאחורי פסוק זה מונחת התפיסה שכאשר האדם מיטיב והולך – הוא מונע מן החטאת למשול בו. כאשר אין הוא מיטיב – גם אם אינו מרע בפועל – החטא רובץ לפתחו. וַאֲלֵיךְ תִּשְׁוֹקְתוּ, בניגוד לתפיסה הרווחת, שהאדם משתוקק לחטא, כאן החטא, (המואנש), הוא המשתוקק לחבור אל האדם. וְאֵתָהּ תִּמְשָׁל בּוֹ. ביטוי זה פורש

הוּא מִבְּכֹרוֹת צֵאֲנוּ וּמִחֻלְבֵּהֶן וַיִּשַׁע יְהוָה אֶל-הֶבֶל וְאֶל-מִנְחָתוֹ: וְאֶל-קַיִן וְאֶל-מִנְחָתוֹ לֹא שָׁעָה וַיַּחַר לְקַיִן מְאֹד וַיִּפְּלוּ פָּנָיו: וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל-קַיִן לָמָּה חָרָה לְךָ וְלָמָּה נָפְלוּ פָּנֶיךָ: הֲלוֹא אִם-תֵּיטִיב שְׂאֵת וְאִם לֹא תֵיטִיב לַפֶּתַח חַטָּאת רִבְיָץ וְאֵלֶיךָ תִּשְׁוֹקְתוּ וְאֵתָהּ תִּמְשָׁל-בּוֹ: וַיֹּאמֶר קַיִן אֶל-הֶבֶל אָחִיו וַיְהִי

^ד וַיִּשַׁע וַיִּפְּלוּ וְכֵן: "שָׁעָה מַעֲלִיו" (חזקוני).
^ה פָּנָה מַעֲלִיו: וַיִּשַׁע. יָרְדָה אֵשׁ וְלַחֲכָה מִנְחָתוֹ:
 שְׁמוֹר: וְאֵלֶיךָ תִּשְׁוֹקְתוּ. שֶׁל חַטָּאת, הוּא יָנַח הָרַע, תְּמִיד שֹׁקֵק וּמִתְחַוֶּה לְהַשְׁטִיחַ: וְאֵתָהּ תִּמְשָׁל בּוֹ. אִם תִּרְעָה תִּתְגַּבֵּר עָלָיו:

^ה לֹא שָׁעָה. לֹא פָּנָה, וְכֵן: "חַל יִשְׁעוּ" (סמיות).
^ו חַל יִשְׁעוּ:

^ז הֲלוֹא אִם תֵּיטִיב. פֶּתַח חַטָּאת פְּרוֹשׁ:
^ח וַיֹּאמֶר קַיִן אֶל הֶבֶל. נִכְנַס עִמּוֹ בְּדַבְרֵי רֵיב וּמְנָה לְהַתְּגַלֵּל עָלָיו וְלַחֲקֹנוֹ. וַיֵּשׂ בָּזָה מִדְּרָשֵׁי חֲזָקָה, חֵךְ זֶה יִשְׁבּוּ שֶׁל מִקְרָא:

הרחבות | 'אליך תשוקתו ואתה תמשל בו' לקביעה שהאדם מסוגל תמיד למשול בחטא – משמעות רבה מצד עקרון הבחירה החופשית ותפיסת הטוב והרע. אין כוח המכריח אותו לחטוא. החטא מתרחש רק כאשר האדם מחליט להיכנע לו. מדברי ה' לקין עולה שהחטאת – הרבה יותר מהנחש הקדמוני – היא מין הוויה שאינה שלמה, חסרת קיום לעצמה. היא הופכת לממשות רק בהידבקה באדם, ולכן היא משתוקקת אליו. החטאת היא מעין חלל ריק, מסגרת ללא תוכן, והיא נזקקת לאדם, שממנו יבואו לה תכניה.

בְּהִיּוֹתֶם בְּשָׂדֵה וַיִּקַּם קַיִן אֶל-הָבֶל אָחִיו וַיְהַרְגֵהוּ:
וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל-קַיִן אֵי הָבֶל אָחִיךָ וַיֹּאמֶר לֹא
יָדַעְתִּי הֲשֹׁמֵר אָחִי אָנֹכִי: וַיֹּאמֶר מַה עָשִׂיתָ קוֹל

טו אי הבל אחיך. להכנס עמו בדרכי נחת, חולי יסוב: חני הכנתו וקטחתו לך: לא ידעת. נעשה כגונב דעת
העליונה: השמר אחי. לשון תמה הוא, וכן כל ה"ח הנקודה פחטף פתח:

לא כציווי, אלא כמשפט חיווי המתייחס לפוטנציאל האנושי.⁴⁵ כלומר, אינך כפוף לחטא, שכן אתה מסוגל למשול בו. עליו לזכור כי החטא נוכח תמיד, והוא משתוקק להיבנות ולהתעצם לא רק מכוחו אלא באמצעות חיבור עמך. כל עוד אתה הוא המושל בו, ואינך מניח לו לכבוש אותך או להתאחד עמך – קיומך נשמר.

אף על פי שקיין שמע את דברי ה', הוא לא הפנים אותם כלל, ונצמד לקנאתו. וַיֹּאמֶר קַיִן אֶל הָבֶל אָחִיו. הכתוב אינו מפרש מה אמר קין להבל. ייתכן שהציע לו לטייל; אולי הטיח בו דברים קשים, ושמה סיפר לו את דבריו של ה'. מכל מקום, היה ביניהם משא ומתן כלשהו, שכנראה מתוכו הוחרף ההבדל ביניהם. וַיְהִי בְּהִיּוֹתֶם בְּשָׂדֵה, כאשר הזדמן להם להיות לבדם, וַיִּקַּם קַיִן אֶל הָבֶל אָחִיו וַיְהַרְגֵהוּ. מתוך כעסו הגובר של קין, התנפל על הבל והרג אותו.

בימי ראשיתו של הקיום האנושי, בני האדם עדיין היו מסוגלים לשמוע את דבר ה', הפונה אליהם ישירות – וַיֹּאמֶר ה' אֶל קַיִן: אֵי, היכן הבל אחיך? בדומה לשאלה שנשאל אדם, אֵיכָה, אף כאן פנה ה' אל החוטא בשאלה בעקבות חטאו. גם לשאלה זו אפשר היה לענות תשובות שונות. קין היה יכול להישבר ולבכות ולהודות שעשה מעשה נורא, אך הוא ניסה להיתמם – וַיֹּאמֶר: לֹא יָדַעְתִּי. מניין לי לדעת היכן נמצא הבל. איננו יודעים מה עשה קין להבל לאחר הריגתו. האם השליך אותו? האם קבר אותו? האם נמנע מלגעת בו? ושמה דבריו אלו כנים, שכן זהו המוות האנושי הראשון. תשובתו של קין, שאין הוא יודע היכן אחיו המת, רלבנטית לשאלה המעסיקה את בני האדם בכל עת – מה קורה למתים? עם זאת, המשך דבריו מעיד על הכחשה ועל ניסיון התחמקות: הֲשֹׁמֵר אָחִי אָנֹכִי!

י וַיֹּאמֶר ה' לקין: מַה עָשִׂיתָ?! חשוב, נסה להיזכר במעשיך. אל תצטדק. אל תתחמק, כאותם אנשים – וביניהם גם פושעים – המתרצים מעשיהם: "קרה מקרה, אירע דבר, התפרצתי, אבדו עשתונותי". קול

מבטאות רק התנערות מן המעשה; הן חושפות את תשתיתו של הפשע. הפשע נובע מאותו יסוד של התנכרות שבתוך נפשו של קין, שמתוכו יאמר באדישות מעושה: הֲשֹׁמֵר אָחִי אָנֹכִי. בסיפורי התורה ובמצוותיה תחזור ותופיע ההנחה העקרונית שמוטל על האדם לשמור את אחיו. תפיסת האח כזר היא שורש הקנאה, השנאה והרצח.

לעורר שנאה, ושנאה יכולה להביא לידי פשע, עד לפשע החמור ביותר – רציחה.

ה'שמר אחי אנכי מלים אלה אינן

הרחבות | זיהרגו' הפשע הראשון בהיסטוריה הוא רצח אח. אף על פי שהמשפחה האנושית כל כך קטנה ומצומצמת, הגיע קין לידי רצח. המעשה התעורר מתוך קנאה פשוטה, אבל קנאה יכולה

דְּמִי אַחִיךָ צַעֲקִים אֵלַי מִן־הָאֲדָמָה: וְעַתָּה אָרוּר
 אֹתָהּ מִן־הָאֲדָמָה אֲשֶׁר פָּצְתָה אֶת־פִּיהָ לִקְחַת אֶת־
 דְּמִי אַחִיךָ מִיַּדְךָ: כִּי תַעֲבֹד אֶת־הָאֲדָמָה לֹא־תִסָּרֵף
 יַת־כַּחֲזָה לָךְ נֶעַ וְנָד תִּהְיֶה בָאָרֶץ: וַיֹּאמֶר קִין אֶל־
 יְהוָה גָּדוֹל עֲוֹנִי מִנְּשׂוּאָה: הֵן גִּרְשַׁת אֹתִי הַיּוֹם מֵעַל־
 פְּנֵי הָאֲדָמָה וּמִפְּנֵיךָ אֶסָּתֵר וְהֵייתִי נֶעַ וְנָד בָּאָרֶץ

י' דְּמִי אַחִיךָ. דָּמוֹ וְדָם זְרָעֵינוּ. דָּבָר חָחָה, שְׁנֵעָה פֹּ פִּעֵים הַרְפָּה, שְׁלֹחַ הִיָּה יוֹדֵעַ מֵהִיכָן נִפְשָׁו יוֹצֵאָה:

יא-יב' מִן הָאֲדָמָה. יוֹתֵר מִמָּה שְׁנִתְקַלְלָה הִיָּח פְּבָר בְּעֵוִנָּה, וְגַם פָּזוּ הוֹסִיפָה לְחַטּוֹחַ "אֲשֶׁר פָּנְתָה חַת פִּיהָ לִקְחַת חַת דְּמִי יֹאמֶר קִין אֶל ה': גָּדוֹל עֲוֹנִי מִנְּשׂוּאָה. פְּתַמְיָה, חַתָּה טוֹעֵן עֲלֵיוֹנִים וְתַחֲתוֹנִים וְעוֹנֵי אִי חֲפָשָׁר לְטַעֲנָן?!

דְּמִי אַחִיךָ צַעֲקִים אֵלַי מִן הָאֲדָמָה. הרצח כשלעצמו זועק את זעקת החיים שלא התממשו. הדם שנשפך צועק לא רק על הכאב או על העוול, אלא גם על עצם חסרון החיים. י' וְעַתָּה אָרוּר אֹתָהּ, קללתך תבוא מן האדמה, אֲשֶׁר פָּצְתָה אֶת פִּיהָ לִקְחַת אֶת דְּמִי אַחִיךָ מִיַּדְךָ. בניגוד למסופר במדרשים שונים על דם של נרצחים שאינו נבלע וממשיך לתסוס,⁴⁶ כאן האדמה בולעת את הדם, ומקבלת אותו, כביכול. משום כך אף היא נכרכת בקללתו של קין: יב כִּי תַעֲבֹד אֶת הָאֲדָמָה – לֹא תִסָּרֵף יַת כַּחֲזָה לָךְ. האדמה מקוללת בגללך; היא תחדל מלהיות מקור של חיים עבורך, אלא נֶעַ, חסר שקט, חרד וְנָד, נודד תִּהְיֶה בָאָרֶץ. נגזר עליך לנדוד בעולם ולהסתפק במה שתמצא באשר תלך. אינך מגורש מן האדמה עצמה, אלא מתנובתה, מפריה. בחיים האצורים בה אין לך עוד חלק.

י' וַיֹּאמֶר קִין אֶל ה': גָּדוֹל עֲוֹנִי מִנְּשׂוּאָה. ייתכן שקין הבין את חטאו, אבל לא יכול היה לשאת אותו, מפני שלעווננו אין כפרה והוא מקולל. ואולם נראה שהמלה עֲוֹנִי, המתפרשת לרוב כחטאי – משמעה כאן שונה. כמו במקומות רבים אחרים,⁴⁷ מציינות המלים 'עוון', 'חטא' או 'פשע' גם את העונש. לפי פירוש זה אומר קין: "האחריות והעונש שהטלת עלי כבדים מנשוא". פירוש זה משתלב עם ההמשך – יד הֵן גִּרְשַׁת אֹתִי הַיּוֹם מֵעַל פְּנֵי הָאֲדָמָה. האדמה אינה רוצה בי עוד, ואני חש כאילו הארץ בוערת תחת רגלי. על כן אינני יכול להתיישב במקום אחד. וּמִפְּנֵיךָ אֶסָּתֵר, איך אוכל לשאת פני אליך?! קין הוזהר על כך שהחטא רובץ לפתחו, וכעת, לאחר שאפשר לחטא למשול בו, עד כדי כך שהרג את אחיו, התבייש ולא היה מסוגל לשאת את פניו ולפנות לאלוקים. וְהֵייתִי נֶעַ וְנָד בָּאָרֶץ, וְהִיָּה כָּל מַצְאֵי יְהִרְגֵנִי.

קול דמי אחיך צעקים אלי מן האדמה/ צעקה זו חוזרת פעמים רבות בתורה, המהדהד למשל בדין העגלה הערופה, המהדהד לסיפורנו (דברים כא, א-ט). לפי אותה פרשה, כשנמצא הרוג ולא ידוע מי רצח אותו, צריכה הקהילה הקרובה להתייחס לכך ולבצע טקס מסוים, ובכך לשאת באחריות ציבורית כלפי המוות. יש צורך במעין

פיצוי ובטקס שיכפר על דמו הזועק של ההרוג.

'ארוּר אֹתָהּ מִן הָאֲדָמָה... נֶעַ וְנָד תִּהְיֶה בָאָרֶץ' מתחילתו תואר קין כעובד אדמה, וגם בהמשך ניכר רצונו להתחבר אל האדמה. הוא רוצה למצוא לעצמו מקום, ונענש בכך שלא יהיה לו מקום על פני האדמה. דווקא בן האדם שרצה להיקבע בחיים

ולהתמקם על פני האדמה, נעשה נֶעַ, נד וחסר אחיזה.

בהמשך התורה מופיע דינו של הרוצח בשגגה, שאף הוא מגורש מן האדמה וגולה (במדבר לה, ט-לד). החכמים שדרשו את הקשר בין דין זה לבין קין, הסבירו שאף על פי שקין רצח בזדון, מעשיו דומים במשהו לרוצח בשוגג, שכן מכיוון שקין היה הרוצח

הראשון, מסתבר שלא ידע בדיוק מה הוא עושה. באותו זמן לא היתה רשות לפגוע בשום יצור בעולם, וייתכן בהחלט שקין לא ידע כיצד הורגים. שמא המשיך והכה את הבל גם כאשר הבל נפח נשמתו. בשל צד השגגה שהיה ברצח הזה, זכה קין בהגנת הגלות. (ראו דברים רבה, ליברמן, ואתחנן, ד"ה אז יבדיל).

וְהָיָה כָּל־מִצְאֵי יְהַרְגֵנִי: וַיֹּאמֶר לוֹ יְהוָה לֵבְנֵי פֶלֶ-
 הַרְג קִין שִׁבְעַתַּיִם יָקָם וַיִּשֶׂם יְהוָה לְקִין אֹת לְבִלְתִּי
 הַפּוֹת־אֹתוֹ כָּל־מִצְאָו: וַיֵּצֵא קִין מִלְפָּנַי יְהוָה וַיֵּשֶׁב
 בְּאֶרֶץ־נֹד קַדְמַת־עֵדֶן: וַיַּדַּע קִין אֶת־אִשְׁתּוֹ וַתֵּהָרֶה
 וַתֵּלֶד אֶת־חַנוֹךְ וַיְהִי בְנָה עֵיר וַיִּקְרָא שֵׁם הָעֵיר כְּשֵׁם

טו לְבֵן כָּל הַרְג קִין: זֶה חָדָד מִן הַמִּקְרָאוֹת
 שֶׁקָּרְאוּ דְבָרֵיהֶם וְקָמוּ: וְלֹא פָּרַשׁ: "לְבֵן כָּל
 הַרְג קוֹרֵי לְשׁוֹן גְּעָרָה, פֶּה יַעֲשֶׂה לוֹ, כִּי
 וְכִי עָשָׂה, וְלֹא פָּרַשׁ עָשָׂה: שִׁבְעַתַּיִם יָקָם.
 חֵינֵי רוּחַ לְהַקְסֵם מִקֵּין עֲבָשׁוֹ, לְסוּף שִׁבְעָה
 דּוֹרוֹת חֵי נֶקֶם נִקְמַתִי מִמֶּנּוּ, שִׁיעֲמֹד לְמַךְ
 מִפְּנֵי פָּנָיו וַיְהַרְגֵהוּ: וְסוּף הַמִּקְרָא שֶׁאָמַר:
 "שִׁבְעַתַּיִם יָקָם", וְהָיָה נִקְמַת הַכֵּל מִקֵּין,
 הוּא לְמַדְנֵי שֶׁתַּחֲלַת מִקְרָא לְשׁוֹן גְּעָרָה
 הָיָה שְׁלֹא תֵהָא בְּרִיָּה מִיִּקְתָּו: וְכַיּוֹצֵא בּוֹ:
 "וַיֹּאמֶר דָּוִד... כָּל מַפְּה יִבְסִי וַיַּעַע פְּגַנּוֹר"
 (שְׁמוּאֵל ב' י"ח) וְלֹא פָּרַשׁ מֵה יַעֲשֶׂה לוֹ, חֲבֵל
 דְּבַר הַפְּתוּחַ בְּרָמּוֹ: כָּל מַפְּה יִבְסִי וַיַּעַע
 פְּגַנּוֹר וַיִּקְרַב חֵל הַשַּׁעַר וַיִּכְבְּשֵׁנּוּ, "וְחַת
 הַעֲנֻקִים" וְגו', וְגַם חוֹתֶם יִפֶּה עַל חָשֶׁר
 חָמְרוֹ הַעֵיר וְהַפְּסָח: לֹא יִבֹּא דָוִד חֵל תַּנּוֹךְ
 הַבְּיָת: הַמַּפְּה חַת חֲלוֹ: חֵי חֲנֻשָׁנוּ רַחֵם
 וְשָׂר. פֶּחָן קָצֵר דְּבָרָיו, וּבְדַבְרֵי הַיָּמִים (ח' י"ח)

ס פָּרַשׁ: "וְהָיָה לְרֹאשׁ וּלְשָׂר": וַיִּשֶׂם ה' לְקִין
 אֹת. חִקַּק לוֹ חוֹת מִשְׁמֵנוּ בְּמִנְחָו:

טו וַיֵּצֵא קִין: יֵצֵא פֶה כְּנֶעֱנֶה כְּגֹנֵב דַּעַת
 הָעֲלִיזוֹנָה: בְּאֶרֶץ נֹד. בְּחָרָן שְׂכַל הַגּוֹלִים
 נָדִים שָׁם: קַדְמַת עֵדֶן. שָׁם גָּלָה חֲבִיו
 כְּשֶׁגָּרַשׁ מִגֵּן עֵדֶן, שֶׁנֶּאֱמַר (שְׁל"ג, כ"ד): "וַיִּשְׁכַּן
 מִקְדָּם לְגֵן עֵדֶן" חַת שְׁמִיכַת דְּכַךְ מִבּוֹחַ
 הָגֵן - יֵשׁ לָךְ לְלַמּוֹד שֶׁהָיָה חָדָם שָׁם.
 וּמַעֲנֵנוּ רוּחַ מִזְרָחִית קוֹלָטַת כָּכָל מִקְוֹם
 חַת הַרוֹחִים: "חֹז יִבְדִּיל מַשָּׁה וְגו' מִזְרָחָה
 שְׁמַשׁ" (דְּבָרִים ה' מ"ח). דְּבַר חֲחֵה, "בְּחָרָן נֹד",
 כָּל מִקְוֹם שֶׁהוֹלֵךְ הֵיחָדָה הָרָחֵק מִזְרָעֵעֵת
 מִתַּחְתָּיו, וְהַפְּרִיזוֹת חוֹמְרוֹת: סוּרוֹ מַעֲלִיו,
 זֶהוּ שֶׁהֵרַג חַת חֲחֵיו:

טו וַיְהִי קִין בְּנֵה עֵיר, וַיִּקְרָא שֵׁם הָעֵיר
 לְכָר פְּגוֹ חֲנוֹךְ:

מעתה אני חשוף לכל פגעי העולם; אינני מוצא ביטחון על פני האדמה, אינני יכול לחסות גם בך, ואינני מוגן מפני יצורים חיים אחרים. קין מבטא את בדידותו של הרוצח, החש שהעולם כולו מנוכר לו ושונא אותו.

טו וַיֹּאמֶר לוֹ ה': לֵבְנֵן, אִמְנֵם חֲטָאת וְהַרְשַׁעַת, אֲבָל אֵינְךָ נִעֲנֵשׁ בַּמּוֹת מִיָּד. כְּדִי שֶׁתּוֹכַל לְהַמְשִׁיךְ חַיִּים כְּלִשְׁהֵם, תִּזְכֶּה בְּהַגְנָה מִסּוּיֹמֵת - כָּל הַרְג קִין - שִׁבְעַתַּיִם, פִּי שִׁבְעַתַּיִם אוֹ יוֹתֵר יָקָם, תֵּהִיָּה הַנִּקְמָה מִמֶּנּוּ. וַיִּשֶׂם ה' לְקִין אֹת, סִימָן,⁴⁸ שֶׁמִּשְׁמַעוֹ הַגְּנָה לְבִלְתִּי הַפּוֹת אֹתוֹ כָּל מִצְאָו. קִין קִיבַל חֲסוֹת אֲשֶׁר תֹּאפְשֶׁר לוֹ לְסַבּוֹל אֶת עוֹנְשׁוֹ.

טו וַיֵּצֵא קִין מִלְפָּנַי ה', וַיֵּשֶׁב בְּאֶרֶץ נֹד. קִין נִיסָה לְהַתִּישֵׁב בְּאַרְצוֹת שׁוֹנוֹת, וְכָל אֶרֶץ הַקִּיָּאָה אֹתוֹ אֵל נְדוּדִיו,⁴⁹ אוֹ שְׁזָהוּ שֵׁם אֶרֶץ הַשׁוֹכְנַת בְּקַדְמַת עֵדֶן.⁵⁰ לְפִי הַהֲבֵנָה הַרְאֵשׁוֹנָה זֹהוּ הַדְּגָשָׁה נּוֹסֶפֶת לְמַצְבּוֹ הַרְעוּעַ שֶׁל קִין, הַמְצוּי מַחוּץ לְגֵן עֵדֶן. קִין הוּא דוֹר שְׁנַי לְגִירוּשׁ, הוּא מְגוֹרֵשׁ בַּעֲצָמוֹ.

בשלב זה התפתחו משפחות אנושיות כתוצאה מנישואי אחים עם אחיותיהם. הקיום האנושי התחיל בכך שאדם וחווה מולידים גם בנות, והן נעשו נשים של אחיהן.⁵¹ וַיַּדַּע קִין אֶת אִשְׁתּוֹ וַתֵּהָרֶה וַתֵּלֶד יֵלֶד שֶׁנִּקְרָא חֲנוֹךְ. וַיְהִי קִין בְּנֵה עֵיר. קִין לֹא הָיָה רַק הַבֵּן הַמְּקוֹלָל, אֲלֵא גַם הַבֵּן הַיִּצִירָתִי, וְהַדָּבָר בּוֹלֵט אֵף אֲצֵל צִאצְאָיו. וַיִּקְרָא שֵׁם הָעֵיר כְּשֵׁם בְּנֵו, חֲנוֹךְ. שֵׁם זֶה מוֹרָה עַל הַחֲנִיכָה, הַהֲתַחֲלָה. הָעֵיר נִקְרָאָה כִּכְ, מִשׁוֹם שִׁבָּה הַחֲלָה הַבְּנִיָּה. שֵׁם זֶה יִכּוֹל לְרַמֵּז גַּם עַל כִּי שֶׁקִּין לָמַד וְהִתְחַנֵּךְ. קִין בָּנָה עֵיר מִשׁוֹם שְׂרָצָה לְהַתְקַשֵּׁר אֶל מִקְוֹם וְלְהִיקָבַע בּוֹ. אוֹלָם בְּהִיוֹתוֹ רְדוּף עַל יָדֵי קַלְלַת הַתְּנוּעָה הַמִּתְמַדֶּת, נִבְצָר מִמֶּנּוּ לְחִיוֹת בַּעִיר. עַל כֵּן הַמְּבַנָּה הַלְשׁוֹנִי הוּא בְּנֵה עֵיר, כְּלוֹמֵר, הוּא לֹא בָנָה עֵיר בַּעֲבֹר, כְּמִלְאכָה שֶׁהִסְתַּיִימָה; קִין מְגִיעַ לְעֵיר, מִנִּיחַ בָּהּ אֲבָן אוֹ שְׁתֵּיִם - וְשׁוֹב בּוֹרַח. וְכִכְ, בְּמִשְׁךְ הַזְּמָן, תּוֹךְ כְּדִי נְדוּדִיו מֵאַרְץ נֹד וּבַחֲזָרָה, נִבְנִית אֵט אֵט הָעֵיר.⁵²

כאן מגיע תיאור צאצאיו של קין. ההשוואה לעניין הבא מלמדת

זוהי בנה עיר' העובדה שדווקא קין הוא בונה העיר הראשון, עשויה לרמז שבניית עיר אינה מעשה רצוי. ניתן לראות מגמה כזו במקרא, כפי שעולה מן העיר והמגדל שבנו אנשי דור הפלגה בבבל (להלן יא). יתר על כן, במקרא מופיעים מפעם לפעם הרחבות

בְּנוֹ חֲנוּךְ: וַיּוֹלֵד לְחֲנוּךְ אֶת-עֵיזָד וְעֵיזָד יָלַד אֶת-
 מַחֲוִיָּאל וּמַחֲוִיָּאל יָלַד אֶת-מֶתוּשָׁאֵל וּמֶתוּשָׁאֵל
 יָלַד אֶת-לָמֶךְ: וַיִּקַּח-לוֹ לְמֶךְ שְׁתֵּי נָשִׁים שֵׁם הָאֶחָת
 עֵדָה וְשֵׁם הַשֵּׁנִית צִלְהָ: וַתֵּלֶד עֵדָה אֶת-יִבְל הוּא
 הָיָה אָבִי יֵשֶׁב אֱהֹל וּמִקְנָה: וְשֵׁם אָחִיו יוֹבֵל הוּא
 הָיָה אָבִי כָל-תַּפֵּשׁ בְּנֹדָר וְעֹגֶב: וְצִלְהָ גַם-הָיָה
 יְלֵדָהּ אֶת-תּוֹבֵל קִיֵּן לְטֵשׁ כָּל-חֹרֶשׁ נַחֲשָׁת וּבְרָזָל

חמישי

יח וַיַּעֲרֹד יֵלֶד. יש מקום שהיא חומר
 בְּזֶכֶר 'הוליד' וגם מקום שהיא חומר
 'ילד', שהלדה משמשת שתי לשונות,
 לדת האשה נייטרלית בלעז, וזרעית
 תולדות האיש חניוניערייר בלעז; כשהיא
 חומר 'הוליד' בלשון הפעיל, מדבר בלדת
 האשה, פלוני הוליד את אשתו בן או בת,
 כשהיא חומר 'ילד' מדבר בזרעית האיש:

יט וַיִּקַּח לוֹ לְמֶךְ. לא היה לו לפרש כל
 זה, אלא ללמדנו מסוף הענין שקדם
 הקדוש ברוך הוא הבטחתו שאמר:
 "שבעתיים יקם קיון", עמד למך לאחר
 שהוליד פעם ועשה דור שביעי והרג את
 קיון. זהו שאמר: "כי איש הרצתי לפענני"
 וגו'. שתי נשים. כך היה דרכן של דור
 הפגוב, אחת לפרייה ורבייה ואחת
 לתשמיש. זו שהיא לתשמיש משקה פוס
 של עקריו כדי שתעקה ומקשטה ככלה
 ומאכליה מעדנים, וזקנתה נופה ואכלה
 כאלמנה, וזהו שפרש חזק (כז, חז): "רעה"

כב תּוֹבֵל קִיֵּן. לשון תבלין, תבל והתקין
 חמנותו של קין לעשות כלי זון לרוחנים:
 לטש כל חרש נחשת וברזל. מחדד
 חמנות נחשת וברזל, כמו: "ילטוש עיניו
 זכה:

שבאותם הימים נקראו הילדים של בני דור אחד בשמות קרובים
 זה לזה. כך ניתן לראות הקבלה בין שמותיהם של בני קין לאלה
 של בני שת. יח וַיּוֹלֵד לְחֲנוּךְ אֶת הילד שנקרא עֵיזָד, וְעֵיזָד יָלַד אֶת
 מַחֲוִיָּאל, וּמַחֲוִיָּאל יָלַד אֶת מֶתוּשָׁאֵל, וּמֶתוּשָׁאֵל יָלַד אֶת לָמֶךְ.

למך זוכה להשתנות מיוחדת בשל ייחודו - יט וַיִּקַּח לוֹ לְמֶךְ שְׁתֵּי
 נָשִׁים. ייתכן שזה היה המקרה הראשון של פוליגמיה. מסתבר
 שבתחילה לכל איש היתה אשה אחת בלבד. אולי הדבר לא נבע
 מצו מוחלט, אלא מאינטואיציה בסיסית. מכל מקום, בלקיחת שתי
 נשים פרץ למך את הגבולות הקיימים. ניתן לראות גם בכך את הרצון
 של משפחת קין לגדול וליצור, אך אפשר לייחס את נישואיו של למך
 לשתי נשים לתשוקתו ליותר מאשה אחת או לכך שנשא את האשה
 השנייה לאחר שהראשונה לא ילדה לו בנים. שם האחת עֵדָה, וְשֵׁם
 הַשֵּׁנִית צִלְהָ. כ וַתֵּלֶד עֵדָה אֶת יִבְל, הוּא הָיָה אָבִי יֵשֶׁב אֱהֹל וּמִקְנָה. גם
 יבל מתחיל סיפור חדש. ייתכן שהוא מנסה להשלים את סיפורו של
 הבל. אפילו שמותיהם דומים זה לזה. הבל היה אמנם רועה צאן,
 אך לא השאיר אחריו צאצאים; הבל - כשמו - התפוגג מן העולם.
 משום כך לא נוצרה תרבות של מרעה צאן. קין, לעומת זאת, ניסה
 לבנות חקלאות יציבה, ומן הסתם בניו אחריו היו חקלאים. קין ניסה
 לבנות עיר - מקום מושב קבוע. והנה מתוך בניו של קין קם מי שחזר
 אל רעיית הצאן, ויצר ממנה תרבות - אָבִי יֵשֶׁב אֱהֹל וּמִקְנָה.⁵³ יבל
 עיצב את אורח החיים של הנוודים, יושבי האוהל שהם גם בעלי
 המקנה. כא וְשֵׁם אָחִיו יוֹבֵל, ואף הוא היה איש יצירתי, כפי שמצוי
 אצל בני קין - הוּא הָיָה אָבִי כָל-תַּפֵּשׁ בְּנֹדָר וְעֹגֶב, המוסיקאי הראשון,
 היוצר את כלי הנגינה הראשונים. כב וְצִלְהָ גַם הָיָה יְלֵדָהּ אֶת תּוֹבֵל
 קִיֵּן, אם השמות יבל ויובל מזכירים את הבל, הרי ששמו של תובל
 קין מערב את שמו של הבל עם שם אחיו, אבי המשפחה. לְטֵשׁ כָּל
 חֹרֶשׁ נַחֲשָׁת וּבְרָזָל. הוא הראשון שהחל להשתמש במתכת בעולם.

אשתו של נח (בראשית רבה כג,ג). אם
 אכן נעמה - השייכת למשפחת קין -
 נישאה לנח (מצאצאי בנו השלישי של
 אדם הראשון - שת), הרי שזרע קין לא
 נכחד מן העולם ולא כלה במבול.
 האנושות הקיימת עד היום מכילה יסוד
 של קין בתוכה. למרות שהסיפור על

קין והבל נראה חד משמעי, אין לראות
 את היסוד המגולם בקין כשלילי
 בהכרח. שלא כצמד הנחש והאדם, אין
 קין והבל מגלמים מושגים קיצוניים של
 טוב ורע. דמותו של הבל היא המופשטת
 יותר, הרכה יותר ואולי הטהורה יותר,
 ואילו דמותו של קין יצירת ויצירתית

קין, הבל ונעמה על נעמה אין המקרא
 מספר דבר, אך חכמים מספרים דברים
 שונים על זהותה ומעשיה. לפי דעה אחת,
 גם נעמה חידשה והמציאה, אלא שהיא
 הכניסה לעולם את הזנות - ולכן לא רצו
 להאריך בה (ילקוט שמעוני בראשית
 קסא). לפי מדרש אחר, נעמה היתה

הרחבות

ביטויי עגוועים אל תקופת נדודי ישראל
 במדבר, אל ימינו כעם של רועי צאן ולא
 של יושבי ערים. עם כל יתרונותיה של
 העיר, מתגלה בה גם בעייתיות, הנובעת
 מעצם טיבו של הטבע האנושי. (ראו עוד
 בביאור בישעיהו כג,ז).

* וַאֲחֹת תּוֹבֵל־קַיִן נַעֲמָה: וַיֹּאמֶר לְמַךְ לְנִשְׂיֹ עֵדָה כג
 וַצִּלָּה שְׂמֵעַן קוֹלִי נִשְׂי לְמַךְ הַאֲזִנָּה אִמְרָתִי בִּי אִישׁ
 הֲרִגְתִּי לְפַעְעֵי וַיֵּלֶד לְחִבְרָתִי: בִּי שִׁבְעָתַיִם יָקָם־קַיִן כד
 וְלַמַּךְ שִׁבְעִים וְשִׁבְעָה: וַיֵּדַע אָדָם עוֹד אֶת־אִשְׁתּוֹ כה
 וַתֵּלֶד בֵּן וַתִּקְרָא אֶת־שְׁמוֹ שֵׁת בִּי שֵׁת־לִי אֱלֹהִים
 זָרַע אַחֵר תַּחַת הַבֶּל בִּי הֲרִגוּ קַיִן: וְלִשְׁת גַּם־הוּא כו
 יֵלֶד־בֵּן וַיִּקְרָא אֶת־שְׁמוֹ אֲנוֹשׁ אִזּו הוֹחֵל לְקָרָא

לי' (חיוב טו, ט). 'חַדָּשׁ' חִינוּ לְשׁוֹן פִּעֵל, חָלַח לְשׁוֹן פִּעֵל, שֶׁהָיָה נִקְוָה קָמַן (נכרי) וְטֻעַמֵּנוּ לְמַטָּה, כְּלוּמַר מִחֲדָד וּמִנְחַנְחָה כָּל כְּלִי חֲמֻנָּתִי נִחַשְׁתִּי וּבִדְרוֹל: נַעֲמָה. הִיא חֲשֵׁתָן שֶׁל נָח. בְּבִרְחֻשֵׁית רַבָּה (כג, א)

פּוֹרְשׁוֹת מִמֶּנּוּ מִשְׁקִימוֹ פְּרִיָּה וְרִבְיָה, לְפִי שְׁנַעְנֵהָ גִזְרָה לְכַלּוֹת זַרְעוֹ שֶׁל קַיִן לְשִׁבְעָה דוֹרוֹת, חֲמֻרוֹ: מֶה חָנוּ וַיִּלְדוּת לְבָהֳלָה? לְמַחֵר הַמִּפּוֹל בָּח וְשִׁטְחָת חֵת הַכֹּל. וְהוּא חוֹמֵר לְהָן: "וְכִי אִישׁ הֲרִגְתִּי לְפַעְעֵי?" וְכִי חָנִי הֲרִגְתִּי חֵת הַכֹּל שֶׁהוּא אִישׁ בְּקוּמָה וַיֵּלֶד בְּשָׁעֵם שִׁיחַ זָרְעֵי פְלֶה בְּאוֹתוֹ עוֹן? וַיֵּמַר קַיִן שֶׁהָרַג, נִחַלְוֹ לוֹ שִׁבְעָה דוֹרוֹת, חָנִי שֶׁלֹּא הֲרִגְתִּי לֹא כָּל שָׁפָן שִׁיתְּלוֹ לִי שְׁבִיעֵיזוֹת הֲרַבָּה? וְהוּא קַל וְחֻמֵר שֶׁל שְׁטוּת, חָס בְּן חֵין הַקְּדוּשָׁה בְּרוּךְ הוּא גֹבֵה חֵית חוֹבוֹ וּמְקִיָּם חֵית דְּבָרוֹ:

כה | וַיֵּדַע אָדָם וְגו'. בָּח לוֹ לְמַךְ חָנֵל חֲדָם הֲרַחֲשׁוֹן וְקָבַל עַל נִשְׂיֹ. חֲמֵר לְהָם: וְכִי עֲלִיכֶם לְרַקְרֵק עַל גִּזְרָתוֹ שֶׁל מְקוּס? חֲתָם עָשׂוּ מִנְעֻתְכֶם וְהוּא יַעֲשֶׂה חֵית שְׁלוֹ! חֲמֵרוֹ לוֹ: קִשׁוּט עֲנֻמְךָ תַּחֲלָה, וְהֵלֵךְ פִּרְשֵׁת מֵחֲשֵׁתְךָ זֶה מֵיחָה וְשִׁלְשִׁים שָׁנָה מִשְׁנַקְנָסָה מֵיחָה עַל יָדְךָ! מֵיָד - "וַיֵּדַע חֲדָם" וְגו', וְמֵהוּ "עוֹדִי?" מִלְּמַד שְׁנַתְּוִסְפָּה לוֹ תַּחֲוֶה עַל תַּחֲוִיתוֹ. בְּבִרְחֻשֵׁית רַבָּה (כג, ד-ה):

כו | אִזּו הוֹחֵל לְקָרָא. חֵית שְׁמוֹת הַחֲדָם וְחֵית שְׁמוֹת הָעַנְבִּים בְּשִׁמּוֹ שֶׁל הַקְּדוּשָׁה

כג-כד | שְׂמֵעַן קוֹלִי. שֶׁהָיָה נִשְׂיֹ פּוֹרְשׁוֹת מִמֶּנּוּ מִתְּשַׁמֵּיט לְפִי שֶׁהָרַג חֵית קַיִן וְחֵית תּוֹבֵל קַיִן בְּנֹ, שֶׁהָיָה לְמַךְ סוּמָח וְתוֹבֵל קַיִן מוֹשְׁכֹ, וְרַחֵה חֵית קַיִן וְנִדְמָה לוֹ כְּחֵיה, וְחֵמֵר לְחִבּוֹ לְמַטָּח בְּהֵשֵׁת, וְהֲרִגוּ. וְכִיֹּן שִׁדְעֵה שֶׁהוּא קַיִן וְקָנוּ הֵבֶה בְּחֵ חֵל בְּחֵ וְסַפֵּק חֵית בְּנֹ בִּיעֵתָן וְהֲרִגוּ. וְהָיָה נִשְׂיֹ פּוֹרְשׁוֹת מִמֶּנּוּ וְהוּא מְכִיָּסָן: "שְׂמֵעַן קוֹלִי" לְהַשְׁמֵעַ לִי; וְכִי "חֵישׁ" חֲשֵׁר "הֲרִגְתִּי, לְפַעְעֵי" הוּא נִהְרַג? וְכִי חָנִי פַעְעֵתִינוּ מִזִּיד שִׁיחַ הַפַּעַע קָרוֹי עַל שְׁמִי? "וַיֵּלֶד" חֲשֵׁר הֲרִגְתִּי, "לְחִבְרָתִי" נִהְרַג? כְּלוּמַר עַל יָדִי חִבְרָתִי? בְּתַמְנִיָּה; וְהֵלֵךְ שׁוּגַג חָנִי, לֹא זֶהוּ פַעְעֵי וְלֹא זֶהוּ חִבְרָתִי. פַּעַע - מִפֶּת חֲרָב אוֹ חֵן, נְבִרִידוֹר"ח בְּלַעַן: בִּי שִׁבְעָתַיִם יָקָם קַיִן. קַיִן שֶׁהָרַג מִזִּיד נִתְלַה לֹא עַד שִׁבְעָה דוֹרוֹת, חָנִי שֶׁהֲרִגְתִּי שׁוּגַג כָּל שָׁפָן שִׁיתְּלָה לִי שְׁבִיעֵיזוֹת הֲרַבָּה: שִׁבְעִים וְשִׁבְעָה. לְשׁוֹן רַבּוּי שְׁבִיעֵיזוֹת חֵחַז לוֹ, כֶּךָ דָּרַשׁ רַבִּי תַנְחוּמָא (א), וּמְדַרְשׁ בְּרַחֲשֵׁית רַבָּה: לֹא הָרַג לְמַךְ כְּלוּם, וְנִשְׂיֹ

עד אז התבססו בני האדם על החומרים הפשוטים ביותר המצויים בטבע. המצאתו המהפכנית של תובל קין היתה הפקת נחושת וברזל מן האדמה. היו שגיגנו את תובל קין, מפני שהוא שהביא לעולם גם את הנשק,⁵⁴ אבל פסוקים אלו אינם מזכירים כלל את הנשק, אלא את עצם היצירה. וַאֲחֹת תּוֹבֵל־קַיִן נַעֲמָה.

כג וַיֹּאמֶר לְמַךְ לְנִשְׂיֹ, וזוהי השירה הראשונה במקרא, העשויה בתבנית התקבולת בין שני אברים, הרווחת בשירה המקראית: עֵדָה וַצִּלָּה שְׂמֵעַן קוֹלִי, נִשְׂי לְמַךְ הַאֲזִנָּה אִמְרָתִי, בִּי אִישׁ הֲרִגְתִּי לְפַעְעֵי וַיֵּלֶד לְחִבְרָתִי. המקרא אינו מספר על הרקע לדבריו של למך. מדרש אחד אומר שלמך הוא שהרג בשגגה את קין, וכך הוא מתוודה: אִישׁ הֲרִגְתִּי.⁵⁵ יש מן המפרשים האומרים שלמך אינו מביע חרטה אלא מתפאר במעלליו, כאומר: "מי שיפצע אותי או יחבול בי - אהרוג אותו".⁵⁶ ייתכן שלמך מתוודה לפני נשיו שאף הוא נכשל בהריגה כלשהי, לאו דווקא בהריגת קין, ואמנם הוא חטא, אך עשה זאת בשגגה. כד על כן, בִּי שִׁבְעָתַיִם יָקָם קַיִן, אם ה' חס על קין ומבטיח לו שיוקם שבעתיים, אז לְמַךְ, שלא הרג בזדון - שִׁבְעִים וְשִׁבְעָה, מגיעה לו חסות גדולה פי כמה וכמה מזו של קין.

כאן מסתיים סיפור תולדות קין. אם נשווה סיפור זה לסדר הדורות שיופיע בהמשך, נמצא כי סיפור תולדות קין מגיע עד תקופת המבול. במשפחת אדם וחוה היו שני בנים, והאחד רצח את האחר. ייתכן שבעטיה של הטרגדיה הקשה של הרצח הראשון במשפחה הראשונה לא המשיכו אדם וחוה לפרות ולרבות מיד. אולי תהו אם הם רוצים להוליד ילדים נוספים. עבר זמן עד ששבו והתאושו. רק אז, כה וַיֵּדַע אָדָם עוֹד אֶת אִשְׁתּוֹ, וַתֵּלֶד בֵּן. וַתִּקְרָא אֶת שְׁמוֹ שֵׁת בִּי שֵׁת, שֵׁם, נתן לִי אֱלֹהִים זָרַע אַחֵר תַּחַת, במקום הַבֶּל, בִּי הֲרִגוּ קַיִן. מהמשך ההיסטוריה עולה ששת הוא תשתית העולם. ממנו יצאה האנושות, והוא היה אבי המין האנושי.⁵⁷ כו וְלִשְׁת גַּם הוּא יֵלֶד בֵּן, וַיִּקְרָא אֶת שְׁמוֹ אֲנוֹשׁ, שהוא כינוי אחר לאדם, אִזּו הוֹחֵל לְקָרָא בְּשֵׁם ה'. מלים אלו זכו לשתי פרשנויות סותרות: האחת - בזמן אנוש התחילו בני האדם ליצור תפילה או פולחן מסודרים. קודם לכן הקריבו קין והבל מתוך התעוררות ספונטנית ללא מקדש או תבנית ממוסדת.

ששי ד

בְּשֵׁם יְהוָה: זֶה סֵפֶר תּוֹלְדֹת אָדָם בְּיוֹם א
 בְּרָא אֱלֹהִים אָדָם בְּדַמּוֹת אֱלֹהִים עָשָׂה אֹתוֹ: זָכָר ב
 וּנְקֵבָה בְּרָאָם וַיְבָרֶךְ אֹתָם וַיִּקְרָא אֶת־שְׁמֵם אָדָם
 בְּיוֹם הַבְּרָאָה: וַיְחִי אָדָם שְׁלֹשִׁים וּמֵאֵת שָׁנָה וַיּוֹלֵד ג

פְּרֻךְ הוּא, לַעֲשׂוֹתָן עֲבוּדָה זָכָה וְלִקְרוֹתָן תּוֹלְדוֹת חָדָם. וּמִדְּלֶשֶׁי חֲגֵדָה יֵשׁ רַבִּים:
 חֲלֵהוֹת: בְּיוֹם בְּרָא וְגו'. מִגִּיד שֶׁבְּיוֹם שֶׁנִּקְבְּחָה הוֹלֵד:

פְּרָק ה' ג' שְׁלֹשִׁים וּמֵאֵת שָׁנָה. עַד כִּי אֵין פְּרָט
 א' זֶה סֵפֶר תּוֹלְדֹת אָדָם. זוּ הֵיא סְפִירַת מִן הַחֲשָׁה:

רק בדורו של אנוש, כשהחברה האנושית גדלה, נוצרו מבנה ובסיס מאורגנים לקריאה בשם ה' 58. והשנייה – הוחל מלשון חולין, חילול, כלומר שבזמן אנוש חיללו את שם ה' והתפתחה עבודה זרה. 59. עובדי האלילים האמינו בתחילה כי אף שאלוקים הוא אחד, יש מקום לנשא ולכבד גם גילויים וכוחות חלקיים שלו, שלאחדים מהם יש עצמה, יופי או תכונות מרשימות אחרות. מכאן קצרה הדרך להאלהתם ככוחות עצמאיים נפרדים. בקריאה לכוחות ולעצמים שונים בשם ה', בין שהיא אירעה בשלב אחד ובין שמדובר בתהליך יווני שראשיתו בדור אנוש, נעוצים שורשיה של העבודה הזרה. 60.

ספר תולדות אדם

פרק ה

כרוניקה קצרה של עשרת הדורות הראשונים, שהתפתחה דרך שושלת שת, והיא מקיפה כאלף ושבע מאות שנה.

פרק ה א זֶה סֵפֶר תּוֹלְדֹת אָדָם. על תולדותיו וקורותיו של אדם סופר קודם לכן, אבל הן לא היו היסטוריות ולא נקשרו לזמנים סדורים. עד כה הוצגו תבניות היסוד: גן עדן, החטא ועונשו, הבחירה הרעה, הילדים הראשונים, היריבות, הרצח הראשון, החרטה. כאן מתחילה סקירה קצרה של דורות רבים בראשית ההיסטוריה האנושית. תחילתו של התהליך הוא בְּיוֹם בְּרָא אֱלֹהִים אָדָם, בְּדַמּוֹת אֱלֹהִים עָשָׂה אֹתוֹ. ייחודו של האדם הוא בהיותו ברוא בדמותו של אלוקים. על כן הוא ראוי להיסטוריה מיוחדת. ב זָכָר וּנְקֵבָה בְּרָאָם. לעיל פורט התהליך המורכב של יצירת האדם, כאן מסוכם בקצרה רק שהזכר והנקבה נבראו מראש יחד. על כן אירוע בנייתה של האשה בשעת שהופלה תרדמה על האדם, לא היה אלא ניתוח ההפרדה בין הזכר והנקבה. 61. וַיְבָרֶךְ אֹתָם וַיִּקְרָא אֶת־שְׁמֵם אָדָם בְּיוֹם הַבְּרָאָם. מתוך השמות הנרדפים השונים: אדם, איש, אנוש, גבר, אדם הוא השם הראשוני והמהותי של המין האנושי, בין משום שהוא יציר האדמה, 62. ובין משום שהוא דומה לדמות של מעלה. 63.

ג וַיְחִי אָדָם שְׁלֹשִׁים וּמֵאֵת שָׁנָה, וַיּוֹלֵד בְּדַמּוֹתוֹ בְּצִלְמוֹ. הילד שהוליד

בְּדַמּוֹתָוּ כְּצִלְמוֹ וַיִּקְרָא אֶת־שְׁמוֹ שֵׁת׃ וַיְהִי יָמֵי־
 אָדָם אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ אֶת־שֵׁת שְׁמֹנֶה מֵאוֹת שָׁנָה וַיֹּלֶד
 בָּנִים וּבָנוֹת׃ וַיְהִי כָּל־יְמֵי אָדָם אֲשֶׁר־חַי תִּשְׁעַ מֵאוֹת
 שָׁנָה וּשְׁלֹשִׁים שָׁנָה וַיָּמָת׃
 וַיְחִי־שֵׁת חָמֵשׁ
 שָׁנִים וּמֵאוֹת שָׁנָה וַיֹּלֶד אֶת־אֶנֶשׁ׃ וַיְחִי־שֵׁת אַחֲרָיו
 הוֹלִידוֹ אֶת־אֶנֶשׁ שֶׁבַע שָׁנִים וּשְׁמֹנֶה מֵאוֹת שָׁנָה
 וַיֹּלֶד בָּנִים וּבָנוֹת׃ וַיְהִי כָּל־יְמֵי־שֵׁת שְׁתַּיִם עֶשְׂרֵה
 שָׁנָה וּתְשַׁע מֵאוֹת שָׁנָה וַיָּמָת׃
 וַיְחִי אֶנֶשׁ
 תְּשַׁעִּים שָׁנָה וַיֹּלֶד אֶת־קִינָן׃ וַיְחִי אֶנֶשׁ אַחֲרָיו
 הוֹלִידוֹ אֶת־קִינָן חָמֵשׁ עֶשְׂרֵה שָׁנָה וּשְׁמֹנֶה מֵאוֹת
 שָׁנָה וַיֹּלֶד בָּנִים וּבָנוֹת׃ וַיְהִי כָּל־יְמֵי אֶנֶשׁ חָמֵשׁ
 שָׁנִים וּתְשַׁע מֵאוֹת שָׁנָה וַיָּמָת׃
 וַיְחִי קִינָן
 שְׁבַעִים שָׁנָה וַיֹּלֶד אֶת־מֶהֱלָאֵל׃ וַיְחִי קִינָן אַחֲרָיו
 הוֹלִידוֹ אֶת־מֶהֱלָאֵל אַרְבָּעִים שָׁנָה וּשְׁמֹנֶה מֵאוֹת
 שָׁנָה וַיֹּלֶד בָּנִים וּבָנוֹת׃ וַיְהִי כָּל־יְמֵי קִינָן עֶשְׂרֵה
 שָׁנִים וּתְשַׁע מֵאוֹת שָׁנָה וַיָּמָת׃
 וַיְחִי
 מֶהֱלָאֵל חָמֵשׁ שָׁנִים וּשְׁשִׁים שָׁנָה וַיֹּלֶד אֶת־יֶרֶד׃
 וַיְחִי מֶהֱלָאֵל אַחֲרָיו הוֹלִידוֹ אֶת־יֶרֶד שְׁלֹשִׁים שָׁנָה

אדם, כשהיה בן מאה ושלושים שנה היה דומה לו. היו שאמרו שאולי קודם לכן נולדו לאדם ילדים פגומים, שלא היו בצלמו ובדמותו של אדם,⁶⁴ אך בפשטות נראה שכוונת הכתוב היא שהילד שנולד לאדם היה דומה לו, ולא אירעה כאן ירידה או נפילה. ויקרא את שמו שֵׁת, מלשון תשתית, עליו הושתתה האנושות.

מכאן תיאור התולדות עד המבול בקיצור גדול: ד וַיְהִי יְמֵי אָדָם אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ אֶת שֵׁת שְׁמֹנֶה מֵאוֹת שָׁנָה, וַיֹּלֶד בְּמַהֲלַךְ הַזְּמַן הַזֶּה בָּנִים וּבָנוֹת. התורה אינה משתהה בשמותיהם ובפרטי חייהם, כיוון שאין בהם חשיבות עבורנו. ה וַיְהִי כָּל יְמֵי אָדָם אֲשֶׁר חַי תִּשְׁעַ מֵאוֹת שָׁנָה וּשְׁלֹשִׁים שָׁנָה, וַיָּמָת.

ו וַיְחִי שֵׁת חָמֵשׁ שָׁנִים וּמֵאוֹת שָׁנָה, וַיֹּלֶד אֶת אֶנֶשׁ. ז וַיְחִי שֵׁת אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ אֶת אֶנֶשׁ שֶׁבַע שָׁנִים וּשְׁמֹנֶה מֵאוֹת שָׁנָה, וַיֹּלֶד בָּנִים וּבָנוֹת. ח וַיְהִי כָּל יְמֵי שֵׁת שְׁתַּיִם עֶשְׂרֵה שָׁנָה וּתְשַׁע מֵאוֹת שָׁנָה, וַיָּמָת. איננו יודעים אם הבנים הנזכרים בשמותיהם כממשיכי השושלת הם הבכורות. ייתכן שאכן נזכר דווקא הבן הראשון, שכן לידתו היא שמחלקת את חיי אביו לשניים: קודם היותו אב ואחרי כן. ואולם ייתכן שייחודו של הבן שהוזכר בשמו נעוץ בסיבה אחרת. על כל פנים, ממנו נמשכת השושלת המגיעה לבסוף לנח. ט וַיְחִי אֶנֶשׁ חָמֵשׁ עֶשְׂרֵה שָׁנָה, וַיֹּלֶד אֶת קִינָן, שם נוסף המתקשר לבעלות וקניין. י וַיְחִי אֶנֶשׁ אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ אֶת קִינָן חָמֵשׁ עֶשְׂרֵה שָׁנָה וּשְׁמֹנֶה מֵאוֹת שָׁנָה, וַיֹּלֶד בָּנִים וּבָנוֹת. יא וַיְהִי כָּל יְמֵי אֶנֶשׁ חָמֵשׁ שָׁנִים וּתְשַׁע מֵאוֹת שָׁנָה, וַיָּמָת. יב וַיְחִי קִינָן שְׁבַעִים שָׁנָה, וַיֹּלֶד אֶת מֶהֱלָאֵל. יג וַיְחִי קִינָן אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ אֶת מֶהֱלָאֵל אַרְבָּעִים שָׁנָה וּשְׁמֹנֶה מֵאוֹת שָׁנָה, וַיֹּלֶד בָּנִים וּבָנוֹת. יד וַיְהִי כָּל יְמֵי קִינָן עֶשְׂרֵה שָׁנִים וּתְשַׁע מֵאוֹת שָׁנָה, וַיָּמָת. טו וַיְחִי מֶהֱלָאֵל חָמֵשׁ שָׁנִים וּשְׁשִׁים שָׁנָה וַיֹּלֶד אֶת יֶרֶד. טז וַיְחִי מֶהֱלָאֵל אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ אֶת יֶרֶד שְׁלֹשִׁים שָׁנָה

יצורי אנוש, היו אז בריאים יותר. (ראו ספורנו בראשית ו,ג). ושם הדמות האנושית יכולה מעצם טבעה לחיות קרוב לאלף שנה, ואם אנשים מתים צעירים יותר - הרי הדבר נובע מן החיים הפגומים שאליהם הידרדרה האנושות מסיבות שונות, כגון מזג האוויר, המזון, אורח החיים, טיב הפעולות שאנשים פועלים ועוד. ניתן להסביר את משמעותה של אריכות הימים המופלגת ההיא גם מזווית נוספת: העולם המפותח של ימינו מתבסס על מסורת של חינוך, ידע ותרבות שנוצרו לפנינו, ואלו מקלות על התמודדותנו

הרחבות | יותר. בספרי קבלה מתוארות דמויות מסוימות כבאות מ'שורש קין' (שער הגלגולים הקדמה לה-לו). משמעות הדבר היא שהן בעלות עצמה רבה יותר, ושכוחן ליצור דברים טובים לרוב, אך יצירתיותם עלולה להפוך לכלי משחית. אריכות הימים המופלגת מספר השנים המופלג של כל בני הדורות ההם מתמיה. הרמב"ם שיער שמדובר כאן באנשים יוצאי דופן בגדולתם ובמעלתם, אך אפשר לתלות את אריכות השנים המתוארת כאן בכך שהעולם היה שונה משלנו. ייתכן שהוא היה שלם יותר; אולי כלל בריותיו, וביניהם

וְשִׁמְנֶה מֵאוֹת שָׁנָה וַיֹּולֵד בָּנִים וּבָנוֹת: וַיְהִי כָל-
 יְמֵי מֶהֱלָאֵל חָמֵשׁ וְתִשְׁעִים שָׁנָה וְשִׁמְנֶה מֵאוֹת
 שָׁנָה וַיָּמָת: וַיַּחֲיֶיךָ שְׁתַּיִם וְשִׁשִּׁים שָׁנָה
 וּמֵאַת שָׁנָה וַיֹּולֵד אֶת-חֲנוּךְ: וַיַּחֲיֶיךָ אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ
 אֶת-חֲנוּךְ שִׁמְנֶה מֵאוֹת שָׁנָה וַיֹּולֵד בָּנִים וּבָנוֹת: וַיְהִי
 כָל-יְמֵי-יָרֵד שְׁתַּיִם וְשִׁשִּׁים שָׁנָה וְתִשְׁעֵ מֵאוֹת שָׁנָה
 וַיָּמָת: וַיַּחֲיֶיךָ חֲנוּךְ חָמֵשׁ וְשִׁשִּׁים שָׁנָה וַיֹּולֵד
 אֶת-מֶתוּשֶׁלַח: וַיַּתְּהִלְךָ חֲנוּךְ אֶת-הָאֱלֹהִים אַחֲרָי
 הוֹלִידוֹ אֶת-מֶתוּשֶׁלַח שְׁלֹשׁ מֵאוֹת שָׁנָה וַיֹּולֵד בָּנִים
 וּבָנוֹת: וַיְהִי כָל-יְמֵי חֲנוּךְ חָמֵשׁ וְשִׁשִּׁים שָׁנָה וְשִׁלֹשׁ
 מֵאוֹת שָׁנָה: וַיַּתְּהִלְךָ חֲנוּךְ אֶת-הָאֱלֹהִים וַאֲיָנָנו
 כִּי-לָקַח אֹתוֹ אֱלֹהִים: וַיַּחֲיֶיךָ מֶתוּשֶׁלַח
 שִׁבְעֵ וְשִׁמְנַיִם שָׁנָה וּמֵאַת שָׁנָה וַיֹּולֵד אֶת-לָמֶךְ: וַיַּחֲיֶיךָ
 מֶתוּשֶׁלַח אַחֲרָי הוֹלִידוֹ אֶת-לָמֶךְ שְׁתַּיִם וְשִׁמּוֹנִים
 שָׁנָה וְשִׁבְעֵ מֵאוֹת שָׁנָה וַיֹּולֵד בָּנִים וּבָנוֹת: וַיְהִי כָל-
 יְמֵי מֶתוּשֶׁלַח תִּשְׁעֵ וְשִׁשִּׁים שָׁנָה וְתִשְׁעֵ מֵאוֹת שָׁנָה
 וַיָּמָת: וַיַּחֲיֶיךָ לָמֶךְ שְׁתַּיִם וְשִׁמְנַיִם שָׁנָה
 וּמֵאַת שָׁנָה וַיֹּולֵד בֶּן: וַיִּקְרָא אֶת-שְׁמוֹ נֹחַ לְאָמֹר

שביעי

*

כדו וַיַּתְּהִלְךָ חֲנוּךְ. צדיק היה וקל בדעתו לשוגר להקשינו, לפיכך מהר הקדוש

פרוך הוא וסלקו והמיתו קדם ומנו, וזהו ששנה הכתוב במיתתו, לכתב: "ואיננו" פעולם למלאות סנותנו: כי לקח אתו. לפני ומנו, כמו: "הנני לקח ממך חת מתמד עיניך" (יחזקאל כה, טז)

כח וַיֹּולֵד בֶּן. שמננו נכנה העולם:

כט זה ינחמנו. נח ממנו חת ענבונו דינו. עד שלא פא נח לא היה להם כלי מחדשה והוא הכין להם, והיתה החן מוניהה קונים ודקדקים פשוזרעיס חטים, מקללתו של חכם הראשון,

שָׁנָה וְשִׁמְנֶה מֵאוֹת שָׁנָה, וַיֹּולֵד בָּנִים וּבָנוֹת. י וַיְהִי כָל יְמֵי מֶהֱלָאֵל
 חָמֵשׁ וְתִשְׁעִים שָׁנָה וְשִׁמְנֶה מֵאוֹת שָׁנָה, וַיָּמָת. יח וַיַּחֲיֶיךָ יָרֵד שְׁתַּיִם
 וְשִׁשִּׁים שָׁנָה וּמֵאַת שָׁנָה, וַיֹּולֵד אֶת חֲנוּךְ. יט וַיַּחֲיֶיךָ יָרֵד אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ
 אֶת חֲנוּךְ שִׁמְנֶה מֵאוֹת שָׁנָה, וַיֹּולֵד בָּנִים וּבָנוֹת. כ וַיְהִי כָל יְמֵי יָרֵד
 שְׁתַּיִם וְשִׁשִּׁים שָׁנָה וְתִשְׁעֵ מֵאוֹת שָׁנָה, וַיָּמָת. כא וַיַּחֲיֶיךָ חֲנוּךְ חָמֵשׁ
 וְשִׁשִּׁים שָׁנָה, וַיֹּולֵד אֶת מֶתוּשֶׁלַח. כב וַיַּתְּהִלְךָ חֲנוּךְ אֶת הָאֱלֹהִים,
 חנוך היה קרוב אל אלוקים ועסק בעבודתו.⁶⁵ ייתכן שהוא נביא
 או צדיק. אחרי הולידו את מתושלח שלש מאות שנה, ויולד בנים
 ובנות. כג ויהי כל ימי חנוך חמש ושישים שנה ושלוש מאות שנה.
 חנוך חי פחות שנים מאביו ומבנו. כד ויתהלך חנוך את האלהים,
 ואיננו, כי לקח אתו אלהים. חנוך היה דמות חריגה ומעורפלת של
 צדיק.⁶⁶ ייתכן שהקדוש ברוך הוא העלה אותו למרום, כשם שלקח
 את אליהו הנביא.⁶⁷ בכמה ספרים מסופר כי חנוך נשאר במרום עד
 היום כמין מלאך, בדומה לאליהו.⁶⁸ ושמה האלוקים לקח אותו להיות
 במחיצתו, כיוון שלא היה שייך לעולם הזה. כה ויחי מתושלח שבע
 ושמנים שנה ומאת שנה, ויולד את למך. כו ויחי מתושלח אחרי
 הולידו את למך שתים ושמנים שנה ושבע מאות שנה, ויולד בנים
 ובנות. כז ויהי כל ימי מתושלח תשע ושישים שנה ותשע מאות שנה,
 ומת. מתושלח היה זקן בני האדם בכתובים. כח ויחי למך שתים
 ושמנים שנה ומאת שנה, ויולד בן. כט ויקרא את שמו נח, לאמר: זה
 ינחמנו מצער מעשנו ומעצבון ידינו, מן האדמה אשר אררה ה'. ייתכן
 שילד זה זכה בשמו, משום שכבר בלידתו נראה מיוחד במינו.⁶⁹ נח
 נקרא על שם הנבואה, התקווה או התפילה לנחמה, הבאה מתוך
 חיי עמל ועצב. ואכן חייו הוכיחו שהוא היה תקוות האנושות, אך
 לא היה בכך כדי לנחם את האנושות ממעשיה ומעצבונה, שהרי
 הוא ומשפחתו לבדם ניצלו ולא הביאו לישועת האנושות הקיימת

זֶה יִנְחַמְנוּ מִמַּעַשְׁנוֹ וּמִעֲצָבוֹן יְדִינוּ מִן־הָאָדָמָה
 אֲשֶׁר אָרְרָה יְהוָה: וַיְחִי־לִמְךָ אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ אֶת־
 נַח חָמֵשׁ וְתִשְׁעִים שָׁנָה וְחֲמֵשׁ מֵאוֹת שָׁנָה וַיֹּולֶד
 בָּנִים וּבָנוֹת: וַיְהִי כֹל־יְמֵי־לְמַךְ שִׁבְעַ וְשִׁבְעִים שָׁנָה
 וּשְׁבַע מֵאוֹת שָׁנָה וַיָּמָת: וַיְהִי־נַח בֶּן־
 חֲמֵשׁ מֵאוֹת שָׁנָה וַיֹּולֶד נַח אֶת־שֵׁם אֶת־חָם וְאֶת־
 יֶפֶת: וַיְהִי כִּי־הִחַל הָאָדָם לָרֵב עַל־פְּנֵי הָאָדָמָה ו
 וּבָנוֹת יֹלְדוּ לָהֶם: וַיֵּרְאוּ בְנֵי־הָאֱלֹהִים אֶת־בָּנוֹת
 הָאָדָם כִּי טֹבֹת הֵנָּה וַיִּקְחוּ לָהֶם נָשִׁים מִכָּל אֲשֶׁר
 בָּחָרוּ: וַיֹּאמֶר יְהוָה לֹא־יִדּוֹן רוּחִי בָאָדָם לְעֹלָם

כולה. ל וַיְחִי לְמַךְ אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ אֶת נַח חָמֵשׁ וְתִשְׁעִים שָׁנָה וְחֲמֵשׁ מֵאוֹת שָׁנָה, וַיֹּולֶד בָּנִים וּבָנוֹת. לא וַיְהִי כֹל יְמֵי לְמַךְ שִׁבְעַ וְשִׁבְעִים שָׁנָה וּשְׁבַע מֵאוֹת שָׁנָה, וַיָּמָת. לב וַיְהִי נַח בֶּן חָמֵשׁ מֵאוֹת שָׁנָה, וַיֹּולֶד נַח אֶת שֵׁם אֶת חָם וְאֶת יֶפֶת. מתחילת הספר ועד הנה אין נזכרים שלושה בנים בשמותיהם. חכמים עסקו בשאלה אם סדר הופעתם כאן משקף את סדר הולדתם.⁷⁰

כאן נגמר ספר תולדות אדם, ובו שמותיהם של נציגים מתוך עשרת הדורות מאדם ועד נח, כמעט ללא פרטים עליהם. ספר זה מסתיים בדור שבו מתחולל מפנה. על כן זוכה נח ליתר פירוט ולציון העובדה שכבר מלידתו נתלתה בו תקווה או נבואה שיביא לעולם מרפא ותקנה. ואכן, בדרך לא צפויה, בו יתחיל העולם החדש.

האנושות מכזיבה

פרק ו פס' א-ח

אדם וחווה הפכו יודעי טוב ורע באכילתם מפרי עץ הדעת טוב ורע. בחירתם של צאצאיהם ברע מביאה לערעור ההצדקה לקיומם ולקיומם של היצורים הנלווים להם.

פרק ו א וַיְהִי כִּי הִחַל הָאָדָם, המין האנושי לָרֵב עַל פְּנֵי הָאָדָמָה, וּבָנוֹת יֹלְדוּ לָהֶם. ב וַיֵּרְאוּ בְנֵי הָאֱלֹהִים, פירוש ראשון: בני המעמדות העליונים, שאולי גדלו וטופחו בנפרד;⁷¹ כיוון שהאנושות התרבתה, נוצרו בה מעמדות. פירוש שני: מלאכים,⁷² שהגיעו לעולם הזה וקיבלו גוף אנושי ותכונות אנושיות אחדות לשם ניסיון, ונכשלו בו.⁷³ אמנם הם חדלו מלהיות מלאכים, אך לצד היצורים האנושיים שנוספו להם, נותרו בהם כוחות עילאיים. אֶת בָּנוֹת הָאָדָם, לפי הפירוש הראשון, בנות המעמדות התחתונים. לפי הפירוש השני, כפשוטו, נשים מצאצאי אדם. כִּי טֹבֹת, יפות הֵנָּה, וַיִּקְחוּ לָהֶם נָשִׁים מִכָּל אֲשֶׁר בָּחָרוּ, בין צעירות ובין מבוגרות, בין רווקות ובין נשואות, בלא להתחשב בחוקים כלשהם.

החברה אפשרה את שבירת הסדר. איש לא התערב ולא מחה כנגד פריצת הגדרות. ועל כן – וַיֹּאמֶר ה': לֹא יִדּוֹן, לא תישאר קבועה⁷⁴

ובימי נח נחה, וזה ינחמנו – ינח ממנו. ואם לא תפקדוהו כך, אין טעם הלשון נופל על השם, וחתה צריך לקרות שמו ממנו:

לבו בן חמש מאות שנה. אמר רבי יודן: מה טעם כל הדורות הולידו למאה שנה וזה לחמש מאות? אמר הקדוש ברוך הוא: אם השעים הם יאבדו פנים ורע לצדיק זה, ואם צדיקים הם חטריח עליו לעשות תבות הדבה, פגש את מעננו ולא הוליד עד חמש מאות שנה, כדי שלא יחא יפת הגדול שבנינו לחוי לעגשין לפני המפול, דכתיב: "כי הנער בן מאה שנה ימות" (שעה סה, ב) – לחוי לעגש לעתיה, וכן לפני מתן תורה: את שם את חם ואת יפת. והלא יפת הגדול הוא! חלא פתחלה חתה דוגש חת שהוא צדיק, ונולד כשהוא מהול, ושחברקה ינח ממנו וכו'. פתחאשית דפה (פג, א):

פרקו ב בני האלהים. בני השקים והשופטים. דבר חסר, בני האלהים, הם השקים ההולכים בשליחותו של מקום, חף הם היו מתעוררים בהם. כל 'אלהים' שבמקרא לשון מרות, וזה יוכיח: "וחתה תהיה לו לאלהים" (שמות ד, טז), "דחה נתתך לאלהים" (סס, א, ח): כִּי טֹבֹת הֵנָּה. אמר רבי יודן: "טבת" פתב, משקו מטיבין חתה מקשטת לפגס לחפה, היה גדול נכנס ובועלה תחלה: מכל אשר בחרו. חף בעולת בעל, חף הזכר והקהמה:

גו לא ידון רוחי באדם. לח יתקעם ויריב רוחי עלי בשביל החכם: לעלם. לחרך ימים; הנה רוחי נדון בקרפי חס להשחית ואם לחסם, לח יהיה מדון זה ברוחי לעלם, כלומר לחרך ימים: בשגם הוא בשר. כמו 'בשגם', כלומר בשביל

בְּשֶׁגֶם הוּא בָּשָׂר וְהָיוּ יָמָיו מֵאָה וְעֶשְׂרִים שָׁנָה:
 הַנְּפֹלִים הָיוּ בְּאָרֶץ בְּיָמֵים הָהֵם וְגַם אַחֲרֵי־כֵן אֲשֶׁר
 יִבְאוּבְנֵי הָאֱלֹהִים אֶל־בָּנוֹת הָאָדָם וְיִלְדוּ לָהֶם
 הֵמָּה הַגִּבּוֹרִים אֲשֶׁר מֵעוֹלָם אֲנָשֵׁי הַשָּׁם:
 וַיֵּרָא יְהוָה כִּי רַבָּה רָעַת הָאָדָם בְּאָרֶץ וְכָל־יֶצֶר
 מַחְשְׁבֹת לִבּוֹ רָק רָע כָּל־הַיּוֹם: וַיִּנְחָם יְהוָה כִּי־
 עָשָׂה אֶת־הָאָדָם בְּאָרֶץ וַיִּתְּעַצֵּב אֶל־לִבּוֹ: וַיֹּאמֶר

מפסוק

עָגַם זֹאת בּוֹ שֶׁהוּא בָּשָׂר וְחָף עַל פִּי כֵן חִינּוּ נִכְנַע לִפְנֵי וּמָה חָס יְהוָה חָס אוֹ דָבָר הָשָׂה. פִּינִיחַ בּוֹ: "עַד שֶׁקָּמְתִי דְבוֹרָה" (סופטים ה' ז) כְּמוֹ 'שֶׁקָּמְתִי' וְכֵן: "שֶׁחָתְמָה מְדַבֵּר עִמִּי" (ס' י"ח) כְּמוֹ 'שֶׁחָתְמָה' חָף 'בְּשֶׁגֶם' כְּמוֹ 'בְּשֶׁגֶם': וְהָיוּ יָמָיו וְגו'. עַד מֵחֵץ וְעֶשְׂרִים שָׁנָה חָחֲרִיךְ לָהֶם חָפִי, וְחָס לֹא יִשׁוּבוּ - חָבִיחַ עֲלֵיהֶם מִבּוֹל. וְחָס תְּחִמָּה, מִשְׁנֹלֵד יִפֹּת עַד הַמִּבּוֹל חִינּוּ חָלָף מֵחֵץ שָׁנָה? חִינּוּ מִקֶּדֶם וּמֵאַחֵר פִּתְוֹקָה, כִּבְדֵי הִיחָה הַזֹּקֵה עֲשָׂרִים שָׁנָה קֶדֶם שֶׁהוֹלֵד נִחַ תְּוֹלְדוֹת, וְכֵן מִיָּעִינֵי בְּסֵדֶר עוֹלָם (סוף פְּתִיחַ). יֵשׁ מְדַרְשֵׁי חֲזָקָה דְבָרִים בְּ"לֹא יָדוּן", חֲבֵל זֶה צָחֵחַ פִּשְׁטוֹ:
 ה' הַנְּפֹלִים. עַל שֶׁסָּנְפְלוּ וְהִפִּילוּ חֵץ הָעוֹלָם, וּבִלְשׁוֹן עִבְרִית לְשׁוֹן עֲנָקִים הוּא: בְּיָמֵים הָהֵם. בְּיָמֵי דוֹר חֲנוּשׁ וּבְנֵי קִוִּי: וְגַם אַחֲרֵי כֵן. חָף עַל פִּי שֶׁכָּחַז בְּחִבְדָּן שֶׁל דוֹר חֲנוּשׁ, שֶׁעָלָה אוֹהֵבֵנִים וְהִצִּיף שְׁלִישׁ הָעוֹלָם, לֹא נִכְנַע דוֹר הַמִּבּוֹל לְלַמֵּד מִהֶם: אֲשֶׁר יִבְאוּ. הָיוּ יוֹלְדוֹת עֲנָקִים כְּמוֹתֵם: הַגִּבּוֹרִים. לְמַלְךְ בְּמִקּוֹם: אֲנָשֵׁי הַשָּׁם. חוֹתֵם שֶׁנִּקְבּוּ בְּשֵׁמוֹת: עֵינֵי מִחוּיָחַל מִתְּוֹשָׁחַל, שֶׁנִּקְרְאוּ עַל שֶׁסָּ חֲבָדָן, שֶׁנִּמְחוּזוּ וְהִתְשָׂו: דָּבָר חָחֵה, חֲנִשֵׁי שֶׁמִּמּוֹן, שֶׁשִּׁמְמוֹ חֵץ הָעוֹלָם:
 וַיִּנְחָם ה' כִּי עָשָׂה. נִחָמָה הִיחָה לִפְנֵי שֶׁכָּרְחוּ בְּתַחְתּוֹנִים, שֶׁחָלּוּ הִיחָ מִן הָעֲלִיוֹנִים הִיחָ מִמְּרִיכָן, בְּבִרְאֵשִׁית דָּבָר (כ"ו, ד): וַיִּתְּעַצֵּב. הָחֵדָם "חָל לָבוֹ" שֶׁל מִקּוֹם, עָלָה מִחֲשַׁבְתּוֹ שֶׁל מִקּוֹם לְהַעֲבִיבוֹ, זֶהוּ תַרְגּוּם חוֹנֵקְלוֹס. דָּבָר חָחֵה, "וַיִּנְחָם", נִהַפְכָה מִחֲשַׁבְתּוֹ שֶׁל מִקּוֹם מִמְּדַת רַחֲמִים לְמַדַּת הַדִּין, עָלָה בְּמַחְשָׁבָה לִפְנֵי מַה לְעֲשׂוֹת בְּחֵדָם שֶׁעָשָׂה בְּחִבְדָּן, וְכֵן כָּל לְשׁוֹן נַחֵם שֶׁבְּמִקְרָא לְשׁוֹן נִמְלֵךְ מַה לְעֲשׂוֹת: "וְכֵן חָדָם וַיִּתְּנָם" (במדבר כ"ג, י"ט), "וְעַל עֲבָדָיו וַיִּתְּנָם" (דברים כ"ב, לו), "וַיִּנְחָם ה' עַל הַקָּעָה" (שמות כ"ב, י"ד) "נִחָמְתִּי כִּי הִמְלַכְתִּי" (שמואל א' טו, י"ח) כָּלֵם לְשׁוֹן מַחְשָׁבָה חֲחֵרְתָּ הֵם. "וַיִּתְּעַצֵּב חָל לָבוֹ" - נִתְחַבֵּל עַל חֲבָדָן מִעֲשֵׂה יָדָיו, כְּמוֹ: "נִעֲנַב הַמֶּלֶךְ עַל בְּנוֹ" (שמואל ב' י"ט, ג). וְזוֹ פְתִיחַ לְתַשׁוּבַת הַמִּינִים: גּוֹי חֲחֵד שֶׁחָל חֵץ דָּבִי יְהוֹשִׁעַ בֶּן קֶרְחָה, חָמֵר לוֹ: חֵץ חֲחֵם מוֹדִים שֶׁהִקְדוֹשׁ בְּרִיךְ הוּא הוֹחֵה חֵץ הַנּוֹלֵד? חָמֵר לוֹ: הֵן חָמֵר לוֹ: וְחָף פְתִיב: "וַיִּתְּעַצֵּב חָל לָבוֹ"? חָמֵר לוֹ: עוֹלָד לָךְ בֶּן זָכַר מִיָּמִיךָ? חָמֵר לוֹ: הֵן חָמֵר לוֹ: וּמָה עָשִׂיתָ? חָמֵר לוֹ: שֶׁמִּחֲתִי וְשִׁמְחֲתִי חֵץ הַכָּל. חָמֵר לוֹ: וְלֹא הִיִּיתָ יוֹדֵעַ שֶׁסּוֹפוֹ לְמוֹתָ? חָמֵר לוֹ: בְּשַׁעַת חֲדוֹתָ חֲדוֹתָ, בְּשַׁעַת חֲבֵלָה חֲבֵלָה.

רוּחֵי בָאָדָם, בְּמִין הָאָנוּשִׁי לְעֹלָם, בְּשֶׁגֶם הוּא בָּשָׂר, מִשׁוּם שֶׁהָאָדָם שׁוֹב אֵינוֹ מִמַּשׁ אֶת עֲלִיוֹנוֹתוֹ עַל שָׂאֵר יְצוּרֵי עוֹלָם; אָף הוּא בָשָׂר. וְהָיוּ יָמָיו מֵאָה וְעֶשְׂרִים שָׁנָה. עַד שִׁיּוֹכְרַע דִּינָם, אֶתֵּן לָהֶם אֲרֻכָּה שֶׁל מֵאָה וְעֶשְׂרִים שָׁנָה. אִם לֹא יִשְׁתַּנוּ - יִפְסַק קִיוְמָה שֶׁל הָאָנוּשׁוֹת בְּמַתְכוּנְתָה הַנוֹכַחִית.

וְכַאֵן מוֹפִיעָה הָעֵרָה: ה' הַנְּפֹלִים, הַעֲנָקִים. יִיתְכֵן שְׁכוּנוֹ כַךְ, מִשׁוּם שֶׁנִּפְלוּ מִדְּרַגְתָּם,⁷⁵ אוֹ: מִשׁוּם שֶׁנִּפְלְאוּ מִשָּׂאֵר בְּנֵי הָאָדָם.⁷⁶ הָיוּ בְּאָרֶץ בְּיָמֵים הָהֵם וְגַם אַחֲרֵי כֵן. הַנְּפִילִים נִזְכָּרִים גַּם זְמַן רַב לְאַחֵר מִכֵּן, חֲלָקָם כִּיְצוּרִים אֲגִדִּים וְחֲלָקָם כִּיְצוּרִים שֶׁהָיוּ בְּפוּעַל, אוֹלֵי כְשִׁרִידִים שֶׁל אוֹתָם עֲנָקִים קְדֻמוֹנִים, וְהֵם תּוֹלְדֵת מַה שֶׁמְסוּפָר כַּאֵן - אֲשֶׁר יִבְאוּ בְּנֵי הָאֱלֹהִים אֶל בָּנוֹת הָאָדָם, וְיִלְדוּ לָהֶם, אֶת הַנְּפִילִים. נְפִילִים אֵלוֹ אֲמָנָם אֵינָם בְּנֵי הָאֱלֹהִים בְּכָל הַמּוֹבְנִים, אֲבָל הֵם עֲנָקִים וְכִבְרִי כּוּחַ. הַנְּפִילִים הָיוּ מוֹעֲטִים, אֲךָ שֶׁלְטוֹ בְּמִקּוֹמוֹת רַבִּים בְּעוֹלָם.⁷⁷ הֵמָּה הַגִּבּוֹרִים אֲשֶׁר מֵעוֹלָם, אֵלֵיהֶם מִתְכוּוֹנִים כְּשֶׁמְדַבְּרִים עַל גִּבּוֹרֵי קֶדֶם עֲצוּמִים, בְּדוֹרוֹת שֶׁלְאַחֵר מִכֵּן. אֲנָשֵׁי הַשָּׁם, אֲנָשִׁים שֶׁעָשׂוּ לָהֶם שֵׁם, שֶׁהִמְשִׁיכוּ לְהַזְכִּיר אוֹתָם.

ה' וַיֵּרָא ה' כִּי רַבָּה רָעַת הָאָדָם בְּאָרֶץ, הַמִּין הָאָנוּשִׁי הָרַבָּה לְהִרְעֵ, וְכָל יֶצֶר מַחְשְׁבֹת לִבּוֹ רָק רָע כָּל הַיּוֹם. יֵצֵר אֵינוֹ שְׁלִילִי בְּהַכְרַח. הַיֵּצֵר הוּא הַכּוּחַ הַפוּעֵל וְהַיּוֹצֵר בְּאָדָם, הַעֲשׂוֹי לִפְנוֹת לְכִיוּוִנִים שׁוֹנִים. אֲצֵל חֲז"ל מוֹפִיעַ הַמוֹשֵׁג 'יֵצֵר טוֹב',⁷⁸ אֲבָל כַּאֵן מְדוּבָר בִּיצֵר שֶׁהוּא רָק רָע. הָאָדָם בָּחַר לְהִשְׁתַּמֵּשׁ בִּיצֵרוֹ לְרַע בְּלִבָּד. וַיִּנְחָם ה', ה' הַתְּחַרְט, כְּבִיכּוֹל, כִּי עָשָׂה אֶת הָאָדָם בְּאָרֶץ. הַתְּקוּוּהָ שֶׁנִּתְלַתָּה בְּאָדָם, בְּעַל יְכוּלַת הַבְּחִירָה, הַכּוֹזִיבָה. וַיִּתְּעַצֵּב אֶל לָבוֹ. אֵלוֹ הֵם בִּיטוּיִים אֲנִתְרוֹפוֹמוֹרְפִיִּים, בִּיטוּיֵי הָאָנוּשָׁה כְּלָפִי מַעֲלָה, שֶׁמִּשְׁמַעֵם הוּא שִׁיְצִירַת הָאָדָם נִכְשָׁלָה.⁷⁹

יהוה אִמְחָה אֶת־הָאָדָם אֲשֶׁר־בָּרָאתִי מֵעַל פְּנֵי
הָאָדָמָה מֵאָדָם עַד־בְּהֵמָה עַד־רֶמֶשׂ וְעַד־עוֹף
הַשָּׁמַיִם כִּי נִחַמְתִּי כִּי עָשִׂיתָם: וְנָח מֵצָא חָן בְּעֵינָי
יְהוָה:

נח ה' אֱלֹהֵי תוֹלְדֹת נֹחַ נֹחַ אִישׁ צַדִּיק תָּמִים הָיָה בְּדֹרֹתָיו
אֶת־הָאֱלֹהִים הִתְהַלֵּךְ־נֹחַ: וַיֹּולֵד נֹחַ שְׁלֹשָׁה בָנִים
אֶת־שֵׁם אֶת־חָם וְאֶת־יָפֶת: וַתִּשְׁחַת הָאָרֶץ לִפְנֵי
הָאֱלֹהִים וַתִּמְלֵא הָאָרֶץ חָמָס: וַיֵּרָא אֱלֹהִים אֶת־

וַיֹּאמֶר ה': אִמְחָה אֶת הָאָדָם אֲשֶׁר בָּרָאתִי מֵעַל פְּנֵי הָאָדָמָה, מֵאָדָם
עַד בְּהֵמָה עַד רֶמֶשׂ וְעַד עוֹף הַשָּׁמַיִם, כִּי נִחַמְתִּי כִּי עָשִׂיתָם. האדם
איננו רק אחרון הברואים ונזר הבריאה; הוא תכלית הבריאה. אם
יימחה מן העולם, לא תהיה משמעות לקיומם של שאר היצורים.
רק האדם הוא היכול לכוון את העצמים והיצורים הרבים הממלאים
את העולם, למשמעות. בהיעדרו - כל אותן הוויות מאבדות את
תכלית קיומן.⁸⁰

ח ורק איש אחד מכלל האנושות - נח מצא חן בעיני ה'. נראה שבשל
מעלותיו בחר הקדוש ברוך הוא בנח כאבי האנושות החדשה, לאחר
שהתאכזב משאר צאצאיו של אדם.

לקראת המבול

פרק ו פס' ט - פרק ז פס' ו

פרשת נח

על ההפקרות המינית שזכרה בסוף הפרשה הקודמת, נוסף גם גזל. ועל כך נגזר דינה של
האנושות, ועמה עולם החי שביבשה, להיספות במבול. רק נציגות מינימלית של העולם
הקודם תינצל מן הפורענות ותהפוך לגרעינו של העולם החדש.

ט אֱלֹהֵי תוֹלְדֹת נֹחַ, קִיצוֹר תוֹלְדוֹת חַיִּיו: נֹחַ הָיָה אִישׁ צַדִּיק, תָּמִים הָיָה
בְּדֹרֹתָיו, בְּנִיגוֹד לִסְבִּיבָתוֹ. אֶת הָאֱלֹהִים הִתְהַלֵּךְ נֹחַ. נח היה מחובר
לאלוקים, הגה בו וחי עמו. בתקופה זו, קודם שניתנו מצוות לבני
האדם, הקשר לאלוקים לא התבטא במעשים מוכתבים. על נח, על
חנוך לפניו ועל אברהם אחריו נאמר שהיו מתהלכים את האלוקים
או לפניו.¹ האלוקים היה נושא חייהם, ולכן הם היו בחיריו. וַיֹּולֵד
נֹחַ שְׁלֹשָׁה בָנִים: אֶת חָם וְאֶת יָפֶת.

עד כאן מתואר נח כאדם פרטי, ומכאן יעבור הכתוב לספר על קורות
העולם, ועל תפקידו החשוב של נח בהם. יא וַתִּשְׁחַת הָאָרֶץ לִפְנֵי
הָאֱלֹהִים, וַתִּמְלֵא הָאָרֶץ חָמָס. היעדר החוק והסדר, שתואר לעיל
ביחס ללקיחת הנשים מכל אשר בקרו,² לא נותר רק בתחום המיני.

חֲמֹר לוֹ: כִּךְ מַעֲשֵׂה לִפְנֵי הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ
הוּא, חָף עַל פִּי שְׁגָלוֹ לִפְנֵי סוֹפֵן
לְחֹטֵא וּלְחַבְדָן לֹא נִמְנַע מִלְבַּדְחָן. בְּשָׁבִיל
הַצִּדִיקִים הָעֲתִידִים לַעֲמֹד מִנֶּהֱם:

ז וַיֹּאמֶר ה' אִמְחָה אֶת הָאָדָם. הוּא
עֶפְר וְחַבִּיחַ עֲלִיו מִיִּם וְחַמְחָה חוֹתָן,
לְכַךְ נִחַמְר לְשׁוֹן מַחֲוִי: מֵאָדָם עַד
בְּהֵמָה. חָף הִם הַשְׁחִיתוּ דְרָפָס. דָּבָר
חָחָה, הַפֶּל נִכְרָח בְּשָׁבִיל הָחָדָס, וְכִיּוֹן
שֶׁהוּא פְלָה מֵה עֲרָךְ בְּחָלֹ: כִּי נִחַמְתִּי כִּי
עָשִׂיתָם. חֲשַׁבְתִּי מֵה לַעֲשׂוֹת עַל חָשֶׁר
עָשִׂיתָם:

ט אֱלֹהֵי תוֹלְדֹת נֹחַ נֹחַ אִישׁ צַדִּיק. הוֹחִיל
וְהַזְכִּירוֹ סִפֵּר בְּשִׁבְחוֹ, שְׁנַחֲמֵר: "זְכַר צַדִּיק
לְבָרְכָה" (משל י, ז). דָּבָר חָחָה, לְמַדְךְ שַׁעֲקַר
תוֹלְדוֹתֵיהֶם שֶׁל צַדִּיקִים מַעֲשִׂים טוֹבִים:
בְּדֹרֹתָיו. יֵשׁ מְרֻבּוֹתֵינוּ דוֹקָשִׁים חוֹתָן
לְשִׁבְחִי: כֶּל שֶׁכֵּן חָלוֹ הָיָה בְּדוֹר צַדִּיקִים

הָיָה צַדִּיק יוֹתֵר. וְיֵשׁ שְׂדוֹקָשִׁים חוֹתָן
לְגַנְחִי: לְפִי דוֹרוֹ הָיָה צַדִּיק, וְחָלוֹ הָיָה
בְּדוֹרוֹ שֶׁל חֲבֵרָהּ לֹא הָיָה נֶחֱשֵׁב לְכֹלָם:
אֶת הָאֱלֹהִים הִתְהַלֵּךְ נֹחַ. וְנִחַמְתִּי הוּא
חוֹמֵר: "חָשֶׁר הִתְהַלַּכְתִּי לְכַפְּנוֹ" (להלן כה,
מג). נֹחַ הָיָה צַדִּיק סַעַד לְתַמְכוֹ, חָבֵל
חֲבֵרָהּ הָיָה מִתְחַזֵּק וּמִהַלֵּךְ בְּצַדִּיקוֹ
מִחֲלוֹ: הִתְהַלֵּךְ. לְשׁוֹן עֵבֶר. וְהוּא שְׁמוֹנֶשֶׁה
שֶׁל לְמַ"ד בְּלָשׁוֹן קְבֵה, מִשְׁמַטָּת לְהַבִּיא
וּלְשַׁעֲבֵר בְּלָשׁוֹן חָחָד: "קוּם הִתְהַלֵּךְ"
(להלן ט, ח). לְהַבִּיא, "הִתְהַלֵּךְ נֹחַ" לְשַׁעֲבֵר;
"הִתְפַּלֵּל בְּעַד עֲבָדֶיךָ" (שְׁמוֹחַל ח' יב, יט) לְהַבִּיא,
"וַיִּבֶחַ וְהִתְפַּלֵּל אֵל הַבַּיִת הַזֶּה" (מלכים ח'
ט, מנב) לְשׁוֹן עֵבֶר, חָלָא שְׁהַיָּוֹ שְׁבִרָאֵשׁוּ
הוֹכִיכוֹ לְהַבִּיא:

יא וַתִּשְׁחַת. לְשׁוֹן עֵקוֹה וְעַבְדוֹה זָקָה,
כְּמוֹ: "כִּן תִּשְׁחַתְנוּ" (דברים ז, טו), "כִּי הַשְׁחִית
כֶּל בְּשָׂר" (להלן פסוק יב); וַתִּמְלֵא הָאָרֶץ
חָמָס. גֹּזַל:

נח אמנם האנושות המוכרת לנו השתלשלה גם מאדם הראשון, אך הקשר הישיר שלה הוא דווקא עם נח. ומכאן בא הביטוי הרווח בדברי חז"ל (למשל משנה נדרים גיא; בבא קמא לח ע"א; סנהדרין נט) - 'בני נח', בניה של דמות שחיה בדור שפל עד מאוד, ובכל זאת החליטה לצעוד בנתיב שמוצא חן בעיני ה'. הרחבות

הָאָרֶץ וְהִנֵּה נִשְׁחַתָּה בִּי-הַשָּׁחִית כָּל-בֶּשֶׂר אֶת-
 דְּרָכָו עַל-הָאָרֶץ: ^{יב} וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים לְנֹחַ קַח
 כָּל-בֶּשֶׂר בָּא לְפָנַי בִּי-מִלְאָה הָאָרֶץ חֲמָס מִפְּנֵיהֶם
 וְהִנְנִי מִשְׁחִיתָם אֶת-הָאָרֶץ: ^{יד} עֲשֵׂה לְךָ תֵּבַת עֲצֵי-
 גֹפֶר קַנִּים תַּעֲשֶׂה אֶת-הַתֵּבָה וּכְפַרְתָּ אֹתָהּ מִבַּיִת

^{יב} כי השחית כל בשר. חֲפָלוּ בַּהֲמָה חִיָּה וְעוֹף טְהָרִים לְשֹׁחֲטֵם מִיָּנֹךְ:

^{יד} קַח כָּל בֶּשֶׂר. כל מקום שחתה מונח זנות, חֲנֻדֵי לְמוֹסָיִף בָּחָה לְעוֹלָם וְהוֹדֵעַת טוֹבִים וְרָעִים: בִּי מִלְאָה הָאָרֶץ חֲמָס. לא נחתם גזר דינם חֲפָלָה עַל הַגּוֹל: אֶת הָאָרֶץ. כמו מן הארץ, וְדוֹמָה לוֹ: "בְּנִחְתִּי חֵת הָעִיר" (שמות ט, כט) מן העיר. "חֲלָה חֵת הַגְּלוֹ" (מלכים א' טו, כג) מן הגליו. דְּבַר חֵת, "חֵת הָאָרֶץ", עַם הָאָרֶץ, שֶׁחָף שְׁלֵשָׁה טַפְחִים שֶׁל עֲנִיק הַמַּחֲלָשָׁה נְמוּחָו וְנִטְשָׁטָשׁוּ:

^{יד} עֲשֵׂה לְךָ תֵּבַת. הַדְּבָה רֹחַ וְהַעֲלָה

לְפָנַי, וְלָמָּה הִטְרִיחוּ בְּעֵינָי? זֶה? כִּדִּי שִׁירְחוּהוּ חֲנֻשֵׁי דוֹר הַמַּבּוּל עֲסוּק פֶּה מִחָה וְעֲשָׂרִים שָׁנָה וְשׁוֹחֲלִין חוֹתֵן: מֵה זֹאת לְךָ? וְהוּא חוֹמֶר לָהֶם: עֵתִיד הַקְּדוּשָׁה בְּרוּךְ הוּא לְהַבִּיחַ מִבּוּל לְעוֹלָם, חוֹלֵי יָשׁוּבוּ: עֲצֵי גֹפֶר. כִּךְ שָׂמוּ. וְלָמָּה מִמִּין זֶה? עַל שֶׁס גְּפְרִית שֶׁנֶּגֶד עֲלֵיהֶם לְמַחֲזוֹת פּוֹ: קַנִּים. מְדוּקִים מְדוּקִים לְכָל בַּהֲמָה וְחִיָּה: בַּפֶּפֶר. זָפֶת בְּלֶשׁוֹן חֲרָמִי. וּמְעִנֵּנוּ בְּתַלְמוּד 'כַּפְרָח'. בְּתַבְתֵּנוּ שֶׁל מִשָּׁה, עַל יְדֵי שֶׁהָיוּ הַפִּיּוֹס תְּשִׁים, דִּיהַ בְּחֹמֶר מִבְּפָנִים וְזָפֶת מִבְּחוּץ, וְעוֹד כִּדִּי שֶׁלֹּא יִרְיַח חוֹתֵן צְדִיק רִיחַ רַע שֶׁל זָפֶת, חֲבַל כָּאֵן מִפְּנֵי חֲזֶק הַפִּיּוֹס זָפֶתָה מִבַּיִת וּמִחוּץ:

השחיתות התבטאה גם בכך שהחזקים השתלטו על החלשים, ובכך שהאנשים החלו לגזול ולחטוף זה מזה את רכושם. כך התבטלה אפשרות הקניין והבעלות. ^{יב} וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶת הָאָרֶץ וְהִנֵּה נִשְׁחַתָּה, בִּי הַשָּׁחִית כָּל בֶּשֶׂר אֶת דְּרָכָו עַל הָאָרֶץ. נראה שמבחינת הגורמים הסביבתיים חיי האנושות היו נוחים ושקטים, בדומה לחייהם של מי ששוכנים באזור קו המשווה. ^{יג} וְאֹלָם בַּמְקוֹם לֵהוֹיֹת מְאוֹשְׁרִים בַּחֲלָקָם, הֵם נִיצְלוּ לְרַעָה אֶת הַשֶּׁפַע שֶׁבַּהִישַׁג יָדָם, גִּזְלוּ וְלֹא הִכִּירוּ בַּחוּקֵי קִנְיִן וּבַסְדְּרֵי חִבְרָה. בַּעוֹלָמָם לֹא הִתְקַיְּמוּ גְבוּלוֹת וְתִיחוּמִים.

^{יד} וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים לְנֹחַ: קַח כָּל בֶּשֶׂר בָּא לְפָנַי, לְפִי חֲשַׁבְוֹנֹתֵי וּסְדֵרִי, הַגִּיעַ סוֹפָם שֶׁל כָּל הַיְצוּרִים הַחַיִּים, בִּי מִלְאָה הָאָרֶץ חֲמָס מִפְּנֵיהֶם, וְהִנְנִי מִשְׁחִיתָם אֶת הָאָרֶץ. אשחית אותם עם הארץ עצמה. אולם מכיוון שאתה נבחרת להמשיך את האנושות, ^{יד} עֲשֵׂה לְךָ תֵּבַת עֲצֵי גֹפֶר, עֲצִים קְלִים יַחֲסִית, קַנִּים, תֵּאִים תֵּאִים תַּעֲשֶׂה אֶת הַתֵּבָה. וּכְפַרְתָּ, זָפֶת אֹתָהּ מִבַּיִת וּמִחוּץ בַּפֶּפֶר, בַּעֲטָרֹן בְּסִיסִי - מִין זָפֶת

ארז (גופר?)

ברוש (גופר?)

הקדרוס (באנגלית: Cedar), אחד ממיני הארז (אונקלוס). השבעים תרגמו: מרובעים ומהוקצעים.

עֲצֵי גֹפֶר היו שזיהו אותם עם הברוש (Cupressus), שהוא עץ עמיד במים ומתאים לבניית ספינות, והיו שזיהו אותם עם